प्रज रज पहिले

प्रस्ताव-ाा (Introduction)

१.१ प्रस्ताव-ाा :-

शेती आधारित उद्योज आज देशातील ज्रामीज भाजातील विज ासासाठी महत्वपूर्ज ज ामजिरी बजावत आहेत. भारतातील मोठ्या उद्योजात अलिज डील ज ाळात साजर उद्योज व सूत जिरज्यां-ाी महत्वाचे स्था-ा प्राप्त जे ले आहे. ब्राझीलला माजे टाजू-ा भारतातील साजर उद्योजा-ो जजात प्रथम ज्रमांज प्राप्त जे ला आहे. उस ज ापूस उत्पाद-ा जेत्र वाढत आहे. त्याचा परीजाम म्हजू-ा साजर ज ारजा-ो सूत जिरज्या अधिज ज ार्यजमते-ो ज ार्य ज रीत आहेत. सहज ारी तत्वावर साजर ज ारजा-ो प्रथम महाराष्ट्रात स्थाप-ा झाले त्या-ांतर इतर राज्यांत स्थाप-ाा झाली. महाराष्ट्रातील पहिला साजर ज ारजा-ाा प्रवरा-ाजर येथे सुरू झाला. -ांदुरबार जिल्ह्यात शहादा तालुक्यातील पुरूषोत्तम-ाजर येथे १९६९ मध्ये श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-याच्या -ाोंदजी प्रज्रियेला सुरूवात झाली. १९७२ साली पहिल्याच जळीत हंजामात विज्रमी उस उत्पाद-ा परिसरात जे ल्या-ो संबंध देशात या ज ारजा-या-ो बाजी मारली. महाराष्ट्र राज्यातील -ांदुरबार हा बहुसंज्ये-ो आदिवासी लोज संज्या असलेला, औद्योजिज दृष्ट्या पिछाडीवर असलेला, अविज सीत जिल्हा आहे. अशा जिल्ह्यातील शहादा तालुक्यात साजर ज ारजा-ाा व लोज -ाायज जयप्रज ाश -ाारायज शेतज री सहज ारी सूत जिरजी उत्ज़ृष्टपजे ज ार्यरत आहे. सूत जिरजी ज मलताई -ाजर, उंटावद होळ येथे ३३ वर्षापूर्वी स्थाप-ा ज रज्यात आली. या दो-ही ज ारजा-यांची स्थाप-ाा सहज ार महर्षी अज्जासाहेब पी.जे. पाटील यांच्या -ोतृत्वा-ो झाली आहे. शहादा तालुज ा हा तळोदा (महाराष्ट्र) , जेतिया (मध्यप्रदेश) व -िझर (जुजरात) या ३ राज्यांच्या तालुक्याच्या सिमारेषेवर आहे त्यामुळे ज च्च्या मालासाठी साजर ज ारजा-ाा व सूत जिरजी महाराष्ट्र, जुजरात, व मध्यप्रदेश सिमा भाजातील ५० पेजा अधिज जेडेजावांवर अवलंबू-ा आहे. श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-ाा व लोज -ाायज जयप्रज ाश -ाारायज शेतज री सहज ारी सूतजिरजी या दो-ही प्रज ल्पांची स्थाप-ाा सहज ार ज ायद्याच्या आधारे झाली असू-ा सहज ारी तत्वा-ाुसार व्यवस्थाप-ा चालजारे हे प्रज ल्प आहेत.

या लघूशोध प्रबंधात या दो-ही प्रज ल्पांचा आर्थिज सामाजिज परीजाम व तुल-ाात्मज अभ्यास जे ला आहे. या सहज ारी ज ारजा-याचा तुल-ाात्मज अभ्यास ज रतां-ाा सहज ाराचे उजम,व्याज्या , महत्व, वैशिष्ट्ये समजू-ा घेजे संयुक्तिज ठरेल. साजर उद्योज, ज ापड उद्योज या सारजे ज़ृषि आधारित उद्योज देशातील ज्रामीज भाजाच्या विज ासात महत्वपूर्ज भूमिज ा बजावित आहेत. ज्रामीज बेराजेजार व ज्रामीज ज र्जबाजारीपजा हे अत्यंत महत्वाचे प्रश्-ा आहेत. या सर्वाचा परिजाम म्हजू-ा दारिद्रय ही जंभीर समस्या अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टि-ो ब-ाली आहे. अशा जंभीर आर्थिज प्रश्-ाां-ाा सोडविज्यासाठी सहज ारी चळवळ उदात्त उद्दिष्टासह ज ार्यरत आहे.

१.२ सहज ाराचा अर्थ :-

सहज ार हा शब्द Co-Operation या इंज्रजी शब्दाचे भाषांतर आहे. Co-operation हा शब्द मुळ लॅटी-ा भाषेतील Co-Operavi या शब्दपासू-ा ब-ाला आहे. Co या शब्दाचा मराठीतू-ा अर्थ

सह असा होतो. Operari याचा अर्थ जाम जरजे असा आहे. या दो-ही शब्दाचा एजत्रित विचार जेल्यास एजत्रित अथवा सहजार्या-ो जाम जरजे असा होतो. तेव्हा सहजार या शब्दाचा अर्थ एजत्र येऊ-ा जाम जरजे अथवा एजमेजास साह्य जरजे असा होतो. सहजार ही फक्त एज संज्ल्प-ाा -ासू-ा ती मा-ावाची अंत: प्रेरजा आहे. जौटुंबिज व सामाजिज जीव-ााचा आधार आहे. सहजार ही मा-ावी प्रवृत्ती असू-ा -ाज्ळत ती सर्वा-ाा एजत्र आजते. एजत्र आल्या-ोच मा-ाव आज विजसित झालेला आहे. सहजार ही मा-ावातील सुसंस्कृत अशी भाव-ाा असू-ा या-ोच मा-ावाला परस्परांशी जोडले आहे. मा-ावाचे संघट-ा हे सहजाराच्या मजबूत पायावर उभे आहे. परस्परां-ाा मदत जरजे म्हजजे सहजार, दूर्बलां-ाा साह्य जरजे म्हजजे सहजार, एजाद्या समुहास जीव-ा जजजे सुसह्य व्हावे म्हजू-ा जेलेले सहजार्य म्हजजे सहजार, म-ाातील सहजार्याची -ौसर्जिज भाव-ाा म्हजजे सहजार , मा-ावातील सुसंस्कृतपजा म्हजजे सहजार, असे सहजाराचे जितीतरी अर्थ सांजता येतील.

१.३ सहजाराचा उजम :

१८ व्या शतजाच्या उत्तरार्धात ब्रिट-ामध्ये जी ऐतिहासिज औद्योजिज ज्रांती झाली तिच्या अ-िष्ट परिजामातू-ा सहजाराचा आधु-िज अर्था-ो -ावा ज-म झाला असे म्हजता येईल औद्योजिज ज्रांतीमुळे जामजारांचे जीव-ा यंत्रवत व -िज्रष्ट झाले जामजाराचे जामाचे वय, वेत-ा संरजज, जोजत्याच बाबतीत अधिजार सवलती -ाव्हत्या, जमी वेत-ा, -िज्रष्ट अन्न, दरिद्री राहजी याचा अ-ाुभव घेतलेल्या जामावर वर्जातू-ाच असे दुरदर्शी जट -िघाले ज्यां-ाी सहजाराची जास स्वेच्छे-ो व स्वावलंबा-ो धरली.

ब्रिट-ामधील रॉबट्र ओवे-ा या स्वप्-ावादी समाजवादी भांडवलदार उद्योजपती-ो रॉरडेल येथील विजजरांची सहजारी ज्राहज भांडार संज्या १८४४ मध्ये सुरू जेली ती सहजाराच्या बाबतीत ही ऐतिहासिज घट-ाा म्हजू-ा ओळजले जाते. ही संस्था सभासदां-ाा दै-ांदि-ा जरजेच्या वस्तु स्वस्त जिंमतीत उपलब्ध जरू-ा देत असे व्यावहारिज पातळीवर सहजार उतरविला तो रॉरडेलच्या विजजाम जामजारा-ाींच.

आजच्या सहजार हा शब्द त्यां-ाी वापरला -ासेल संयुक्त जार्यवाही ही ज्ल्प-ाा प्रामुज्या-ो त्यांच्यापुढे होती तरीही आधी म्हटल्या प्रमाजे समा-ा परिस्थितीत जाम जरजाऱ्या व जीव-ा जजजाऱ्या अ-ोज देशातील असंज्य हतबल घटजां-ाा मार्जदर्शी ठरतील अशी संयुक्त तत्वे त्यां-ाी उपलब्ध जरू-ा दिली हे त्याचे जार्य अतिशय मोलाचे आहे.

सहजारी संस्था आजि जेत्र आज देशात विजुरलेले आहे. अ-ोज देशां-ाी सहजारी जेत्रात वैशिष्ट्यपूर्ज प्रजती दर्शविली आहे. या देशात भांडवलशाही आजि साम्यवादी देशाचाही अंतर्भाव आहे. तांत्रिज आर्थिज आजि सामाजिज विजासासाठी सहजारी संस्थां-ाी आपला हातभार अल्प प्रमाजात जा होई-ाा पज लावलेला आहे. सहजाराचा व्यावहारिज लाभ आजि संभवशक्ती मोठी आहे हे प्रशास-ाा-ोही ओळजले आहे. शेती असो लघुउद्योज असोत, उत्पाद-ा असो अथवा वितरज असो, समाजाचे -ौतीज, सांस्कृतिज प्रबोध-ा असो, लोजशाही स्वयंशास-ााची जास धरू-ा सहजारी चळवळी-ो जेवढे साह्य जेले आहे तेही महत्वाचे मा-ाले पाहिजे.

सहजार चळवळी-ो भारतात आपले शतज ज्व्हाच पूर्ज जेले आहे. जरे तर सहजाराची तत्वे मा-ावी समाजात हजारो वर्षापासू-ा आहेत परंतु त्यासंबंधी भारतात पहिला जायदा १९०४ मध्ये मंजूर जरज्यात आला सहजारी चळवळ आता शंभराहू-ा अधिज वर्षाचा अ-ाुभव घेऊ-ा परिपक्व अवस्थेला आहे. एजविसाव्या शतजात प्रवेश जरतां-ाा जजातील अ-ोज देशां-ाी जाजतिजीजरज स्विजारले आहे. भारतातही जासजीजरज , उदारीजरज जाजतिजीजरजाचे वारे वाहू लाजल्या-ो सहजाराच्या मूळ तत्वात जरी बदल झाले -ासले तरी सहजाराच्या व्यवहारात व दृष्टिजो-ाात बदल जरजे आवश्यज आहे. आधुनिज अर्थ व्यवस्थेत सहजाराचे महत्व जित्येज पटी-ो वाढले आहे.

१.४ सहजाराच्या व्याज्या :-

१. हेलियोज यांच्यामते सहजारी संघट-ा हे तिच्या व्यवहाराशी संलज्-ा असलेल्या व्यक्तीं-ाा संघट-ोत -याय सहभाज आजि नियंत्रजाचा अधिजार बहाल जरजारे स्वेच्छा संघट-ा आहे. ही व्याज्या भांडवलशाहीचे दुष्परिजाम जाजवू लाजल्याचा जाळाच्या संदर्भात जेली जेली आहे हे सहज लजात येईल.

२. सी. आर. फे यांची व्याज्या : दुर्बलां-ाी निर्मिलेली निस्वार्थी भूमिजेतू-ा संयुक्त व्यवहारासाठी त्यां-ाी चालविलेली ही सहजारी संस्था असते. संस्थेशी ज्या प्रमाजात सभासद व्यवहार जरतात त्या प्रमाजात त्यां-ाा संस्थेतील सहभाज उपलब्ध होतो ही सभासदत्वाची एज महत्वाची शर्त असते.

३. प्रो. पॉल लॅम्बर्ट यां-ाी स्टडीज इ-ा द सोशल फिलॉसॉफी ऑफ जो-ऑपरेश-ा या आपल्या विज्यात ज्रंथात सहजाराची जेलेली व्याज्या पुढीलप्रमाजे :

स्वतःच्या उपयोजासाठी व्यक्तीचा समुहा-ो जेलेली आजि दिज्दर्शित जेलेली लोजशाही नियमा-ाुसार चालविलेली आजि सभासद व एजूज समाज यांच्या सेवेसाठी व्यवहार संस्था (एंटरपाईज) म्हजजे सहजारी संस्था होय. प्रसिध्द सहजार तज्ज्ञ पॉल लॅम्बर्ट यां-ाी या व्याज्येत सहजाराची तत्वे स्पष्ट जेली आहेत.

४. सर होरेस लज्ेट : अधिज चांजली शेती, अधिज चांजला व्यापार आजि अधिज चांजले जीव-ामा-ा यासाठी स्वावलंबा-ो संघटीत जेलेली संस्था ही सहजारी संस्था होय. सहजारी संघट-ा स्वावलंब-ा अधिज प्रभावी जरते हे त्यां-ाा सुचवायचे आहे.

५. एच जॅलव्हर्ट यांच्या लोजप्रिय व्याज्ये-ाुसार व्यक्ती-ाी स्वेच्छ-ो एजत्र येवू-ा आपल्या आर्थिज हित संबंधाच्या संवर्ध-ाासाठी समा-ातेच्या भूमिजेवर आधारीत निर्माज जेलेली संघट-ाा म्हजजे सहजार होय.

६. सेलिजम-ा : व्यापारातील मध्यस्थाचे उच्चाट-ा जरू-ा -याय वितरज जरजारी संस्था म्हजजे सहजार होय.

सहजाराची व्याज्या अ-ोज तज्ज्ञां-ाी जेली आहे परंतु त्यांच्यात फारसे साम्य दिसत -ााही. निरनिराळया देशातील सहजारी चळवळीची वैशिष्ट्ये आजि जार्यपध्दती यांचा तेथील तज्ज्ञांचा व्याज्येवर बराच परिजाम झाल्याचे दिसू-ा येते.

१.५ सहजाराचे महत्व :

अ-ोज विव्दा-ाां-ाी सहजाराचे महत्व वर्ज-ा जेल्याचे त्यांच्या ज्रंथातू-ा दिसते. प्रि-स पीटर जोफेटसि-ा यां-ाी ह-ा म्युचअल फंड या ज्रंथात म्हटले आहे जी, परस्पर सहाय्याविना मा-ावी समाज

एजा पिढीतून अधिज जाळ टिजत -ााही. इमर्स-ा म्हजतात जी, मा-ावी विजासाच्या उत्क्रांतीत जडवट स्पर्धा युध्दापेजाही सहजाराचा मोठा वाटा आहे. इ आर बोवे-ा यांच्यामते -िार्मितीचे सहजार हे विश्वव्यापी साध-ा आहे. चार्लस जीट या फ्रेंच अर्थशास्त्रज्ञा-ो म्हटले आहे जी स्पर्धा हा एज युध्दाचाच प्रजार आहे. आजि त्यात संबंधाचा विजय आजि दुर्बलाचा -ााश होतो परस्पर साहाय्या-ो भांडवलशाहीवर मात जरता येऊ शजते. भारताच्या जौटील्याचा अर्थशास्त्रातही सहजाराचे महत्व वर्जविजारे अ-ोज विचार आलेले आहे.

आजच्या जाळात सहजाराचे महत्व पुढील प्रमाजे स्पष्ट जरता येईल.

१. -ाफेजोरीला प्रतिबंध :-

सहजाराचे मुळ उद्दिष्ट हे जरजु लोजां-ाा दुबळया लोजां-ाा स्वस्त दरा-ो वस्तु व सेवा उपलब्ध जरू-ा देजे हा असतो. -ाफा हा उद्देश मुळीच -ासतो बऱ्याच सहजारी संस्था -ाा -ाफा -ाा तोटा या तत्त्वावर स्थाप-ा जेलेल्या असतात त्यामुळे अवाजवी -ाफाजोरीस आपोआप प्रतिबंध बसतो.

२. सभासदां-ाा जार्यजम व स्वस्त सेवा :-

सहजार हे व्यक्तीचे संघट-ा असते. सभासदां-ाी स्वतःच्या जर्चा-ो भांडवला-ो चालविलेली संस्था असते. सहजारी संस्था ह्या मुळातच दुबळयां-ाा ज्या सेवा उपलब्ध होऊ शजत -ााही त्या सेवा जमी जिंमतीत व अधिज जार्यजमते-ो मिळविज्याच्या उद्दिष्टा-ो स्थाप-ा झालेल्या असतात.

३. आर्थिज लाभाचे अधिजाधिज समा-ा वाटप :-

सहजारी संस्था-ाा -ाफा झाला तरी त्यातू-ा ठराविज दरा-ो लाभांश वाढू-ा उरलेला -ाफा सभासदांच्या जल्याजासाठी व विजासासाठी वापरला जातो. त्यातू-ा जरिबांसाठी जल्याजजारी योज-ाा सुरू जेल्या जातात. ज्या व्दारे आर्थिज लाभाचे अधिजाधिज समा-ा वाटप होत आहे.

४. एजाधिजारास विरोध :-

सहजारी संस्थेत जोजी जितीही भाज जरेदी जेले तरी त्याला एजच मत देज्याचा अधिजार असतो. लोजशाही प्रमाजेच प्रत्येजी एजमत असे तत्व आहे. त्यामुळे संस्था ही जधीच मुठभर भांडवलदाराच्या हातात राहत -ााही व त्यांचा एजाधिजाराही चालत -ााही.

५. दुर्बलाचा आर्थिज सामाजिज शक्तीत वाढ :-

सहजारी संस्था-ाा होजाऱ्या लाभाचे वाटप दुर्बलां-ााच जेले जात असल्या-ो त्यांच्या आर्थिज शक्तीत वाढ होते. त्यामुळे त्यांच्या सामाजिज शक्तीत वाढ होते.

६. मोठया उद्योजांची उभारजी :-

भारतासारज्या देशात मध्यमवर्जीयांची मोठी संज्या आहे. मध्यम वर्जाजवळ वैयक्तिजरीत्या जमा जेलली बचत अल्प असते. परंतु हजारो अथवा लाजो लोजांची बचत सहजाराच्या माध्यमातू-ा एजत्र जेल्यास मोठया उद्योजांची उभारजी जरजे शक्य होते. त्यातू-ा मोठया प्रमाजावरील भांडवलाचे लाभ मिळविता येतात.

७) रोजजार निर्मिती :-

सहजाराच्या माध्यमातून उभारलेल्या प्रजल्पातून मोठया प्रमाजावर रोजजार निर्मिती देशात होत आहे. उदा. साजर जारजाने, सूत जिरज्या, सहजारी बॅजा इ.

८) आर्थिज विजास :

अविजसित देश विजसित अर्थव्यवस्थेजडे वाटचाल जरीत असतात. याजरिता एज मजबूत प्रजालीची आवश्यजता असते ही जरज सहजार जेत्र पूर्ज जरीत असते. अर्थव्यवस्थेच्या विजासासाठी सहजाराचे महत्व निर्विवाद आहे.

९) जृषि आधारित उद्योजांचा विजास :

जृषि जेत्र व सहजाराचे अतूट नाते आहे. जृषिवर आधारीत अनेज प्रक्रिया उद्योज, पुरज उद्योज, जुटीर उद्योज सुरू जरता येतात. या उद्योजांना जच्च्या मालासाठी शेतीवर विसंबून रहावे लाजते. तेव्हा एजूजच औद्योजिजरजास सहजारी जेत्राची मोलाची मदत होऊ शजेल.

१०) ज्रामीज भाजाचा विजास :-

अर्थव्यवस्थेत विजास प्रक्रियेत ज्रामीज भाज हा शहरी भाजाच्या तुलनेने जमी विजसित राहतो. सहजाराच्या माध्यमातून ज्रामीज भाजात अनेज उपक्रम सुरू जररता येवू शजतात. ज्रामीज उपक्रमातून स्थानिज रोजजार निर्मिती होऊ शजते.

११) मक्तेदारीस आळा :-

देशातील मोठया जंपन्या व्यापारी वस्तूंची साठेबाजी जरून जृत्रिम टंचाई निर्माज जरतात. वायदा बाजारामूळे शेतमाल वस्तूंच्या जिंमती वाढतात. बहुराष्ट्रीय जंपन्या मोठया प्रमाजावर औद्योजिज वस्तू उत्पादन जाहिरातबाजी जरून स्वतःची मक्तेदारी निर्माज जरज्याचा प्रयत्न जरतात. परंतु हेच जार्य जर सहजारी जेत्राच्या माध्यमातून जेले जेले तर नफेजोरीची प्रवृत्ती व मक्तेदारीस आळा घालता येतो. यामुळे समाजाचे आर्थिज शोषज जमी होईल.

१२) सामाजिज विजास :-

व्यक्तिविजासातून समाजाचा विजास सहजाराच्या माध्यमातून जरता येतो. नफ्यापेजा सेवा या तत्वाला प्राधान्य दिल्याने एजूजच सामाजिज विजास घडवून आजज्यास सहजारी जेत्र महत्वपूर्ज ठरते. सहजाराच्या माध्यमातून समाजाचे आर्थिज परिवर्तन घडवून आजता येते.

१३) व्यवस्थापनात सहभाज :-

सहजाराच्या माध्यमातून सामान्य व्यक्तींना देजील मोठमोठया प्रजल्पांच्या व्यवस्थापन प्रक्रियेत समाविष्ट होता येते. सहजारी प्रजल्पांची / संस्थेची जार्यपध्दती लोजशाही तत्वानुसार असल्याने सामान्य व्यक्तीला व्यवस्थापनात सहभाज घेता येतो. यामुळे अधिजारांच्या विजेंद्रीजरजास चालना मिळते.

१.६ सहजाराची वैशिष्ट्ये (Characteristics of Co-operation)

१) व्यक्तीचे संघट-ा

समाजातील अ-ोज व्यक्तींचे उत्पन्न जेमतेम असते. या उत्पन्नातू-ा ते आपल्या आवश्यज जरजा देजील पूर्ज जरू शजत -ााही. समाजातील दुर्बल व्यक्ती आपल्या सामुहिज जरजा पूर्ज जरज्यासाठी एजत्र येतात व सहजारी तत्वा-ुसार संघटित होऊ-ा सहजारी संस्थेची स्थाप-ाा जरतात. अ-ोज जरजा असजारे व्यक्ती एजत्र येऊ-ा सहजाराच्या माध्यमातू-ा आपल्या जरजा पूर्ज जरतात. एजासाठी सर्व व सर्वासाठी एज या भाव-ोतू-ा या व्यक्ती एजत्र येत असल्यामुळे त्यांचे समा-ा उद्दिष्ट यां-ाा पूर्ज जरजे शक्य होते. एजटी व्यक्ती ंपूर्ज जमते-ो आपल्या जरजा पूर्ज जरज्यास असमर्थ असते तेव्हा अ-ोज व्यक्तीचे संघट-ा जरू-ा अमर्यादित जमते-ो अपेजित उद्दिष्ट साध्य जरजे शक्य होते.

२) समा-ाता :-

सहजारी संस्थेत प्रत्येज सभासदाला समा-ा जर्तव्य, हक्ज व जबाबदाऱ्या असतात. या वैशिष्ट्या-ुसार व तत्वावरच सहजारी संस्थेची स्थाप-ाा होत असते. जात, धर्म राजजीय पज, या बाबी सहजारात जौज मा-ाल्या जातात. त्यामुळे सहजारी संस्थेतील सर्वच सभासद समा-ा -ााया-ो एजत्र येऊ-ा एज दुसऱ्याच्या अडचजी सोडविज्यास मदत जरतात. सहजारी संस्थेतील सभासदां-ाी संस्थेला पुरविलेले भांडवल वेजवेजळे असेल ते वेजवेजळया उत्पन्न जटातील असतील, ते वेजवेजळया भाषा बोलजारे व जाती, धर्मातील असतील परंतु सहजारामुळे त्यांचे संबंध समा-ातेच्या तत्वा-ो जोडले जातात. जोजीही मोठा अथवा छोटा ही भाव-ाा सभासदांच्या म-ाातू-ा जाढू-ा टाजली जाते. सर्वां-ाा समा-ातेची वाजजूज मिळते.

३) आर्थिज व सामाजिज चळवळ :-

समाजाच्या आर्थिज विजास होऊ-ा समाज उन्नत व्हावा हा दृष्टिजो-ा समोर ठेवू-ाच सहजारी संस्थेची स्थाप-ाा जेली जाते. समाजाच्या जरजाची पूर्तता व्हावी याजरिता सहजाराच्या माध्यमातू-ा आर्थिज घडामोडी सहजारी संस्थेच्या माध्यमातू-ा जेल्या जातात. या आर्थिज घडामोडी सभासदांच्या दुर्बलतेवर मात जरजाऱ्या असतात. सभासदांचे आर्थिज परिवर्त-ा घडवू-ा आजतात. सहजारी संस्था या आपल्या प्रजतीबरोबर सामाजिज व आर्थिज जबाबदारीचेही भा-ा ठेवतात. सहजारी संस्थामुळे सभासद सावजाराच्या पाशातू-ा मुक्त होऊ शजतो व स्वाभिमा-ाा-ो आपले जीव-ा जजू शजतो.

४) लोजशाही संघट-ा

सहजारी संस्था या लोजां-ाीच लोजांच्या जल्याजाजरिता चालविलेल्या असतात. त्यामुळे ते एज लोजशाही संघट-ा आहे. सहजारी संस्थाचा जारभारच मूळात लोजशाही तत्वा-ुसार चालविला जात असल्या-ो हुजूमशाहीला तिथे जुठेच वाव -ासतो. सहजारात भांडवलापेजा व्यक्तीला अधिज महत्व दिले जाते. त्यामुळे जोजत्याही सभासदाचे भांडवल जमी जिंवा जास्त असले तर व्यवस्थाप-ा प्रक्रियेत फक्त एजच मत देज्यात अधिजार असतो. एज व्यक्ती एज मत हे सहजाराचे अत्यंत महत्वपूर्ज तत्व मा-ाले जाते. त्यामुळेच सहजारी संस्थेचे व्यवस्थाप-ा लोजशाही पध्दती -िावडू-ा आलेले असते. व लोजशाही पध्दती-ोच संस्थेचा जारभार पाहाते.

५) सेवाभाव :

सहकारी संस्थेची स्थापना नफा कमाविण्याकरिता झालेली नसून सभासदांच्या गरजांची पूर्तता करण्यासाठी होते. समाजातील दुर्बल व्यक्ती एकत्र येऊन आपल्या आवश्यक गरजा सहकाराच्या माध्यमातून पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करतात. एकमेकांना मदत करतात सहकारात नफा घटकाला महत्व नसून सेवाभाव या तत्वाला महत्व देण्यात येते गरजू सभासदांना मदत करणे त्यांना आधार देणे त्यांना सामाजिक प्रतिष्ठा मिळवून देणे हे सहकाराने शक्य होते. सहकारी संस्थेतील सर्वच सभासद नफा या प्रेरणेने काम करीत नसून सेवाभाव या दृष्टिकोनातून काम करतात. सहकारी संस्थेला आर्थिक व्यवहारातून झालेला नफा देखील सभासदांना चांगल्या सेवा देण्यासाठी उपयोगात आणला जातो.

६) स्वावलंबनाची शिकवण :-

आपल्या आर्थिक अडचणीतून मुक्तता मिळविण्यासाठी गरजांची पूर्तता करण्यासाठी सभासद एकत्र येतात व अंतिमतः स्वावलंबी होतात. सहकारी संस्था सामाजिक व आर्थिक स्थितीत परिवर्तन घडवून आणतात. सभासदांना स्वावलंबी होण्यास प्रवृत्त करतात व स्वावलंबी झाल्यानंतर इतरांना मदत करण्याची शिकवण देतात. यामुळे निश्चितच सभासदांना सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त होते व आर्थिक दृष्ट्या ते सबल होत जातात. एकमेकांच्या मदतीने ते स्वतःच्या गरजा भागवितात.

७) सहकारी चळवळ ही सामाजिक परिवर्तनाची चळवळ आहे असे म्हटले जाते. सहकाराच्या माध्यमातून सभासदांमध्ये लोकशाहीची तत्वे रूजविणे, त्यांच्यात काटकसरीची सवय लावणे, त्यांना स्वावलंबी बनविणे, त्यांना इतरांना मदत करण्यास प्रवृत्त करणे, सभासदांमध्ये प्रामाणिकपणाची शिकवण वाढीस लावणे, व्यक्तीगत उद्दीष्ट व स्वार्थ यांना महत्व न देता सामुदायिक उद्दिष्टाला प्राधान्य देणे, निःस्वार्थी हेतूने काम करणे, नफेखोरीपेक्षा सेवाभावास स्थान देणे अशी कितीतरी चांगली लक्षणे सभासदांमध्ये जोपासली जातात. ज्यामुळे परिणामकारक सामाजिक परिवर्तन घडून येण्यास मदत होते. म्हणूनच सहकार हे सामाजिक परिवर्तनाचे महत्वपूर्ण साधन आहे, असे म्हणता येईल.

८) कायदेशीर व्यवहार :-

सहकारी संस्थेची स्थापना सहकार कायद्याने होत असल्याने इथे बेकायदेशीर व्यवहारास स्थान नसते. पिळवणूक करणे, फसवणूक करणे, नफेखोरी प्रवृत्ती, साठेबाजी, वैयक्तिक स्वार्थ या बाबी सहकाराच्या कायद्यातील चौकटीत न बसणाऱ्या आहेत. सभासद आपल्यातीलच काही व्यक्तींना लोकशाही पध्दत निवडून देउन त्यांच्या हातात संस्थेचे व्यवहार सोपवितात तेव्हा अधिकाराचे विकेंद्रीकरण होऊन भ्रष्टाचार लाचलूचपत इ. बाबींना आळा बसतो. निवडून आलेल्या संचालकांना शेवटी सभासदांना जाब द्यावा तेव्हा एकूणच सर्व बाबी कायदेशीरपणे होतात.

९) इतर वैशिष्टये :-

सहकारात सर्व व्यक्ती स्वेच्छेने एकत्र येतात, त्यांच्यावर कोणत्याही प्रकारची सक्ती केली जात नाही.सहकारात सर्वांना समान वागणूक असते, कोणीही नोकर किंवा मालक नसतो. सभासद केव्हाही आपले सभासदत्व रद्द करू शकतात सहकारात कुठल्याही प्रकारचा भेदभाव केला जात नाही.

सहकारात व्यक्तीच्या गुणांना वाव देण्यात येऊन त्यांची कौशल्ये वृध्दिंगत करण्याचा प्रयत्न केला जातो. स्वेच्छेने व सामुदायिक उद्दिष्टाकरिता एकत्र आलेल्या सर्वांना सहकाराचे सामर्थ्य प्राप्त होते. सहकारात निर्णयाची जबाबदारी एकटयाची नसून सामुदायिक असते.

संदर्भ सूची :-

१. जोपर्डेजर / जोशी, सहजार परिचय, हिमालया पब्लीशिंज हाऊस, मुंबई

२. जोलजुड अरूजा, तापजीर मुजुंद, सहजार, अ-ामोल प्रजाश-ा, पुजे

३. अहिरराव जितेंद्र , टजले दि-ाजर, मुळे सदाशिव, जुरपटवार लज्मी-ाारायज, जुलै २००५, सहजार, चि-मय प्रजाश-ा , औरंजाबाद पृ. ११ ते १३.

४. सराफ मोह-ा, आचार्य -ा.मा, जू-ा १९९१, ज्रामीज अर्थव्यवस्था व सहजार, विद्या प्रजाश-ा, -ाजपुर, पृ.५९.

५. मदा-े मा.वि., १९६४, सहजाराची मूलतत्वे, महाराष्ट्र राज्य सहजारी संघ, मुंबई. पृ.३.

६. जोशी शरद शंजर, भारतीय अर्थव्यवस्थेची वाटचाल, २००७, डायमंड पब्लिजेश-स, पुजे पृ ३३

७. भिसे रामेश्वर, सिंच-ा, प्रज्रिया उद्योज व बाजारपेठ, २०११, प्रशा-त पब्लिजेश-स , जळजांव

८. जायजवाड बी. आर., जदम विश्वास, जाळे व्ही. टी. आर्थिज अरिष्ट : जारज,परिजाम व धोरज, जा-ेवारी २०११, जैलाश पब्लिजेश-स, औरंजाबाद

९. पाटील हरिदास, जे-द्रीय सहजारी बॅजेव्दारा जृषी विजास, जा-े २०१२, प्रशा-त पब्लिजेश-स जळजांव

१०. वाजी ि-ता, जृषी अर्थशास्त्र, २०१२, प्रशांत पब्लिजेश-स, जळजांव पृ. ३४

प्रज रज दुसरे

संशोध-ा पध्दती (Research Methodology)

२.१ प्रस्ताव-ाा (Introduction)

भारतातील शेतमालाची बाजारपेठ देशपातळीवर होती. -ावी-ा आर्थिज धोरजा-ाुसार ही बाजारपेठ जाजतिज पातळीवर होज्याची प्रज्रिया सुरू आहे. जो देश चांजल्या दर्जाचा शेतमाल जिफायतशीर दरा-ो उपलब्ध ज रू-ा देईल त्या देशाचा शेतमाल अ-य देश जरेदी ज रतील. आंतरराष्ट्रीय शेतमालाच्या दराच्या तुल-ो-ो देशातील शेतमाल महाज असेल तर विदेशातू-ा शेतमाल आयात होऊ-ा देशातील शेतमाल विज्रीवि-ाा आपल्या देशातच पडू-ा राहज्याची शक्यता -ााजारता येत -ााही. अशा वेळी भारतीय शेतज ऱ्यां-ाा आधुनिज तंत्रज्ञा-ााच्या सहाय्या-ो ज मीतज मी जर्चात शेती ज रजे जरूरीचे आहे. -ावी-ा तंत्रज्ञा-ाासाठी दीर्घज ाली-ा भांडवलाची जरज आहे. ही जरज सहज ाराच्या माध्यमातू-ा पूर्ज ज रज्याचे प्रयत्-ा जे ले जात आहेत. सहज ार हा ज्रामीज अर्थव्यवस्थेचा म्हजजेच शेतीप्रधा-ा अर्थव्यवस्थेचा ज जा समजला जातो. वि-ाा सहज ार -ााही उध्दार हे विधा-ा जीव-ाातील एज त्रित विज ासाचा संदर्भ स्पष्ट ज रते. सहज ार ही आर्थिज दृष्ट्या दुर्बल घटज ांतील व्यक्तीं-ाी एज त्रित येऊ-ा आर्थिज विज ास ज रू-ा घेज्यासाठी स्थाप-ाा जे लेली चळवळ आहे. त्यामुळे या चळवळीला महत्व आहे. देशातील सरज ारजेत्र आजि राज्यातील सहज ारजेत्र यांचा परस्पर संबंध आढळू-ा येतो. महाराष्ट्रातील सहज ार चळवळ ही देशातील सहज ार चळवळीसाठी आदर्श समजली जाते. सहज ाराचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील स्था-ा अत्यंत महत्वाचे आहे. स-ा १९९१ पासू-ा भारता-ो मुक्त अर्थव्यवस्थेचा स्वीज ार जे ला आहे. जाजतिजीज रज, जाजजीज रज आजि उदारीज रज हे शब्द आता परवलीचे झाले आहेत. मुक्त अर्थव्यवस्थेचा स्वीज ार आजि बहुराष्ट्रीय ज प-याचे विस्तारज ार्य यातू-ा सहज ारी चळवळी समोर अ-ोज प्रश्-ा हे आव्हा-ो ब-ाले आहेत. अर्थव्यवस्थेत शेतीजेत्राला आजही महत्वाचेच स्था-ा आहे; रोजजार निर्मितीच्या दृष्टि-ो हे प्रथम ज्र मांज ाचे जेत्र आहे. स-ा २०१०-११ च्या आज डेवारी-ाुसार एज ूज ज र्त्या लोज संज्येच्या ५८% लोज शेती व शेती आधारित उद्योजावर उपजीविजे साठी अवलंबू-ा आहेत.

महाराष्ट्रातील शहादा परिसराची अर्थव्यवस्था श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-ाा व लोज -ाायज जयप्रज ाश -ाारायज सहज ारी सूत जिरजीशी अतूटपजे जोडली जेली आहे. शहादा हा महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश व जुजरात सीमारेषेवरील तालुज ा आहे. त्यामुळे या ती-ा राज्यातील ५० पेजा अधिज जेडेजावातू-ा उस ज ापूस उत्पादज शेतज री आपल्या शेती उत्पाद-ा व विज्रीसाठी या दो-ा ज ारजा-यावर अवलंबू-ा आहेत. त्यामुळे संशोध-ाासाठी या दो-ा ज ारजा-यांच्या ज ामजिरीचा तुल-ाात्मज आर्थिज सामाजिज अभ्यास हा विषय निवडला आहे.

२.२ अर्थशास्त्रीय संशोध-ा :-

मा-ावाच्या अ-ोज मूलभूत प्रेरजापैजी -ाावी-याचा हव्यास व आपल्या सभोवती घडजाऱ्या घट-ाांचा अर्थ लावज्याची जिज्ञासा या संशोध-ााच्या -ौसर्जिज प्रेरजा आहेत. संशोध-ा म्हजजे सत्याचा शोध घेज्याचा प्रयत्-ा होय. सामाजिज शास्त्रात सर्वाधिज प्रजत असलेल्या अर्थशास्त्र विषयातील संशोध-ााची व्याज्या पुढील प्रमाजे देता येईल.

अर्थशास्त्रीय संशोध-I म्हजजे जीव-Iाच्या आर्थिज व्यवहारास मार्जदर्शज ठरतील असे -ियम ंिवा सिध्दा-त मांडज्यासाठी आर्थिज माहिती ंिवा तथ्ये संजलित जरजे, ती शिस्तबध्द स्वरूपात मांडजे, तिचे शास्त्रीय विश्लेषज जरजे, -िरीजज व अ-ुभवातू-I मिळालेल्या ज्ञा-Iाचा वापर जरू-I अ-ेज जारजाचे तात्जालिज व अंतीम परिजाम जाय होतील हे -िश्चित जरजे. एजंदरित पाहता मा-Iवाचे जीव-I सुजी होज्यासाठी, आर्थिज समस्या सोडविज्यासाठी मा-Iवाच्या आर्थिज व्यवहारांची माहिती जोळा जरू-I मा-Iवी व्यवहाराचे -िरीजज जरजे आर्थिज व्यवहारातील परस्पर संबंध शोधजे, त्याचे विश्लेषज जरू-I मा-Iवी आर्थिज व्यवहारांचे सामा-यीजरज जरजे, त्या संबंधी सिध्दा-त ंिवा -ियम मांडजे म्हजजे अर्थशास्त्रीय संशोध-I होय असे म्हजता येईल.

२.३ संशोध-Iाची उद्दिष्ट्ये :-

१. सहजारी साजर जारजा-I व सहजारी सूत जिरजीची जामजिरी, ज्रामीज व आर्थिज विजासातील सहभाजाचा अभ्यास जरजे.

२. उस उत्पादज शेतजरी व जापूस उत्पादज शेतजऱ्यां-I व्यावहारीज मार्ज/उत्पाद-I वाढीच्या योज-I सूचविजे.

३. साजर जारजा-I व सूत जिरजी उद्योजाच्या विविध प्रजल्पांचा आर्थिज सामाजिज परिजामांचा अभ्यास जरजे.

४. श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-I व लोज-Iायज जयप्रजाश -Iारायज शेतजरी सहजारी सूत जिरजीच्या समस्यांचा अभ्यास जरू-I त्या समस्या दूर जरज्यास उपाययोज-I सूचविजे.

२.४ संशोध-I जालावधी -

संशोध-Iात प्रामुज्या-े श्री सातपूडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-I व लोज-Iायज जयप्रजाश -Iारायज शेतजरी सहजारी सूतजिरजीच्या सामाजिज आर्थिज जामजिरीचा तुल-Iात्मज अभ्यास जेला आहे. हा अभ्यास जरतां-I स-I २००७-२००८ ते २०११-२०१२ या ५ वर्षातील उद्योजांच्या जामजिरीच्या अभ्यास जेला आहे.

२.५ संशोध-I पध्दती (Research Methodology)

संशोध-I हा शब्द इंज्रजीतील Re-search या शब्दासाठी प्रतिशब्द आहे. Re म्हजजे पु-हा आजि search म्हजजे शोध घेजे. Research म्हजजे उपलब्ध असलेल्या ज्ञा-Iाचे वस्तु-िष्ठ पध्दती-े परीजज जरजे ंिवा -वी-I ज्ञा-I प्राप्त जरजे होय. वस्तुस्थिती जाजू-I घेज्यासाठी एजाद्या विषयाचा बारजाई-े जेलेला समीजात्मज अभ्यास म्हजजे संशोध-I होय.

प्रमुज संशोध-Iासाठी प्राथमिज सामज्री व दुय्यम सामज्रीचा आधार घेतला आहे.

अ) प्राथमिज सामज्री (Primary Sources)

१. मुलाजत :- मुलाजत पध्दतीत मुलाजत घेजारा मुलाजत देजाऱ्याजडे प्रत्यजात जातो आजि माहिती जमा जरतो. व्यक्तीबरोबर प्रत्यज संवाद साधू-I माहिती जोळा जेली जाते. त्यामुळे प्रश्-Iावली पध्दतीचा वापर जरू-I जी माहिती मिळू शजत -Iाही. अशी माहिती मिळवता येजे शक्य होते. फ्रेड जेरलिंजर

याच्या मते विशिष्ट अशा संशोध-ा विषयाच्या संदर्भात मुलाजत घेजाऱ्या-ो मुलाजत देजाऱ्याला प्रत्यजात प्रश्-ा विचारज्याची पध्दत म्हजजे मुलाजत होय. या व्याज्येवरू-ा मुलाजत देजाऱ्या व मुलाजत घेजाऱ्या व्यक्तीं-ी प्रत्यजात समोरासमोर येऊ-ा विचारांची ज़ेलेली देवाजघेवाज म्हजजे मुलाजत होय. जी मुलाजत घेता-ाा ज़ोजत्याही प्रश्-ापत्रिज़ेचा आधार घेतला जात -ााही. अशा मुलाजतीला औपचारिज़ मुलाजत म्हजतात. व्यक्तीच्या मुलाजतीच्या आधारे आपजास त्यांच्या व्यक्तिमत्व संघट-ाामधील अ-ोज़ जाचाजोचा उमजु-ा येतात. व्यक्तीची भाव-ाा इच्छा, आशा-आज़ांजा, मते, व्यक्तीची म-ोराज्ये, व्यक्तीच्या इतर व्यक्तींशी असलेल्या संबंधाचे स्वरूप व त्यांच्यात होजारे परिवर्त-ा या सर्वां-ााच सामाजिज़ संदर्भ ज़िवा सामाजिज़ पार्श्वभूमी असते व या पार्श्वभूमीचे ज्ञा-ा ज़रू-ा घेज्यासाठी मुलाजत तंत्राचा परिजामज़ारज़ वापर ज़रता येतो.

प्रस्तुत संशोध-ा ज़ार्य ज़रीत असता-ाा श्री सातपुडा तापी परिसर सहज़ारी साजर ज़ारजा-ाा व लोज़-ाायज़ जयप्रज़ाश -ाारायज शेतज़री सहज़ारी सतू जिरजीतील ज़ार्यज़ारी संचालज़ , विविध विभाजातील अधिज़ारी व ज़र्मचारी, ज़ामजार यांच्याशी चर्चा ज़रू-ा या ज़ारजा-याची ज़ार्यपध्दती, उत्पाद-ा प्रक्रिया, विक्री व्यवस्था व उद्योजापुढील समस्या याबाबत माहिती घेतली. उस ज़ापूस विक्री तसेच साजर ज़ारजा-ाा व सूत जिरजीज़डू-ा मिळजाऱ्या सूविधा मार्जदर्श-ा व सहज़ार्य याविषयी शहादा परिसरातील (महाराष्ट्र, जुजरात व मध्यप्रदेश) उस ज़ापूस उत्पादज़ शेतज़ऱ्यांशी त्यांच्या जावी जाऊ-ा चर्चा ज़ेली.

२. -िरीजज :- -िरीजज पध्दतीत विशिष्ट ठिज़ाजी जाऊ-ा घट-ाांचे अवलोज़-ा ज़ेले जाते. -िरीजज ज़ाही वेळा जाता येता सहज ज़रता येते तर ज़ाही वेळा -ियंत्रित अशा परिस्थितीत ज़ाळजीपूर्वज़ ज़ेले जाते. -िरीजजाचे मूळ हे उत्सुज़तेत असते. पॉली-ा यंज यांच्या मते परिस्थिती विचारत घेऊ-ा व्यवस्थितपजे ज़ेलेले अवलोज़-ा म्हजजे -िरीजज होय. म्हजजेच घट-ोचे -िरीजज ज़रता-ाा ज्या परिस्थितीत ती घडत असते तिचाही विचार ज़ेला पाहिजे तर प्रा. मोर यांच्या मते जऱ्या अर्था-ो -िरिजज म्हजजे ज़ा-ा व तोंड यांच्या ऐवजी डोळयांचा वापर ज़रजे होय. संशोध-ा ज़ार्य ज़रीत असतां-ाा संशोध-ाज़र्त्या-ो उस व ज़ापुस उत्पादज़ शेतज़ऱ्यांच्या आर्थिज़ जमतेचा अभ्यास ज़रज्यासाठी -िरीजज तंत्राचा वापर ज़ेला आहे

ब) दुय्यम सामज्री (Secondary Sources)

१. प्रज़ाशित साहित्य :- संशोध-ाज़ार्यासाठी श्री सातपुडा तापी परिसर सहज़ारी साजर ज़ारजा-याचे वार्षिज़ अहवाल, लोज़-ाायज़ जयप्रज़ाश -ाारायज शेतज़री सहज़ारी सूत जिरजीचे वार्षिज़ अहवाल, भारतीय अर्थव्यवस्था व ज़ृषि अर्थशास्त्रावरील पुस्तज़े, संशोध-ा पध्दतीची पुस्तज़े, अर्थशास्त्राचे ज्रंथ या प्रज़ाशित साहित्याचा आधार घेतला आहे.

२. ज़ार्यालयी-ा दस्तऐवज :- शोध प्रबंधाचे लेज-ा ज़रता-ाा प्रज़ाशित साहित्याव्यतिरिक्त विविध ज़ार्यालयातील अप्रज़ाशित दस्तऐवजाचा आधार घेज्यात आला आहे. जसे साजर ज़ारजा-याची ज़ाजदपत्रे, सूत जिरजीचा ज़ाजदपत्रे , सरज़ारी ज़ार्यालयातील दस्तऐवज इत्यादी.

३. स्थळ व ज ार्यजेत्र पाहजी (Field Work and Visits) :-

शहादा परिसर व महाराष्ट्र, जुजरात व मध्यप्रदेशातील उस उत्पादज शेतज री जावे तसेच सूत जिरजीला ज ापूस विक्री ज रजाऱ्या शेतज ऱ्यांच्या जावां-ाा भेट देवू-ा त्यांच्या शेतीची व आर्थिज स्थितीची पाहजी ज ेली. महाराष्ट्राच्या -ंदुरबार जिल्हयातील शहादा, -ंदुरबार , तळोदा व -ावापुर तालुज ा, धुळे जिल्हयातील शिंदजेडा तालुज ा,जुजरात राज्याच्या तापी जिल्ह्यातील -िझर, -ार्मदा जिल्ह्यातील साजबारा, मध्यप्रदेशाच्या जरजो-ा जिल्ह्यातील पा-ासेमल तालुक्यास भेट दिली. या भाजातील उस उत्पादज शेतज ऱ्यांशी चर्चा ज ेली. त्यांचे अ-ुभव व समस्या समजू-ा घेतल्या.

संदर्भ सूची :-

१. हौजवाला, पी.जी., २००३ , बॅज्रींज , पुजे, महाराष्ट्र राज्य सहज ारी संघ, पृ २०९

२. ज ुलज र्जी, बी.डी.,ढमढेरे,एस.व्ही.,२००७, अर्थशास्त्रीय संशोध-ा पध्दती, डायमंड प्रज ाश-ा, पुजे,पृ ९

३. ज ायंदेपाटील जंजाधर , २००९, संशोध-ा पध्दती , चैत-य पब्लिज ेश-स, -ाशिज, पृ ९

४. जोशी अ-ंत, महाले संजीव-ी, १९९९, मुक्त विद्यापीठीय संशोध-ा, संशोध-ा मार्जदर्शज मालिज ा, पुष्प पहिले, यशवंतराव चव्हाज महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, -ाशिज, पृ. ८

५. सोमज मा.शं, १९८४ , सामाजिज संशोध-ाची तंत्रे, पुजे विद्यार्थीजृह प्रज ाश-ा, पुजे, पृ. ७९

६. पाटील वा. भा. २००६ संशोध-ा पध्दती प्रशा-त पब्लिज ेश-स पुजे पृ. १४७

७. भांडारज र, पु. ल., १९८७,सामाजिज संशोध-ा पध्दती, -ाजपुर महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ -िर्मिती मंडळ, -ाजपुर, पृ. ३८७

प्रज रज 3
शेती आधारित उद्योज

3.1 प्रस्ताव-ाा :

पर्ज-यमा-ा, जमी-ा इतर -ैसर्जिज साध-ासंपत्ती इ. बाबतीत महाराष्ट्रात विविधता आढळते. यामुळे पिजांच्या उत्पाद-ाात विविधता असल्याचे आढळू-ा येते. महाराष्ट्रामध्ये विविध प्रजारची अन्नधा-ये, फळे, भाजीपाला, जडधा-ये, जळीत धा-ये, तंतुपिजे यांचे उत्पाद-ा घेतले जाते. यावरु-ा महाराष्ट्रातील शेतीपासू-ा अ-ेज प्रजारचे शेती उत्पाद-ा घेतले जाते. महाराष्ट्राची शेती उत्पादजता वाढविज्यासाठी अ-ेज यशस्वी प्रयत्-ा जेले जेले आहेत. संजरीत बी-बियाजे, आधू-िज रासायि-िज जते, जिटज -ााशजे, शेती अवजारे, शेती यांत्रिजीजरज, जल सिंच-ााच्या सोयी इ. माध्यमातू-ा शेती उत्पाद-ा वाढविज्याचा प्रयत्-ा जेला आहे.

शेतमालाला योज्य बाजारपेठ आजि योज्य जिंमत मिळवू-ा देज्यासाठी शेतमालावर प्रक्रिया जरजारे उद्योज स्थाप-ा जरज्यात आले. शेतीवर आधारित उद्योज जच्चामाल मिळेल अशा वेजवेजळ्या भाजात विजेंद्रीत असल्यामुळे विविध विभाजातील आर्थिज विषमता जमी होज्यास मदत होते. शेतावर आधारित उद्योजधंद्यामुळे ज्रामीज भाजात मोठ्या प्रमाजात रोजजार -िर्मितीस मदत होत आहे. महाराष्ट्रात शेतीवर आधारित उद्योजधंद्यांच्या वाढीसाठी मोठी संधी आहे. जृषी उद्योजासाठी आवश्यज असजारा जच्चामाल शेतीतू-ा मिळत असल्यामुळे ह्या उद्योजां-ाा शेती-उत्पाद-ाावर अवलंबू-ा रहावे लाजते. एजाद्या वर्षी -ैसर्जिज आपत्ती, दुष्जाळ, अतिवृष्टी, पिजांवर रोज पडजे इ. जारजांमूळे जर शेती उत्पाद-ा होऊ शजले -ााही तर शेती आधारित उद्योज अडचजीत येतात. म्हजू-ा योज्य प्रमाजात शेती उत्पाद-ा होजे आवश्यज असते.

शेतीमध्ये तयार होजाऱ्या जापूस, ताज, ऊस, फळे, भाजीपाला इ. वस्तूंवर प्रक्रिया जरु-ा सुत, जपडे, तेल, साजर, फळांचा रस इ. सारज्या वस्तू तयार जरजाऱ्या उद्योजां-ाा जृषी आधारित उद्योज असे म्हटले जाते.

शेती आधारित उद्योजांमध्ये प्रामुज्या-ो साजर जारजा-ो, जुळ उद्योज जांडसरी उद्योज, जाजद जारजा-ो, जापसावर प्रक्रिया जरजारे जि-िंज व प्रेसिंज उद्योज, सुती, धाजा, जापड उद्योज, याबरोबरच भुईमुज, सुर्यफुल, सोयाबी-ा, जोबरे यांच्यापासू-ा तेल, जाजद, पुठ्ठा व तेलपेंड तयार जरजे, तंबाजुपासू-ा बिडी, सिजारेट तयार जरजे इ. उद्योजांचा समावेश होतो.

याशिवाय शेतमालावर प्रक्रिया जरु-ा चहा, जॉफी तयार जरजे, तांदूळ जिरज्या, बिस्जिट उद्योज, दाळ जिरज्या, मजा जिरज्या विविध फळांचे रस, मुरब्बे, लोजची, शितपेय, वेफर्स, सुजामेवा, आयुर्वेदिज औषधे, इ. सारज्या वस्तू तयार जेल्या जातात. तसेच जंजलातू-ा जमा जेलेल्या वस्तूंपासू-ा जाजद, डिंज, तेंदूपा-ा, लाजूड इ. साहित्य जमा जरु-ा उद्योज जरजे. लाजडांपासू-ा फर्-िचर आजि इतर लाजडी वस्तू, तयार जरजे इ. उद्योज धंद्याचा समावेश शेतीवर शेती आधारित उद्योजांमध्ये जरता येईल.

3.2 शेती आधारित उद्योजांचे महत्त्व :

1) शेतीमालास योज्य ज़िमत :

शेतमाल हंजामा-ांतर एज्दाच बाजारपेठेत आजला जातो. त्यामुळे शेतमालाच्या ज़िमती घसरतात. परंतु शेतमाल प्रक्रिया उद्योज परिसरामध्ये असेल तर अशा उद्योजाज्डु-ा त्या-त्या भाजातील शेतमालाची जरेदी ज़ेली जाते यामूळे शेतज्यां-ाा मालविक्री ज़रज्याची समस्या -िर्माज होत -ााही. शिवाय शेतमालाला या उद्योजांज्डू-ा वाजवी स्वरुपातील ज़िमत मिळवू-ा दिली जाते.

2) रोजजार -िर्मिती :

महाराष्ट्रात शेतीमालावर प्रक्रिया ज़रजारे उद्योज उदा. साजर ज़ारजा-ाा, जि-ािंज प्रेसिंज, ज़ापड जिरज्या, तेल उद्योज इ. सारजे उद्योज बेज़ारां-ाा मोठ्या प्रमाजात रोजजार उपलब्ध ज़रु शज़तात. रोजजारासाठी शहरी भाजात होजारे स्थलांतर या ज्रामीज उद्योजामूळे ज़ाही प्रमाजात थांबले आहे. शेती हंजाम संपल्या-ांतर बहुसंज्य लोज बेज़ार होतात त्यां-ाा या उद्योजामुळे पु-हा रोजजाराची संधी मिळते.

3) उत्पाद-ा वाढीस चाल-ाा :

शेतीवर आधारीत उद्योजांज्डू-ा त्या त्या भाजातील मालाची जरेदी ज़ेली जाते. शेतज्यां-ाा शेतमालाची योज्य ज़िमत मिळते, या उद्योजांज्डू-ा -िश्चितपजे शेतमाल जरेदी ज़रज्याची व्यवस्था असल्या-ो शेतज्यां-ाा शेती उत्पाद-ाास प्रेरजा मिळते

4) आर्थिज समा-ाता :

ज्या भाजात उद्योजधंदे सुरु होऊ शज़ले -ााही परंतु ज़च्च्या मालाची उपलब्धता आहे अशा माजास भाजात शेतीवर आधारित उद्योज सुरु ज़ेली जातात. सर्व विभाजांचा समतोल विज़ास ज़रु-ा आर्थिज विषमता ज़मी ज़रज्यास मदत होते.

5) -ावी-ा तंत्रज्ञा-ा :

शेतीवर आधारित उद्योजधंद्यात -ावि-ा तंत्रज्ञा-ााचा वापर ज़ेला जातो. उदा. फळे आजि भाजीपाला यांच्यावर प्रक्रिया ज़रु-ा वेजवेजळे पेय आजि इतर पदार्थ तयार ज़ेले जातात. -ावी-ा तंत्रज्ञा-ााचा अवलंब ज़ेल्यामुळे त्याचा फायदा या उद्योजांच्या माध्यमातु-ा ज्रामीज भाजातील लोज़ांपर्यंत पोहचविला जातो.

6) अल्प भांडवल :

शेतीवर आधारित उद्योजां-ाा इतर उद्योजांपेजा ज़मी भांडवलाची आवश्यज़ता असते. अशा उद्योजांमध्ये ज़मीत ज़मी भांडवल लाजते व जास्त लोज़ां-ाा रोजजार मिळवू-ा देज्याची जमता या उद्योजात असते.

7) उद्योजांचे विज़ेंद्रीज़रज :

मोठ्या उद्योजांच्या विज़ासामुळे शहरात ज़ेंद्रीज़रज होऊ-ा अतिरिक्त शहरीज़रजाचे अ-ोज प्रश्-ा -िर्माज होतात. उद्योजांचे विज़ेंद्रीज़रज ज़रज्यासाठी ज्रामीज भाजात वेजवेजळ्या ठिज़ाजी असे उद्योज उभारजे आवश्यज आहे.

8) समाजवादी समाजरच-ाा :

समाजवादी समाज - रच-ोचे ध्येय साध्य ज्रज्यासाठी शेतीवर आधारीत उद्योज सहाय्यज ठरु शज्तात. मोठे उद्योज ज्ाही विशिष्ट लोज्ांच्याच हाती असल्या-ो भांडवलशाहीचे धोज्े ि-ार्माज होतात. शेती आधारित उद्योजांमुळे हे धोज्े ज्मी होऊ-ा देशात उत्पन्न व संपत्तीचे समा-ा वाटप होते.

9) पुरज् व्यवसाय विज्ास :

ज्रामीज भाजात शेतीवर आधारित उद्योज सुरु ज्ेल्यामुळे इतर पुरज् व्यवसायांचा विज्ास होज्यास मदत होते. उदा. पॅज्िजसाठी लाजजारी यंत्रजा, वाहतुज्ीच्या सोयी, साठवजूज्ीची व्यवस्था, दळजवळज व्यवस्था इ. सोयी ज्रामीज भाजात विज्सित ज्ेल्या जातात यामुळे ज्रामीज भाजात अधिज् रोजजार संधी ि-ार्माज होते.

10) ि-ार्यात वाढ :

आजच्या मुक्त आर्थिज् व्यवस्थेमुळे जाजतिज् बाजारपेठेमध्ये शेतीवर आधारित उद्योजातू-ा तयार होजाऱ्या वस्तू ि-ार्यात ज्रजे शक्य होऊ शज्ते. तशा प्रज्ारचा प्रयत्-ा ज्ेला जात आहे.

11) शेतमाल ि-ायोज-ा :

शेतीवर आधारीत उद्योजसंस्था वर्षभर ज्ार्यरत राहज्यासाठी त्यां-ाा वर्षभर पुरेल एवढा ज्च्चामाल उपलब्ध ज्रु-ा द्यावा लाजतो. एज्ाच वेळी सर्व शेतमाल बाजारपेठेत आला तर त्यांची ज्िंमत ज्मी होते म्हजू-ा शेतमालाच्या लाजवडीचे ि-ायोज-ा ज्रु-ा शेतमाल उत्पादित ज्ेला तर त्यांची बाजारात ज्िंमत योज्य राहील या शिवाय या उद्योजां-ाा वर्षभर ज्च्च्या मालाचा पुरवठा होवू शज्ेल.

3.3 शेती आधारित उद्योजांचे ज्ार्य :

1) शेतमालाचे प्रमाजीज्रज :

शेती आधारित प्रक्रिया उद्योजांसाठी योज्य प्रमाजात आजि दर्जेदार ज्च्चा माल मिळजे आवश्यज् असते. या संस्था मार्फत परिसरातील शेतज्ऱ्यांचा शेतमाल एज्त्र ज्रु-ा त्यांची वर्जवारी ज्ेली जाते, तसेच मालाचा दर्जा योज्य रहावा व बाजारभाव मिळज्यासाठी शेतमालाचे प्रमाजीज्रज ज्ेले जाते.

2) उपयोज्य वस्तू ि-ार्मिती :

प्रक्रिया उद्योज संस्थेज्डू-ा शेतमालावर प्रक्रिया ज्रु-ा तो शेतमाल उपभोज्य वस्तू म्हजू-ा वापरला जातो. शेतीमधील ज्ाही शेतमाल प्रक्रिया ज्ेल्याशिवाय त्यांचा उपभोज घेता येत -ााही. म्हजू-ा अशा शेतमालावर प्रक्रिया ज्रु-ा तो उपभोज्य वस्तुंमध्ये रुपांतरीत ज्ेला जातो. उदा. साजर, ज्ापड, जाद्यतेल इ.

3) शेती आदा-ो पुरवजे :

प्रक्रिया उद्योजां-ाा प्रामुज्या-ो शेतमालावरच प्रक्रिया ज्रु-ा आपला उद्योज चालवावा लाजतो म्हजू-ा या उद्योजां-ाा शेतज्ऱ्यांज्डू-ा पुरेशा प्रमाजात ज्च्चामाल उपलब्ध व्हावा यासाठी शेती उत्पाद-ा वाढवीजे आवश्यज् असते. म्हजू-ा शेतज्ऱ्यां-ाा वेळेवर बी-बियाजे, जते, ज्िटज्-ााशज्े, शेती अवजारे याचा पुरवठा ज्रज्याचे ज्ार्य ह्या संस्था ज्रतात.

4) शेतज ऱ्यां-ाा अग्रीम रज मा देजे :

शेतज ऱ्यां-ाा आर्थिज संज टात असतां-ाा त्यांच्या शेतमालावर अग्रीम रज मा देज्याचे जार्य ह्या संस्था जरतात. शेतज ऱ्यां-ाी त्यांच्या जरजा पुर्ज जरज्याची व शेती व्यवसायासाठी आवश्यज जर्च जरज्यासाठी ह्या संस्था शेतज ऱ्यां-ाा शेतमालावर आजाऊ रज मा देज्याचे जार्य जरतात.

5) जोदाम व्यवस्था :

शेती व्यवसायात एज ावेळी सर्वच शेतमालाची हंजामात आवज वाढते. शेतज ऱ्यांच्या शेतमालास योज्य मोबदला मिळवू-ा देज्यासाठी शेतमाल जोदामात ठेवज्याची व्यवस्था जरावी लाजते यासाठी जोदाम व्यवस्था आवश्यज आहे. या संस्थांमार्फत जोदाम सुविधा पुरविली जाते.

6) शेतमालाची जरेदी :

शेतज ऱ्यां-ाी उत्पादित जेलेल्या शेतमालाला योज्य जिंमत देज्यासाठी त्या मालाची विक्री व्यवस्था जरावी लाजते. शेतमालाची जरेदी जरु-ा त्यां-ाा चांजली जिंमत देज्याचे जार्य ह्या संस्था जरतात.

3.4 साजर उद्योज (Sugar Industries) :

ऊस उत्पाद-ा जरजाऱ्या देशांमध्ये भारताचा पहिला क्रमांज लाजतो. तर देशांतर्जत उत्पाद-ाामध्ये महाराष्ट्राचे स्था-ा सर्वोच्च आहे. म्हजू-ा साजर उद्योज हा महाराष्ट्राचा अत्यंत महत्वाचा उद्योज आहे. ग्रामीज औद्योजिजरज, आजि रोजजार ि-ार्मिती या दृष्टी-ो सहजारी साजर जारजा-यांचे जार्य अतिशय महत्त्वपुर्ज आहे. आशिया जंड आजी भारतातील पहिला सहजारी साजर जारजा-ाा महाराष्ट्रातील अहमद-ाजर जिल्ह्यात प्रवरा-ाजर येथे 1949 मध्ये सुरु जरज्यात आला. या-ांतर राज्यांच्या वेजवेजळ्या भाजात सहजारी तत्वांवर सहजारी साजर जारजा-ो उभारज्यात आले. म्हजू-ा महाराष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेत साजर उद्योजाला अ-ा-य साधारज महत्व आहे. सहजारी जारजा-यां-ाी ग्रामीज विजासास फार मोठा हातभार लावला असू-ा हे जारजा-ो महाराष्ट्रातील विजासाचे जेंद्रबिंदू झाले आहेत. राज्यातील शेतजरी, शेतमजुर व मध्यमवर्जीय इ. घटजांची आर्थिज परिस्थिती सुधारज्याच्या दृष्टी-ो आजि ग्रामीज रोजजार उपलब्धतेच्या दृष्टी-ो सहजारी साजर जारजा-यांचे जार्य महत्वाचे आहे. सहजारी साजर जारजा-ादारीमुळे शेतज ऱ्यांच्या ऊसावर प्रक्रिया जरु-ा त्यां-ाा योज्य मोबदला मिळत असल्या-ो आर्थिज व सामाजिज विजासात या उद्योजांचा महत्वाचा सहभाज असल्याचे आढळते. या उद्योजांज डू-ा साजर उत्पाद-ाबरोबर इतर दुय्यम उत्पाद-ो उदा. जाजद, पार्टीजल बोर्ड, जते, अल्जोहोल, रासायि-ाज द्रव्ये इ. उत्पाद-ाामुळे जारजा-यां-ाा पर्याया-ो सभासदां-ाा वाढीव उत्पन्न मिळज्यास सहजार्य होत आहे.

महाराष्ट्रात सहजारी साजर जारजा-यांच्या विजासामुळे शेतज ऱ्यां-ाा उत्पाद-ा वाढविज्यासाठी जलसिंच-ा जेत्रात वाढ, -ावी-ा तंत्रज्ञा-ाचा वापर तसेच ग्रामीज भाजात आधुि-ाजीजरज जरज्यास चाल-ाा मिळाली आहे. यामुळे शेती उत्पाद-ा वाढीस प्रेरजा मिळाली. ऊसाच्या लाजवड जेत्राच्या दृष्टी-ो महाराष्ट्राचा देशात दुसरा तर उत्तर प्रदेशाचा पहिला क्रमांज लाजतो. परंतु साजर उत्पाद-ाबाबत महाराष्ट्राचा पहिला क्रमांज लाजतो. महाराष्ट्रातील साजर जारजा-ादारीमुळे ग्रामीज भाजाचा विजास होऊ-ा ग्रामीज अर्थव्यवस्था सुधारज्यास मोलाचे सहजार्य प्राप्त झाले आहे.

3.5 सहजारी साजर जारजा-याचे जार्य व विजास :

साजर जारजा-याची जार्ये पुढीलप्रमाजे आहेत.

1. आधुनिज पध्दती-ो व जास्त ऊस उत्पाद-ा होज्याच्या उद्देशा-ो शेतज्यां-ाा मार्जदर्श-ा जरजे.
2. सभासद शेतज्यांच्या ऊसाला योज्य तो भाव मिळवू-ा देजे.
3. शेतज्यां-ाा जते, बी-बियाजे, जिटज-ााशजे इ. वस्तू वाजवी जिंमतीत व वेळेवर उपलब्ध जरु-ा देजे.
4. शेतज्यां-ाा शेती उत्पाद-ा जर्चासाठी जर्जपुरवठा जरजे.
5. साजर विक्री व उपउत्पाद-ो -िर्माज जरु-ा जारजा-याची प्रजती जरज्यासाठी प्रयत्-ा जरजे.
6. शेतज्यांचा आर्थिज विजास जरज्याचा प्रयत्-ा जरु-ा त्यां-ाा सामाजिज प्रतिष्ठा प्राप्त जरु-ा देजे.
7. ग्रामिज भाजात साजर जारजा-यांच्या रुपा-ो औद्योजिजरजास चाल-ाा देजे.
8. सामाजिज जल्याज साधज्यासाठी साजर जारजा-यांमार्फत शाळा, जरमजूज जेंद्र, समाज जल्याज जेंद्र, दवाजा-ो चालवजे इ. स्वरुपाची जार्ये जेली जातात.
9. ग्रामीज परिसरात रोजजार -िर्मिती जरजे.
10. शेतजरी मेळावे आयोजित जरु-ा त्यां-ाा उस लाजवड, ऊस संरजज आजि उत्पाद-ा वाढविज्यासाठी प्रशिजज देजे व मार्जदर्श-ा जरजे.

महाराष्ट्रात सहजारी साजर जारजा-यांची प्रजती समाधा-ाजारज झाल्याचे दिसू-ा येते. महाराष्ट्रात अ-ोज भाजात साजर जारजा-ो उभारज्यास जती मिळाल्याचे दिसू-ा येते. महाराष्ट्रात सहजारी साजर जारजा-यांची संज्या 1981 मध्ये 67 होती तर इ.स. 2003 मध्ये 144 सहजारी साजर जारजा-ो जार्यरत होते. इ.स. 1981 मध्ये 4376 हजार सभासद संज्या होती त्यात वाढ होऊ-ा इ.स. 2003 मध्ये 43593 हजार सभासद होते. याच जाळात भाज भांडवल 9443 लाज रुपये वरू-ा 234884 लाज रुपये पर्यंत वाढले. यावरू-ा सहजारी साजर जारजा-यांच्या भांडवलात लजजीय वाढ झाल्याचे आढळू-ा येते. ऊस जाळप जार्यात ही जारजा-यां-ाी प्रजती जेल्याचे दिसू-ा येते. इ.स. 1981 मध्ये सहजारी साजर जारजा-यां-ाो 16953 हजार ट-ा ऊस जाळप जेले त्यात वाढ होवू-ा इ.स. 2003 मध्ये 52926 हजार ट-ा ऊस जाळप जेल्याचे आढळू-ा येते. याच जालावधीत साजर उत्पाद-ाात सहजारी साजर जारजा-यां-ाो उल्लेज-ाीय जार्य जेल्यांचे आढळू-ा येते. इ.स. 1981 मध्ये 1877 हजार ट-ा साजर उत्पाद-ा तर इ.स. 2003 मध्ये 6178 हजार ट-ा साजर उत्पाद-ा जरु-ा जारजा-यां-ाी -ोत्रदिपज प्रजती जेल्याचे दिसू-ा येते.

3.6 सुत जिरज्या / जापड उद्योज :

सुती वस्त्रोद्योज हा प्राची-ा जाळापासू-ा आपल्या देशात एज अत्यंत महत्वाचा उद्योज समजला जातो. जापूस हे आपल्या देशात विशेषतः महाराष्ट्रातील -ाजदी पीज असल्यामुळे जापसाला योज्य भाव मिळज्यासाठी त्यावर प्रक्रिया जरु-ा जापूस उत्पादजां-ाा योज्य मोबदला मिळू-ा जापूस उत्पादजांच्या उत्पन्नात वाढ होत आहे.

ञापसावर प्रक्रिया ञरु-ा त्या-ांतर सुत तयार ञेले जाते. ञापड उद्योजात सुताचा उपयोज होतो. अलिञडच्या ञाळात लांब धाज्यांच्या ञापसाचे विविध प्रञारे उत्पाद-ा होत असल्यामुळे अ-ोज प्रञारचे ञापड तयार ञरज्यात येते. आधुनिञ पध्दती-ो ञापड उत्पाद-ा ञरज्याची सुरुवात 19 व्या शतञात झाली. भारतात ञापड तयार ञरज्याची ञला अजदी प्राची-ा ञाळापासू-ा अवजत असली तरी महाराष्ट्रात मुंबई येथे 1854 मध्ये ञापड जिरजी सूरू ञरज्यात आली. याशिवाय अहमदाबाद, -ाजपूर , सूरत, बँजलोर, सोलापूर या ठिञाजीही ञापडजिरज्या सुरु ञरज्यात आल्या. देशातील सर्व उद्योजधंद्यांमध्ये ञापड -िर्मितीचा उद्योजधंदा प्रथम क्रमांञावर आहे. ञापड जिरज्या सुतजिरज्यांच्या माध्यमा-ो अप्रत्यजरित्या शेतीवर अवलंबू-ा आहेत. महाराष्ट्रात ञाही सुतजिरज्या जाजजी जेत्रात आहेत. मोठ्या संज्ये-ो सहञारी तत्वावर आधारित सूतजिरज्या आहेत. महाराष्ट्रातील ञापड उद्योजधंद्यामुळे व जि-िंज व प्रेसींज उद्योजांमुळे अधिञ रोजजार मिळज्यास मदत होत आहे. महाराष्ट्र शास-ाच्या एञाधिञार ञापूस जरेदी योज-ोमुळे शेतञ-यां-ाा ञापूस विञज्यास बाजारपेठ मिळाली शिवाय ञापसाला योज्य मोबदला मिळज्यास सहाय्य ञेले आहे. ञापसाला सरञीपासू-ा तेल ञाढज्याचे उद्योज असल्यामुळे रोजजाराच्या संधी वाढज्यास मदत झाली आहे.

-िर्यात जेत्रामध्ये ञापड उद्योज अज्रेसर आहे. देशाला मोठ्या प्रमाजात परञिय चल-ा मिळवू-ा देज्यासाठी ञापड उद्योजाची भूमिञा महत्वाची आहे.

3.7 शेतमाल प्रक्रिया उद्योज संस्थांच्या समस्या :

सर्वसामा-यपजे शेतमाल प्रक्रिया उद्योजांच्या समस्या पुढील प्रमाजे सांजता येतील.

1) ञच्च्या मालाचा अभाव :

शेतमाल प्रक्रिया उद्योज संस्थां-ाा ञच्च्या मालाचा पुरवठा -ियमितपजे होत -ााही विशिष्ट हंजामात शेतमालाची आवञ वाढते -ांतरच्या ञाळात मात्र संबंधित शेतमाल उपलब्ध होत -ााही, शिवाय मालाच्या ञिंमती वाढतात म्हजू-ा हंजामा-ांतर ञच्च्या मालाचा तुटवडा -िर्माज होतो.

2) अपूर्ज विक्री व्यवस्था :

जाजतिञीञरजाच्या ञाळात स्पर्धा मोठ्या प्रमाजावर वाढलेली आहे. ज्राहञांच्या आवडी-िवडी सामा-यपजे बदलत असतात, अशा वेळी शेतमाल प्रक्रिया ञरजाऱ्या संस्थां-ाा आपल्या माल विञज्यासाठी यंत्रजा उभारावी लाजते परंतु या प्रक्रिया उद्योज संस्थांञडे अपूरी विक्री व्यवस्था असल्या-ो अ-ोज समस्यां-ाा तोंड द्यावे लाजतें.

3) भांडवल व्यवस्था :

शेतमाल प्रक्रिया उद्योजां-ाा भांडवलाची ञमतरता असल्या-ो पैशाअभावी या संस्थां-ाा अ-ोज महत्वाचे ञार्य ञरता येत -ााही या संस्थां-ाा यंत्रसामुज्री, इमारत इ.साठी दीर्घमुदत भांडवल ञच्चामाल जरेदी, ञामजारांची मजुरी, इतर व्यवसाय संस्थेतील जर्च इ.साठी अल्प मुदतीच्या भांडवलाची आवश्यञता असते. या संस्थां-ाा बँञा, महामंडळे यांच्या ञडू-ा ञर्ज पुरवठा होत असतो परंतु तो अपूर्ज असल्या-ो या संस्थां-ाा आर्थिञ अडचजीं-ाा सामोरे जावे लाजते.ञाही लहा-ा संस्थां-ाा ञच्च्या मालाची साठवजूञ ञरज्यासाठी जोदामे आजि भांडवलाची समस्या असते म्हजू-ा शेतमालाच्या हंजामा-ांतरच्या ञाळात त्यां-ाा ञच्च्या माल जास्त ञिंमतीवर जरेदी ञरावा लाजतो.

4) अजार्यजम व्यवस्थाप-ा :

प्रक्रिया उद्योज संस्थांचा विजास अजार्यजम व्यवस्थाप-ामूळे जमी असल्याचे दिसू-ा येते. संस्थेमधील पदाधिजारी सामुहिज हिताऐवजी स्वहित पाहात असतील, संस्थेचा दै-ंदि-ा जारभार अजार्यजम होत असेल शिवाय संस्थेच्या जारभारात राजजीय हस्तजेप असेल, संस्थेत प्रशिजीत जर्मचारी पुरेसे -ासतील तर ती संस्था तोट्यात जेल्याशिवाय राहत -ाही. वरील दोष प्रक्रिया उद्योजात दिवसेंदिवस वाढत चालल्या-ो संस्थेचे व्यवस्थाप-ा अजार्यजम होज्यास वेळ लाजत -ाही.

5) वाहतुज समस्या :

फळे व भाजीपाला या शेतमालावर प्रक्रिया जरजारे उद्योज संस्थेत इतर अ-ोज समस्या उदभवतात. फळे व भाजीपाला -ाशवंत असल्यामुळे शेतज-यां-ाा या मालाची वाहतूज जरज्यासाठी वाता-ाुजूलित शितजृहे यांची सोय उपलब्ध जरु-ा द्यावी लाजते. परंतु ह्या सोयी अपु-या असल्या-ो मालाच्या वाहतुजीत ब-याच शेतमालाची -ाासधूस होते. त्यामुळे फळे व भाजीपाला प्रक्रिया उद्योजां-ाा जच्चा माल मिळजे जठीज जाते.

6) शास-ााजडू-ा अपू-या सवलती :

शेतमाल प्रक्रिया उद्योज संस्थां-ाा ब-याच वेळा -ौसर्जिज आपत्ती, दुष्जाळ, अतिवृष्टी इ. संजटामुळे जच्चा माल मिळत -ाही. म्हजू-ा या उद्योजांत जेलेली जुंतवजूज अजिफायतशीर राहते. अशा वेळी शास-ााजडू-ा या उद्योजसंस्थां-ाा जाही आर्थिज मदत अथवा अ-ाुदा-ााची आवश्यजता असते परंतु या संस्थां-ाा शास-ााजडू-ा मिळजारी मदत व अ-ाुदा-ो जरजेच्या मा-ाा-ो अपु-या स्वरुपाची असतात.

7) जाजजी उद्योजांशी स्पर्धा :

शेतमाल प्रक्रिया जरजा-या सहजारी उद्योज संस्थेस संबंधित त्याच मालाचे उत्पाद-ा जरजा-या इतर उद्योजांशी स्पर्धा जरावी लाजते. जाजजी उद्योज व जंप-यांजडे आर्थिज जमता चांजली असल्यामुळे जाजजी उद्योज आधुनिज यंत्रसामजीचा वापर जरतात, दर्जेदार जच्चा माल भरपूर प्रमाजात विजत घेवू-ा त्यांची जोदामात साठवजूज जरतात, याशिवाय जाजजी नियंत्रज असल्यामुळे चांजला -ाोजरवर्ज, जार्यजम अधिजारी आजि उत्तम विक्री व्यवस्था यामुळे ह्या जाजजी उद्योजांबरोबर सहजारी उद्योजां-ाा स्पर्धा जरतां-ाा अ-ोज समस्यां-ाा तोंड द्यावे लाजते.

8) मूलभूत सोयी सुविधांचा अभाव :

शेतमाल प्रक्रिया जरजा-या सहजारी उद्योजां-ाा आवश्यज लाजजा-या मुलभूत सोयी अपू-या प्रमाजात आहेत. उदा. वाहतूज व्यवस्था, चांजले रस्ते, जोदामे, वाता-ाुजुलित शीतजृहे, प्रशिजित जर्मचारी व माहिती तंत्रज्ञा-ााचा अभाव इ. आवश्यज लाजजा-या सोयी या उद्योजां-ाा मिळत -ासल्या-ो ते अडचजीत येतात.

9) नियोज-ााचा अभाव :

सहजारी शेतमाल प्रक्रिया उद्योज संस्था पूर्जपजे शेतमालावर अवलंबू-ा असल्यामूळे जच्या मालाच्या बाबतीत नियोज-ााअभावी अ-ोज अडचजी येवू शजतात. शेतमाल हा हंजामातच योज्य जिंमतीला आजि दर्जेदार मिळू शजतो, हंजाम संपल्या-ंतर जच्चा माल मिळज्यास अडचज होते. प्रक्रिया उद्योजां-ाा पक्जा माल विक्रीचे योज्य नियोज-ा जरावे लाजते. थोडक्यात उद्योज संस्था जार्यजमपजे चालविज्यासाठी संस्थेला जच्चा मालाच्या जरेदी, पक्जा माल विक्री नियोज-ा जरजे आवश्यज असते. परंतु शेतमाल प्रक्रिया उद्योज संस्थेचे योज्य नियोज-ा -ासल्या-े अ-ोज सहजारी उद्योज आज बंद अवस्थेत असल्याचे दिसते.

10) सम-वयाचा अभाव :

शेतमाल प्रक्रिया जरजाऱ्या उद्योजांत आजि शेतमाल पुरवठा जरजाऱ्या शेतजरी वर्जात परस्पर सम-वयाचा अभाव आढळतो याशिवाय इतर जार्यालये उदा. सहजारी संस्था -ोंदजी अधिजारी जार्यालय, जजात विभाज सरजारी जार्यालये इ. सम-वय -ासेल तर दै-ंदि-ा जामजाजात सहजारी संस्थेला अ-ोज प्रजारचे प्रश्-ा व अडचजी निर्माज होतात.

संदर्भसुची :

1) *सराफ मोह-ा, दापजे रमेश, सहजार, विद्या प्रजाश-ा, -ााजपुर*
2) *महाज-ा एस.डी., भोसले जे.एम., सहजार, फडजे प्रजाश-ा, -ााजपूर*
3) *जुलज्र्जी श्रुती, ग्रामीज अर्थव्यवस्था व सहजार, पिंपळापूरे ॲज्ड जं. पब्लिशर्स, -ााजपूर*
4) *अहिरराव जितेंद्र, टज्ले दि-ाजर, मुळे सदाशिव, जुरपटवार लज्मी-ाारायज, सहजार, चि-मय प्रजाश-ा, औरंजाबाद.*

प्रज रज ४

लोज-ाायज जयप्रजाश -ाारायज शेतजरी सहजारी सुत जिरजीचा अभ्यास

४.१ सूत उद्योज

सुत वस्त्रोद्योज हा फार पुर्वी फारच प्राथमिज अवस्थेत होता. त्यावेळी हाता-ो सुत जाढू-ा जापड तयार जरीत असत. पज आता मात्र जापडाचे जारजा-यातू-ा उत्पाद-ा होते. जापडाचा दर्जा त्यासाठी वापरज्यात आलेल्या जापसाच्या दर्जावर अवलंबु-ा असतो. सुत वस्त्रोद्योजासाठी दमट हवामा-ा आवश्यज असते. जारज दमट हवामा-ाात जापसापासू-ा ि-ाघजारा धाजा उत्तम प्रतिचा असतो. हा उद्योज पाज्याच्या मुबलजतेच्या ठिजाजी म्हजजेच -ाद्यांजवळ स्थापित झालेला दिसतो. देशातील एजूज औद्योजिज उत्पाद-ाामध्ये या उद्योजाच सामा-यपजे २०% वाटा असू-ा या उद्योजामध्ये एजुज १५ दशलज लोजां-ाा रोजजार उपलब्ध झाला आहे. तसेच एजुज ि-ार्यातीमध्ये या उद्योजातील ि-ार्यातीचे प्रमाज २५ % इतजे आहे.

भारतातील सुती उद्योज हा एज प्राची-ा जाळापासू-ा चालत आलेला उद्योज असू-ा देशातील मोठ्या उद्योजापैजी प्रमुज उद्योज मा-ाला जातो. सुती जापड उद्योजामध्ये संघटीत जेत्र म्हजजे जिरज्यातू-ा होजारे उत्पाद-ा आजि असंघटीत जिंवा विजेंद्रीत जेत्र म्हजजेच हातमाज व यंत्रमाज याद्वारे होजारे उत्पाद-ा अशा दो-ा जेत्राचा समावेश होतो. या उद्योजाद्वारे लोजांची जापडाची प्राथमिज जरज भाजविली जाते.

भारतामध्ये १८१८ मध्ये जलजत्ता शहराजवळ फोर्टज्लोस्टर येथे पहिली सुत जापड जिरजी स्थाप-ा झाली. परंतु १८५४ मध्ये मुंबई येथे जापड जिरजी स्थाप-ा झाल्या-ांतर सुती जापड उद्योजाच्या विजासाची जऱ्या अर्था-ो सुरवात झाली. १९११ साली देशातील एजुज जापड जिरज्यापैजी मुंबई ३३ % तर अहमदाबाद येथे १९ % जिरज्या होत्या. यावरु-ा आरंभीच्या जाळात मुंबई व अहमदाबाद या दो-ा शहरामध्ये हा उद्योज मोठ्या प्रमाजावर जेंद्रीत झालेला दिसू-ा येतो. स्वातंत्र्य प्राप्ती-ांतर या दो-ा शहरांबरोबरच सोलापूर, जा-ापूर, जलजत्ता, इंदौर आजि जोईम्बतूर ही सुध्दा उद्योजाची प्रमुज जेंद्र ब-ाली. स्वातंत्र्य प्राप्ती-ांतर १९५१ मध्ये एजूज ३७८ जापड जिरज्या होत्या. यापैजी १०३ जेवळ सुतजिरज्या होत्या तर २७५ जिरज्यामधु-ा सुत जातजे व विजजाम ह्या दो-ही प्रक्रिया संयुक्तपजे जेल्या जात होत्या. मार्च १९८८ मध्ये जापड जिरज्याची संज्या १०३५ इतजी झाली. यापैजी ७५२ सुतजिरज्या व २८३ जिरज्या आहेत. तसेच सहजारी जेत्रामध्ये ९८ जिरज्या असू-ा १७३ जिरज्या -ॅश-ाल व स्टेट टेक्सटाईल जार्पोरेश-ाच्या मालजीच्या आहेत. ऑक्टोंबर १९८८ मध्ये या उद्योजात २६.३६ दशलज व २ लज यंत्र माज जार्यरत होते. सुत जापड उद्योजा-ो १५ लज लोजां-ाा प्रत्यज रोजजार पुरवला आहे. ि-ार्यातीमध्ये सुध्दा हा उद्योज महत्वाची भुमिजा पार पाडतो आहे.

४.२ सुती वस्त्रोद्योजाच्या जेंद्रीजरजावर परिजाम जरजारे घटज :

१) दमट हवामा-ा : दमट हवामा-ााचा प्रदेशात जापसापासू-ा तलम धाजा जाढज्यास दमट हवेची मदत होते. जोरड्या हवेत हा धाजा जाडाभरडा ि-ाघतो व वारंवार तुटतो.

२) ज च्चामाल : या उद्योजासाठी जापूस हा मुज्य ज च्चा माल असल्यामूळे बहुतेज सुती जापड उद्योज जापूस पिजविजाऱ्या प्रदेशात स्थाप-ा होतात. भारतातील एजूज जापड जिरज्यांपैजी ९०% जापड जिरज्या जापूस उत्पादज प्रदेशात दिसू-ा येतात.

३) बाजारपेठ : भारतातील हवामा-ा मुज्यतः उष्ज असल्या-ो सूती जपडे वापरजे आरोज्याच्या दृष्टी-ो योज्य असल्या-ो सुती वस्त्रे येथे वर्षभर वापरली जातात. भारताची लोजसंज्या ही १२४ जोटींपेजा अधिज आहे. त्यामुळे सुती जापडाचा माजजीमुळे सुत जिरज्यां-ाा महत्व प्राप्त झाले आहे.

४) पारंपारिज ज़ुशल मजुर : भारताची लोजसंज्या दाट असल्यामुळे मजुर विपूल प्रमाजात उपलब्ध असतात. सुती वस्त्रोद्योज भारतातील प्राची-ा उद्योज असल्या-ो लोजां-ाा या उद्योजाविषयी बरेच ज्ञा-ा आहे. यामुळे अ-ोज भाजात ज़ुशल व स्वस्त विजजर आजि मजुर उपलब्ध होतात.

५) वाहतुज : भारतात रेल्वे, रस्ते यांचे जाळे विजसित झालेले असल्या-ो ज च्चा माल उद्योज धंद्यापर्यत पोहचविजे व पक्जा माल बाजारपेठेपर्यंत पोहचविजे अडचजीचे ठरत -ााही. जलवाहतुजीचाही वापर जेला जातो. मुंबई बंदराच्या आयात - ि-ार्यातीसाठी उपयोज होतो.

६) इंध-ा : दजडी जोळसा, जलविद्युत, औष्जिज विद्युत सहज उपलब्ध होत असल्या-ो भारतात सुती वस्त्रोद्योजास चांजले दिवस आहेत. १९२० -ांतर विशेषतः मुंबईतील उद्योजासाठी जोपोली विजजेंद्रातु-ा विजेचा पुरवठा जेला जातो.

७) पाजीपुरवठा : वस्त्रोद्योजात जापसापासू-ा जापड तयार जरज्यापूर्वी जापूस स्वच्छ जरावा लाजतो. यासाठी भरपूर पाज्याची आवश्यजता असते. जारजा-यां-ाा इतर प्रक्रियां-ाासुध्दा पाजी आवश्यज असते. भारतातील बहुसंज्य जापड जिरज्या भरपुर पाजी पुरवठा असलेल्या ठिजाजी दिसू-ा येतात.

सुती वस्त्रोद्योज भारताच्या बऱ्याच राज्यांमधू-ा सुरु असल्याचे दिसू-ा येते. त्यातल्या त्यात सुती जापड जिरज्यांचे जेंद्रीजरज तामिळ-ााडू, जुजरात, महाराष्ट्र, पश्चिम बंजाल, उत्तर प्रदेश, ज-ार्ाटज यासारज्या राज्यामध्येच जास्त प्रमाजात झालेले दिसू-ा येते.

१) महाराष्ट्र : सुत वस्त्रोद्योजात महाराष्ट्र राज्य अज्रेसर आहे. महाराष्ट्रात सुमारे १२२ जापड जिरज्या आहेत. याशिवाय लहा-ा व मध्यम आजाराचे सुमारे २५० सुतीजापड उद्योज राज्यात आहेत. या उद्योजात सुमारे ३ लाज जामजार जुंतलेले आहेत. मुंबई हे सर्वात जु-ो व देशातील सर्वात मोठे सुती वस्त्रोद्योजाचे जेंद्र आहे. मुंबईत ५७ जापड जिरज्या असू-ा त्यात सूमारे २ लाज जामजार जुंतलेले आहेत. उत्तम -ौसर्जिज बंदर, दमट हवामा-ा, भांडवलाची उपलब्धता, स्वस्त ज़ुशल म-ुष्यबळ, वाहतुजीचे उत्तम जाळे जा-देश-विदर्भ या जापूस पिजविजाऱ्या प्रदेशांचे सान्निध्य यासारज्या जारजांमुळे मुंबईत या उद्योजाचे जेंद्रीजरज झ ाालेले असल्या-ो मुंबईला भारताचे मॅचेस्टर असे म्हजतात.

मुंबईमध्ये जापड जिरज्यांमधु-ा उच्च प्रतिचे जापड तयार होते. मुंबई हे बंदर असल्या-ो लांब धाज्याच्या जापसाची आयात इजिप्त संस्थां-ाामधू-ा जेली जाते. मुंबई जेरीज सुती जापड जिरज्यांच्या दृष्टी-ो दुसरा महत्वाचा विभाज म्हजजे विदर्भ होय. विदर्भाचा पुर्वभाज वजळता इतर सर्व प्रदेश जापूस उत्पाद-ाासाठी प्रसिध्द आहे. अजोला, अमरावती, -ााजपूर, वर्धा या जिल्ह्यांमध्ये जापुस जिरज्या व सुत

जिरज्या आहेत. स्वस्त दरात उपलब्धता, जापूस पुरवठा आजि लोहमार्ज तसेच रस्ते वाहतुजीचा विजास या घटजामुळे सुती वस्त्रोद्योज दिसू-ा येतो.

सोलापुर व बार्शी येथे जापड जिरज्या आहेत. या व्यतीरिक्त इचलजरंजी, सांजली, जोल्हापूर, मिरज, धुळे, -ांदुरबार, शिरपुर, शहादा, जळजाव येथे जापूस प्रक्रिया जेंद्र व सुती वस्त्रोद्योज आहेत. पुजे येथे जापड जिरजी असू-ा मध्यम प्रतिचे जापड तयार होते. सोलापूर येथील चादर प्रसिध्द आहे.

२) जुजरात : जुजरातमधील अहमदाबाद येथे या उद्योजाची सुरुवात झाली या राज्यात ११७ सुती जापडाच्या जिरज्या आहेत व त्यात सुमारे २ लाज जामजार जुंतलेले आहेत. सुती जापड जिरज्या अहमदाबाद, सुरत, भरुच, बडोदा, राजजोट, जाम-ाजर, भाव-ाजर, पोरबंदर, -ावसारी, वीरमजाव इत्यादी ठिजाजी आहेत. यापैजी सर्वात जास्त अहमदाबाद येथे ७२ जापड जिरज्या आहेत.

३) पश्चिम बंजाल : या राज्यात ४१ सुतीजापड जिरज्या आहेत. या प्रदेशात वाहतुजीच्या उत्तम सोयी उपलब्ध आहेत. दजडी जोळशाच्या जाजी असल्या-ो विद्युत -िर्मिती मोठ्या प्रमाजात होते. जलजत्ता बंदर असल्यामुळे हुजळी परजजा, मुर्शिदाबाद आजि जलजत्ता येथे जापड उद्योजधंद्याची महत्वाची जेंद्रे आहेत.

४) उत्तर प्रदेश : सुती वस्त्रोद्योजाची जेंद्रे या राज्याचा पश्चिम भाजात आहेत. जारज ह्या भाजात जापूस पिजविला जाते. उत्तर प्रदेशात ४१ जापड जिरज्या आहेत. जा-ापूर हे राज्यातील सर्वात मोठे जापड उत्पादज जेंद्र असू-ा तेथे २२ जापड जिरज्या आहेत. जा-ापूर शिवाय आग्रा, अलिजड, लज-ाऊ येथे जापड जिरज्या आहेत. या राज्यात मुज्यतः जालिचे, तयार जपडे, साड्या याचे उत्पाद-ा घेतले जाते. स्था-िज भाजातु-ा व पंजाबमधु-ा जापसाचा पुरवठा, वाहतूजीच्या सोयी, जलविद्युतचा विजास, स्वस्त मजूर आजि बाजारपेठ यामूळे या राज्यात जापड उद्योजाचा विजास झालेला आहे.

५) मध्य प्रदेश : या राज्यात एजूज २४ जापड जिरज्या आहे. मध्ये प्रदेशामध्ये ज्वाल्हेर, उज्जै-ा, देवास, जबलपूर, बऱ्हाजपूर, राज-ांजाव, मंदसोर व भोपाळ याठिजाजी सुती जापड जिरज्यांचे जेंद्रीजरज झाले आहे. दळजवळजाच्या सोयी उपलब्ध असल्या-ो सभोवतालच्या भाजातु-ा जापसाचा पूरवठा होतो. स्वस्त मजुर उपलब्ध आहेत. यामुळे या उद्योजाचा विजास मध्य प्रदेशात झाले आहे.

वरील राज्यांशिवाय पंजाब, हरियाजा, राजस्था-ा, दिल्ली, आसाम येथे जापड जिरज्या आहेत. दिल्ली शहरामध्ये ४ जापड जिरज्या आहेत. राजस्था-ा मध्ये २१ जापड जिरज्या असू-ा भिलवारा, जयपूर, अजमेर, पाली, बीवर ही येथील सुती जापडाची जेंद्रे आहेत.

४.३ दजिज भारतातील सुती जापड उद्योज :

जेल्या वर्षाच्या जालावधीत दजिज भारतात जापड जिरज्यांची संज्या वेजा-ो वाढलेली आहे. दजिज भारतात एजुज २८२ जापड जिरज्या आहेत.

दजिज भारतात सुती जापड जिरज्याची संज्या वाढज्याची जारजे :

१) १९३० -ांतर दजिज भारतात जलविद्युत सुविधेचा चांजला विजास झालेला आहे. त्यामुळे विजेचा भरपुर पुरवठा सुती जापड जिरज्यां-ाा झालेला आहे.

२) जंबोडिया प्रजारच्या उत्तम जापसाची लाजवड यशस्वी ठरली. त्यामुळे जापसाचे उत्पाद-ा जास्त वाढले.

३) भारतात स्वस्त, ुशल व प्रशिजीत मजुरांचा पुरवठा उपलब्ध होतो.

४) समुद्रसान्ध्यिामुळे हवामा-ा दमट आहे.

५) या भाजात जलमार्ज, लोहमार्ज, आजि रस्ते यांचे जाळे चांजल्या प्रजारे विजसित झालेले आहे.

६) स्थानिज बाजारपेठेतू-ा सुती जापडाला माजजी जास्त आहे.

७) जि-ाारपट्टीचा बंदरातु-ा पुर्वी आफ्रिजेत आजि दजिज आशियात सुती जापडाची निर्यात जेली जात असे.

महाराष्ट्रात सुती जापड जिरज्या बऱ्याच संज्ये-ो असल्या तरी त्यामध्ये -ंदुरबार जिल्ह्यातील शहादा तालुक्यातील जमलताई-ाजर, उंटावद-होळ येथील लोज-ाायज जयप्रजाश -ाारायज शेतजरी सहजारी सुत जिरजी ही आधुनिज तंत्रज्ञा-ा व विस्तारामुळे महत्त्वपुर्ज जिरजी मा-ाली जाते. या सुत जिरजीचा अभ्यास या लघु प्रबंधात जेला आहे.

४.४ लोज-ाायज जयप्रजाश -ाारायज शेतजरी सहजारी सुत जिरजीस मिळालेले पुरस्जार :

या जिरजीचा अभ्यास जरावयाचा असू-ा शहादा येथील या जिरजी-ो माजील ३ वर्षात उच्च प्रतीचे जास्तीत जास्त सुत निर्यात जेल्यामुळे सुतजिरजीस १) वाजिज्य मंत्रालय, भारत सरजार, -ावी दिल्ली यां-ाी एक्सपोर्ट हाऊस दर्जा २) जर्म-ाीची -ाामांजीत संस्था होहे-ास्टी-ा टेक्सटाईल टेस्टींज इं-स्टीट्युट यां-ाी इजो टेक्स मार्ज स्टँडर्ड दर्जा : १०० दर्जा ३) जिरजीस जापूस जाठी व सूत जरीता जंट्रोल युनिय-ा, -ोदरलँड यांचे मार्फत ज्लोबल ऑरजॅनिज टेक्सटाईल स्टॅडर्डचे (GOTS) प्रमाजपत्र अदा जेलेले आहे.

जिनिंज व प्रेसिंज विभाज :

लोज-ाायज जयप्रजाश -ाारायज शेतजरी सहजारी सुत जिरजी-ो टेक-ोलॉजी मिश-ा ऑ-ा जॉट-ा, -ावी दिल्ली या योज-ो अंतर्जत जिनिंज व प्रेसिंजचे आधुनिजीजरज व विस्तारीजरज जेलेले आहे. जिरजीजडे १४० डी. आर. जि-स व ३ अत्याधुनिज प्रेसिंज मशि-ा आहेत. जिनिंज प्रेसिंज विभाजास वस्त्रोद्योज मंत्रालय, भारत सरजार, -ावी दिल्ली यां-ाी टी सी फाईव्ह स्टार (*****) दर्जा प्रदा-ा जेलेला आहे. २०११ -२०१२ या वर्षात जच्च्या जापसाचे जिनिंज प्रेसिंज जरु-ा ६०,९१० जाठी तयार जेलेल्या आहेत त्यापैजी ४१०० जाठी विक्री जेलेल्या आहेत. तसेच १३८३ जाठींचे जॉबवर्ज जरु-ा दिलेले आहे.

-ार्सरी विभाज :

अहवाल वर्षात जिरजी-ो -ार्सरी विभाजात डॉ. ब्रे-ट, मल्लीजा - २०७, तुलसी ताजत व जय ह्या बीटी वाजांचे वेजवेजळ्या अंतरावर लाजवड जरु-ा ट्रायल प्लॉट घेतलेले होते व निष्जर्षा-ुसार जिरजीच्या परिसरातील जमि-ाीसाठी तसेच अंतरावर जापूस लाजवडीचे मार्जदर्श-ा परिपत्रजाद्वारे जरज्यात आलेले आहे.

जापूस बियाजे जरेदी व शेतजमि-ाीचे माती परिजज जरीता अ-ुदा-ा योज-ाा :

२०११ -२०१२ या वर्षीसुध्दा विद्यमा-ा संचालज मंडळा-ो जापूस बियाजे जरेदीसाठी सुतजिरजीच्या जमा असलेले शेअर्स रजमेच्या १० टक्जे रक्जम उत्तम प्रतीचे बियाजे जरेदीसाठी ज्या सभासदां-ाी हंजाम २०११ - २०१२ मध्ये जिरजीस जापूस पुरविलेला आहे, अशा सभासदां-ाा अ-ुदा-ा म्हजू-ा रोजी-ो वाटप जरज्यात आले आहे. तसेच आपल्या शेतातील मातीचे मुज्य, दुय्यम व सुज्म अन्न द्रव्यांची परिजजाची सोय

अत्यल्प दरात ृषी विभाजात ेली असू-ा मातीचा -ामु-ाा जा-ेवारी ते मे महि-याच्या अजेर पर्यंत आजू-ा द्यावा व माती परिजजाचा रिपोर्टचा मार्जदर्श-ाा-ाुसार रासायनि-ज जताची मात्रा योज्य प्रमाजात योज्य वेळी द्यावी म्हजजे उत्पाद-ा वाढेल, असे आवाह-ा सुतजिरजीतर्फे ररज्यात आले होते.

ामजार विभाज :

सुत उत्पाद-ाात ामजारांचा सहभाज सर्वात महत्वाचा असल्यामुळे व्यवस्थाप-ााचा ामजारांबद्दलचा दृष्टीजो-ा प्रथम पासू-ा उदारमतवादी असू-ा त्यांच्यासाठी जास्तीत जास्त सुविधा देज्याज्डे मिलचा जटाज आहे. अहवाल वर्षात हजेरीच्या प्रमाजा-ाुसार बो-ास देज्यात आलेला आहे. त्यापोटी रक्ज्म रु. ६४.५८ लाज जर्च २०११ -२०१२ मध्ये झाला आहे. ार्यजेत्रातील आदिवासी तरुज-तरुजीं-ाा विस्तारीज्रज प्रज्ल्पात रोजजार देऊ-ा त्यांचा येज्या-जाज्याची व्यवस्था सुत जिरजी-ो ेलेली आहे.

४.५ जाजतिज बाजारपेठेत ापुस िंमतीतील चढउतार व लोज-ाायज जयप्रजाश -ाारायज शेतजरी सहजारी सूत जिरजीवर परीजाम :

वर्ष २०११-२०१२ हे जाजतिज दृष्टी-ो वस्त्रोद्योज व्यवसायासाठी फार अडचजीचे होते. या वर्षात ापसाचे दर हंजामामध्ये रु. ४५००/- प्रति क्विंटल पासू-ा ते रु. ७२००/- प्रती क्विंटल पर्यंत पोहोचले होते. सर्वांचा अंदाज होता जी हे दर -ावि-ा हंजाम येई पर्यंत स्थिर राहतील मात्र एप्रिल २०११ पासू-ा जाठींचे, सुताचे, वाया ापसाचे सर्वच दर घसरज्याची सुरुवात झाली या सुतजिरजी-ो देजील या हंजामात ३ लाज क्विंटल पर्यंत ापुस प्रति क्विंटल दर रु. ४२००/- ते ६५००/- प्रमाजे जरेदी ेलेला होता. मात्र एप्रिल पासू-ा सतत दरात घसरज होत असल्या-ो ापसाचे दर प्रति क्विंटल रु. ३२००/- ते रु. ३५००/- पर्यंत आलेत. तसेच ३० जोंबड होजीअरी सुत मार्च मध्ये प्रति जिलो रु. २४० प्रमाजे विक्री रत होतो. त्याचे भाव घसरु-ा प्रति जिलो रु. १४० प्रमाजे झालेत. अवघ्या एजा महि-यातच जवळपास ५० % दर घसरले होते. यामुळे सर्व जजातील जिनिंज उद्योजज, सुत उद्योजज, ापड उद्योजज सुत व जाठींचे मोठे व्यापारी यां-ाा फार मोठ्या संजटाला सामोरे जावे लाजले. दै-ादि-ा जर्च, बँजेचे व्याज, वीजबील, पजार व मजुरी इ. जर्च जसे भाजवायचे यांची सर्वा-ाा चिंता लाजली होती. देशाचे अर्थमंत्री, वस्त्रोद्योज मंत्री, व्यापार मंत्री हे ही या परिस्थितीबद्दल चिंताजस्त होते. अशा परिस्थितीत देशातील बहुतांशी सुत जिरज्यां-ाी सुताचे उत्पाद-ा थांबविले मात्र स्था-िज ामजार व पुढील वर्षातील येजारा शेतज्यांचा ापूस या सर्व जोष्टींचा विचार जरु-ा संजटाला तोंड देऊ-ा जंबीरपजे सुत जिरजीचे उत्पाद-ा पुर्ज जमते-ो चालू ठेवले होते.

महाराष्ट्राचे मा. मुज्यमंत्री, मा. उपमुज्यमंत्री, मा. वस्त्रोद्योज मंत्री यां-ाी ही सतत या परिस्थितीचा आढावा घेऊ-ा या जिरज्यां-ाा जशा प्रजरे मदत जरता येईल याबाबत सविस्तर अहवाल महा. राज्य सह. वस्त्रोद्योज महासंघ व वस्त्रोद्योज संचाल-ाालय -ााजपूर यांच्या मार्फत माजविला. उपलब्ध झालेल्या माहितीचा आधारे जिरजीं-ाा जाही स्वरुपात आर्थिज मदत द्यावी या जरीता त्यां-ाी एप्रिल २०११ ते सष्टेंबर २०११ या जालावधीत ज्या जिरज्यां-ाी सुत उत्पाद-ा ेलेले आहे त्यां-ाा रु. २० प्रति जिलो वि-ाा व्याजी जर्ज एज वर्ष मो-ेटेरीयम जालावधी सोडू-ा ती-ा वर्षाचा मुदती-ो एजूज ११० जोटी जर्ज वितरीत ेले या

मध्ये या जिरजी-ो महाराष्ट्रात सर्वात जास्त सुत उत्पाद-ा ज्ल्यामुळे ११.१९ ज्ोटी रक्ज्म प्राप्त झालेली आहे.

वरील परिस्थिती -िर्माज होज्याचे ज्ारज म्हजजे ज्ेंद्रशास-ाा-ो जाहीर ज्ेलेले -िर्यात धोरजांमध्ये वेळोवेळी बदल ज्ेले त्यामुळे सूत -िर्यात डिसेंबर २०१० पासू-ा बंद ज्रज्यात आली. याचा परिजाम देशात सूताचे भाव ज्मी होवू-ा उच्च प्रतीचे सुत -िर्यात -ा झाल्यामुळे त्यांचा साठयात सतत वाढ होत जेली. संपुर्ज भारतातील जिरज्यांज्डे सुताच्या साठ्यात वाढ झाली होती.

ज्ेंद्र शास-ाा-ो पु-ाश्च एप्रिल २०११ पासू-ा -िर्यातीस परवा-ाजी दिली मात्र जाजतिज्ा बाजारपेठेत माजजी ज्मी व पुरवठा जास्त असे चित्र -िर्माज झाल्यामुळे जाजतिज्ा बाजारपेठेत रु. १०० प्रति ज्िलो प्रमाजे सुताच्या दरात घसरज झाली. यामुळे सर्व सुत जिरज्यां-ाा तोटा होज्यास सुरुवात झाली. यामध्ये या जिरजीचा देजील समावेश आहे. या जिरजीस २०११-२०१२ वर्षात रु. २४४४.४३ लाज रोज तोटा झालेला आहे. वरील परिस्थितीमुळे तोटा झालेला असू-ा पुढील दो-ा वर्षात हा तोटा भरु-ा ज्ाढज्याचा व्यवस्थाप-ााचा संज्ल्प आहे. एप्रिल २०१२ पासू-ा रोजीचा -ाफा होज्यास सुरुवात झाली आहे.

४.६ लोज्-ाायज् जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुत जिरजीची ज्ापुस जरेदी

अ.-ां.	ज्ापसाचा प्रज्ार	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
१	आर.सी.एच. २	९१६६७.४०	४११९०.२४	५६६१४.८५
२	एच. ४/६	१७८६०.७६	१७९१८.९९	२०९४९.८८
३	एम.ई.सी.एच-१	१६३७४९.२९	२०६२९६.३४	२०१८३५.४७
४	एल.आर.ए. ५१६६	१०१३.५२	२८५.५२	७८५५.६२
५	वाय-१	११८८.४८	१२८.०६	०.००
६	डि.सी.एच. ३२	३७७.६८	६८७.४५	२६२६.२९
७	बाहेरील ज्ेंद्रावरील जरेदी	NA	३२४५१.९९	१६९०६.००

(संदर्भ : वार्षिज्ा अहवाल)

वरील तक्त्या-ाुसार विविध प्रज्ारच्या ज्ापुस जरेदीची वाढ - घट २००९-२०१० ते २०११-२०१२ या दरम्या-ा दिसू-ा येते. वाय-१ या प्रज्ारच्या जरेदीत घट दिसू-ा येते २०११-२०१२ वर्षात ज्ापूस जरेदीत तुल-ो-ो वाढ होज्याचे ज्ारज सूत जिरजीचे दुसरे युि-ाट सुरु ज्ेले हे आहे.

४.७ लोज-ाायज जयप्रज ाश -ाारायज शेतज री सहज ारी सूत जिरजी : चात्यांची माहिती.

अ.-ां.	तपशील	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
१	अहवाल वर्षाअजेर उभारजी ज ेलेल्या चात्या संज्या	३२४००	३२४००	५६८८०
२	एज ुज उपलब्ध चात्या	३५४७८०००	३५४७८०००	६२४५४२४०
३	चालत्या चात्या	३४३००७२९	३३८८९७६५	५१६५४२२५
४	बंद चात्या	११७७२७१	१५८८२३५	१०८०००१५
५	चाललेल्या चात्यांची संज्या	९६.६८ %	९५.५२ %	८२.७१ %
६	प्रतिचाती उत्पाद-ा (ज्ञ्रॅममध्ये)	१७८.४४ %	२०२.२९ %	२१५
७	सरासरी	२८.८०	२६.२२	२३.९९
८	एज ुज सुत उत्पाद-ा (ज िलोमध्ये)	६११३५०४	६८३७५३०	१११२०६३५

(संदर्भ : वार्षिज अहवाल)

स-ा २००९ ते २०१२ या ज ालावधीत उभारजी ज ेलेल्या चात्याची संज्या, एज ुज उपलब्ध चात्या, चालत्या चात्या, बंद चात्या, याच्या प्रमाजात लजजीय वाढ झालेली दिसते. प्रतिचाती उत्पाद-ाात वाढ होजे ही समाधा-ाज ारज बाब आहे. एज ुज सूत उत्पाद-ाात देजील मोठी वाढ झालेली दिसते.

४.८ लोज-ाायज जयप्रज ाश -ाारायज शेतज री सहज ारी सूत जिरजी : सुत उत्पाद-ा व विज्र्री :

अ.-ां	तपशिल	२०१०-११	२००९१०	२०११-१२
०१	सुत उत्पाद-ा ज िलो	७२४२४७८	६११३५०४	१११२०६३५०
	सूत उत्पादित रज्ज म (रू लाजात)	१२९८५.२५	७५८९.२७	१९४७८.००
०२	सूत विज्र्री (देशातंर्जत) ज िलो	२९०८९७८	३१८६०३३	६६३५०५०
	रज्ज म रूपये (लाजात)	५०८०.५७	३७९७.९०	११३०४.२५
	सरासरी दर रू (प्रतिज िलो)	१७४.६५	११९.२०	१७०.३५
०३	सूत विज्र्री (-िार्यात)ज िलो	३४०१७५८	२९३९४२४	४९०६१४४
	रज्ज म रूपये (लाजात)	५६३३.०१	३६१८.५१	८९२२
	सरासरी दर रू (प्रतिज िलो)	१६५.५९	१२३.१०	१८१.८७
०४	एज ूज सूत विज्र्री (ज िलोज्ञ्रममध्ये)	६३१०७३७	६१२५५४५७	११५४२०९४
	रज्ज म रूपये (लाजात)	१०७१३.५९	७४१६.४१	२०२२६.९०
	सरासरी दर रू (प्रतिज िलो)	१६९.७६	१२१.०८	१७५.२४

वरील तक्त्यात सुत उत्पाद-ा हे २००९-१० सालापेजा २०१०-११ सालात वाढ दिसू-ा येते. त्यापेजा २०११-२०१२ मध्ये सुत उत्पाद-ा अधिज आहे. याशिवाय २००९-१० ते २०११-१२ या ज ालावधीत देशांतर्जत सुत विज्र्रीत टप्प्या-टप्प्या-ो वाढ झाली आहे. सूत विज्र्रीच्या -िार्यातीत मात्र चढउतार दिसू-ा आले.

४.९ लोज-ाायज जयप्रज ाश -ाारायज शेतज री सहज ारी जिरजीस सुत विज्ञीतु-ा मिळालेले परजीय चल-ा

अ.-ां.	परजिय चल-ा	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
१	डॉलर	१८,५६,१३८	४६,८७,१६५	८०,४३,३०३
२	युरो	६,०१,६६७	२,५५,०३७	३,७२,५३४

वरील तक्यात दिसू-ा येते जी स-ा २००९-१० ते २०११-२०१२ या जालावधीतील सुतजीरजीस मिळालेल्या डॉलर, चल-ा उत्पन्नात सातत्या-ो वाढ झाली. युरो चल-ा उत्पन्नात मात्र माजजीतील घटमुळे २००९-१० पेजा २०१०-२०११ मध्ये घट झालेली दिसते. २०१०-२०११ पेजा २०११-१२ मध्ये युरो चल-ा उत्पन्नात बऱ्यापैजी वाढ झाली आहे.

संदर्भ सुची :

१) लोज-ाायज जयप्रजाश -ाारायज शेतजरी सहजारी सुतजिरजीवे अहवाल २००९-१०, २०१०-११, २०११-१२

२) पत्जी अ.द, पाठज अ.द., औद्योजिज अर्थशास्त्र, १९९२ पिंपळापुरे ॲज्ड ज्प-ी पब्लिजेश-स, -ाागपूर

३) पाटील व्ही.जे, ढाजे एस. व्ही. भाटेवाल दादासाहेब, आर्थिज व मा-ावी भूजोल, २००८, प्रशांत पब्लिजेश-स, पुजे.

प्रज रज ५ वे

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याची जामजिरी

५.१ श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याची स्थाप-ाा व जामजिरी :-

महाराष्ट्र राज्यात विविध २०० पेजा अधिज साजर जारजा-ो आहेत. त्यापैजी -ंदुरबार जिल्ह्याच्या ज्रामीज व आदिवासी भाजात तसेच शहादा तालुक्यात असलेला श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ाा लि. पुरूषोत्तम-ाजर ही एज प्रसिध्द उद्योज संस्था म्हजू-ा ओळजली जाते. या जारजा-याच्या स्थाप-ेच्या पूर्वी महाराष्ट्रात अभुतपूर्व असा दुष्जाळ पडला. त्यामुळे राज्याची आर्थिज परिस्थिती जंभीर झाली त्या संजटास तोंड देज्यासाठी राज्य सरजार व ज-ाता आपापल्या परि-ो प्रयत्-ाशील होती. सर्वां-ाच महाजाईच्या व जरांच्या झळा पोहचत होत्या. जारजा-यातील सभासद हे प्रयत्-ाशील असल्या-ो सर्व परिस्थितीवर त्यां-ाी मात जेली. सहजार महर्षी अज्जासाहेब पी.जे.पाटील यां-ाी अल्प जालावधीत ८१ लाज ८४ हजार रूपये भाज भांडवल उभारू-ा साजर जारजा-याची -ोंदजी मिळविली आजि या जारजा-याची यंत्रसामुज्रीची उभारजी जरू-ा ०५ सप्टेंबर १९६९ रोजी श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याचे उद्‌घाट-ा जरज्यात आले.

त्या-ांतर चाचजी जळीत हंजाम यशस्वीरित्या जसा पार पडेल याची विवंच-ाा संचालज मंडळास जरावी लाजली परंतू या ठिजाजीही व्यवस्थित जार्य झाले. जोजत्याही -ावी-ा जारजा-यामध्ये सुरूवातीच्या जाळात मशि-ारी व्यवस्थित चालत -ााही. त्यामुळे जळीतामध्ये -ाुजेप अपेजित असतात. त्याचप्रमाजे या जारजा-यातही सुरूवातीचे २-३ आठवडे मशि-ारी व्यवस्थित चालत -ाव्हती. जळीत मध्ये वारंवार अ-ाियमितपजा येत होता. परंतु त्यामुळे डजमजु-ा -ा जाता सर्व सभासदां-ाी आपला ऊस राजू-ा ठेवला व त्यामुळेच जारजा-याचे चाचजी जळीत हंजामातच १,९३,००० ट-ाापेजा जास्त जळीत जरू-ा २,०५,३४१ पोत्याचे उत्पाद-ा जरू-ा भारतीय साजर उद्योजामध्ये -ावी-ा विज्रम प्रस्थापित जेला.

साजर जारजा-यास मशि-ारी पुरवठा जरजाऱ्या मे. बजारू वुल्फ -यु इंडिया इंजि-िअरींज वर्क्स, भारत हेवी इलेक्ट्रीजल्स लिमिटेड, मे. टेक्समॅजो, मे. ज्योती , में. डॉर बॉली जव्हर इत्यादी जंप-या व त्याचे सर्व तंत्रज्ञ व जर्मचारी यां-ाीही आत्मीयतापूर्वज व दजते-ो आपले जाम पार पाडले व त्यामुळेच चाचजी हंजामात जारजा-या-ो उज्वल यश संपाद-ा जेले. स-ा १९६९ मध्ये जारजा-याच्या चेअरम-ापदी अज्जासाहेब पी. जे. पाटील व व्हा चेअरम-ा पदी पी बी. चौधरी हे होते.

साजर जारजा-ाा स्थाप-ेच्या वेळी विविध सहजारी संस्था-ाी मदत जेली. त्यापैजी इंडस्ट्रीयल फाय-ाल्स जॉर्पोरेश-ा ऑफ इंडिया, महाराष्ट्र सहजारी बॅंज लि. मुंबई व धुळे जिल्हा सहजारी बॅंज लि. धुळे या वित्त संस्था-ाी वेळोवेळी जारजा-यास अर्थसहाय्य जेले.

५.२ जलसिंच-ा योज-ाा :-

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याचे संस्थापज चेअरम-ा मा. अज्जासाहेब पी.जे. पाटील यांचा जुशल दूरदर्शी व जल्पज मार्जदर्श-ााजाली तापी -ादीवर ३४ सहजारी उपसा जलसिंच-ा योज-ाांची उभारजी जरू-ा यशस्वीरित्या जार्या-वीत जेल्या होत्या. उपसा जलसिंच-ा योज-ेच्या

४२००० एजर जार्यजेत्रातू-ा १२००० एजर ऊस उपलब्ध होत होता. परंतु जालांतरा-ो स-ा १९९५-९६ पासू-ा तापी -ादीतील पाज्याअभावी सर्व योज-ाा बंद पडू लाजल्या. तथापि त्याची जाजीव मा. अज्जासाहेबां-ाा अजोदर झालेली होती. म्हजू-ा त्यां-ाी तापी -ादी जोरे विजास योज-ाा शास-ाास सादर जेली आजि शास-ााज्डू-ा तापी जोरे विजास महामंडळाची स्थाप-ाा स-ा १९९७ साली जरवू-ा घेतली. तापी महामंडळातर्जत परिसरातील अ-ोज जलसिंच-ा प्रजल्पासाठी सातत्या-ो अथवा पाठपुरावा जरू-ा प्रजाशा, सारंजजेडा, सुलवाडे बॅरेजची -िर्मिती, अमरावती, शिंदजेडा, विजरज येथिल पाझर तलावात पाजी टाज्जे, सुसरी, दरा, राजीपुर, शहाजे प्रजल्प पूर्जत्वास -ोलेले असू-ा, दरा व सुसरी प्रजल्पांची पाटचाऱ्याची जामे सुरू आहेत. तसेच चिरडे व रहाटयावडचे जामही प्रजती पदावर आहे. शास-ाा-ो रद्द जेलेले जोमाई -ादीवरील जोमाई धरजाचे पाजी वापराची परवा-ाजी इतरत्र वापरज्याचे प्रजार थांबवू-ा जोमाई -ादीवर बॅरेज बांधज्याचे शास-ााज्डू-ा -ियोज-ा मंजूर जरू-ा घेतले आहे. -ार्मदा जोऱ्यातील पाजी तापी जोऱ्यात वळविजेचा प्रस्तावासही शास-ाा-ो प्रतिसाद देत, मुळ प्रस्तावात बदल जरू-ा धडजांव, तळोदा, शहादा तालुक्यातील ६८६४७ एजर जमि-ाीस जायम स्वरूपी पाजी पुरवठा प्रजल्पाचा अहवाल तापी महामंडळामार्फत शास-ााज्डू-ा मंजूर जरू-ा घेतलेला आहे. तसेच बऱ्याच दिवसापासू-ा माजजी असलेला जु-ाा सुसरी वळज बंधाऱ्याचा प्रस्तावात सुधारजा जरू-ा पाजी वितरजासाठीचा प्रस्तावास मंजूरी मिळवू-ा जाम सुरू जेलेले आहे. सारंजजेडा बॅरेजमधू-ा जवळीथ बंधारा योज-ोत उपसा जलसिंच-ा योज-ोमार्फत पाजी टाज्जे या माजजीस सजारात्मज प्रतिसाद मिळवू-ा सर्व्हेजजासाठीचा सजारात्मज अहवाल संबंधित विभाजा-ो शास-ाास सादर जेलेला आहे. तसेच बंद उपसा जलसिंच-ा योज-ााचे जर्ज रू २० जोटी २१ लाज शास-ाा-ो जा-देश पॅजेज अंतर्जत माफ जेलेले असू-ा शास-ााच्या -िर्जया-ुसार शेतजऱ्याच्या जर्जाच्या बोझाची -ोंद असलेले ७/१२ उताऱ्यावरील बोझा जमी जरज्याचे जामही सुरू झालेले आहे. सदर बंद उपसा जलसिंच-ा योज-ाा तापी पाटबंधारे विजास महामंडळा-ो ताब्यात घेऊ-ा सुरू जरू-ा चालवाव्यात, यासाठी सविस्तर प्रजल्प अहवाल तयार जरू-ा शास-ाास सादर जरू-ा सर्व बंद उपसा जलसिंच-ा योज-ाा पु-हा सुरू जरज्यासाठी प्रयत्-ा सुरू आहेत.

लाजवड हंजाम २०११-१२ पासू-ा जमी पाज्यात व जमी जेत्रातू-ा जास्तीत जास्त ऊस उत्पाद-ा घेज्यासाठी भुपृष्ठा जालील (सबसरफेस) व भुपृष्ठावरील सरफेस ठिबज सिंच-ा योज-ोव्दारे ऊस लाजवडीस जारजा-याचा जृषी जात्याज्डू-ा ऊस उत्पादजता सभासदां-ाा मेळावे / तांत्रिज व इतर माहिती पुरवू-ा उद्युक्त जेले जात असू-ा परिसरात भुपृष्ठाजालील ३५० एजर व जमि-ाीवरील (सबसरफेस) १५० एजर असा एजूज ४०० एजर ऊस जेत्रावर लाजज झालेली असू-ा ठिबज सिंच-ा पध्दतीमुळे ऊसाची जोमा-ो वाढ होऊ-ा ऊसाचे उत्पाद-ाात भरीव वाढ होतां-ाा दिसू-ा येत आहे. जारजा-ाा व्यवस्थाप-ाा-ो जृषि विभाज (महाराष्ट्र शास-ा) शहादा व वसंतदादा शुजर इ-िस्टिटयुट मांजरी बु . पुजे यांचे मार्जदर्श-ा घेऊ-ा एजरी १०० मे. ट-ा ऊस उत्पाद-ाासाठी प्रयत्-ा सुरू जेलेले असल्या-ो २०११-१२ वर्षात जारजा-ाा जार्यस्थळी व ऊस उत्पादज सभासदांच्या बांधावर ५१ मेळावे घेतलेले असू-ा सरासरी उत्पन्नात त्यामुळे भरीव वाढ होजार आहे, अशी अपेजा व्यक्त जेली जात आहे.

५.३ यंत्राव्दारे ऊस तोडजी :

ऊस तोडजी मजूरांचा प्रश्-ा दिवसें दिवस जास्त अडचजीचा होत चालला असू-ा त्यातु-ा मार्ज ज ाढज्यासाठी ऊसतोडजी यांत्रीज पध्दती-ो ज रजे ज्रमप्राप्त झालेले आहे. ज ारजा-यास आर्थिज अडचजीमुळे स्वत: ऊसतोडजी सयंत्र जरेदी ज रजे अडचजीचे असल्याज ारजा-ो ज ार्यजेत्रातील ऊस उत्पादज सभासदांचे जट ज रू-ा जटां-ी ऊसतोडजी संयत्र जरेदी ज रज्यासाठी प्रोत्साहीत ज रीत आहे. जेजेज रू-ा सदर ऊसतोडजी संयंत्र ज ारजा-यास ऊसतोडजीसाठी उपयोजी पडतील व तरूजां-ाा या माध्यमाव्दारे उद्योज व्यवसायास चाल-ाा मिळजार आहे. अशा प्रज ारे आजताजायत दो-ा जट तयार झालेले असू-ा सदर दो-ही संयत्राव्दारे २०११-१२ या जाळप हंजामात ऊसतोडजीचे ज ाम चांजल्याप्रज ारे ज ेलेले आहे. तसेच ज ारजा-ाा व्यवस्थाप-ा जाळप हंजाम २०१२-१३ साठी ऊसतोडजी ज रीता वरील दो-ा ऊस तोडजी सयंत्राव्यतीरिक्त भाडे तत्वावर आजजी दो-ा ति-ा ऊसतोडजी संयंत्र घेज्याच्या प्रयत्-ाात आहेत. उस उत्पादज सभासदां-ी ४ फुट व ४ फुटापेजा जास्त अंतरावर ऊस लाजवड ज ेल्यामुळे ऊस तोडजी ज रज्यास यापुढे अडथळे ि-ार्माज होजार -ााहीत व ऊसतोडजी सयंत्रास चांजला प्रतिसाद असू-ा यापुढे ऊसतोडजी ज ार्यज्रम वेळेवर व योज्य पध्दती-ो होईल अशी जात्री झाली आहे. ह्या सयंत्राव्दारे जमि-ीलजत ऊसाची तोडजी होते व पाचटचे बारीज तुज डे होत असल्यामुळे जोडव्या पिज ाला सेंद्रिय जताचा फायदा होवू-ा जमी-ा सूपिज व भुसभूशीत होज्यास मोठा फायदा होतो आहे.

-ार्मदा -ादीचे पाजी सातपुडयाला बोजदा पाडू-ा -ंदुरबार जिल्ह्यात आजावे यासाठीचा प्रस्ताव ज ारजा-याचे संस्थापज चेअरम-ा मा. अज्जासाहेब पी. ज े. पाटील यां-ी शास-ााज डे पाठविला आहे. त्यांची -ोंद शास-ाा-ो घेतली असू-ा या संदर्भात प्राथमिज सर्व्हे ज रज्यास सुरूवात झाली आहे. तापी -ादीवर असलेल्या सारंजजेडा व प्रज ाशा या धरजातील पाजी शेतज ऱ्यांच्या शेतात पोहचविज्याज रीता शास-ाा-ो बंद असलेल्या उपसा जलसिंच-ा योज-ाा पु-ाज ार्या-वित ज रज्यासाठी ज ारजा-याज डू-ा प्रयत्-ा सुरू आहेत.

५.४ श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-याचे विविध प्रज ल्प :-

श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-याचे २०११-१२ वर्षात झालेल्या ऊसापासू-ा स्वत:ची ८,६१५.०० मे.ट-ा मळी उपलब्ध झालेली आहे. बाहेरील ज ारजा-याज डू-ा एजू ज ५५७१३.७३० मे.ट-ा मळी जरेदी ज रू-ा १६७०६९९७.०० लिटर्स स्पिरीट उत्पाद-ा ज ेले आहे. देशी मद्य विभाजासाठी लाजजारे मद्यार्ज उत्पाद-ा व देशी मद्य उत्पाद-ा ि-ायमित चालू ठेवले आहे. जास्तीचे स्पिरीट उत्पाद-ा बाहेर विज्री ज ेले आहे. स्वत:ची ७६१५.०० मे.ट-ा मळीपासू-ा उत्पाद-ा झालेले रेक्टीफाईड स्पिरीट हे मोठया प्रमाजात विज्री ज ेले असू-ा बाहेरील डयुअीपेड मळीपासू-ा उत्पाद-ा ज ेलेले रेक्टीफाईड स्पिरीट हे देशीमद्य उत्पाद-ााज रिता वापर ज रज्यात येते.

अ. रेक्टीफाईड स्पिरीट :-

२०११-१२ वर्षाच्या सुरूवातीला ३९२९५१.०० लिटर्स मद्यार्ज शिल्लज होते. स-ा २०११-१२ या वर्षात १६७०६९९७.०० लिटर्स मद्यार्जाचे उत्पाद-ा झाले असू-ा त्यापासू-ा स्वत:चे देशी मद्य तयार

ज़रज्यासाठी १५०३०००.०० लि. रेक्टीफाईड स्पीरीटचा वापर ज़ेला आहे. तसेच बाहेर विक्री ज़ेलेले रेक्टीफाईड स्पीरीट व एस.डी.एस. १५२४७१९९.०० लि. असू-ा दि. ३१.३.२०१२ अजेर ३४९७४९.०० लिटर्स मद्यार्ज शिल्लज होते.

ब. देशी मद्य विभाज

२०११-१२ वर्षाचा सुरूवातीला ३५९३.१६० लिटर्स देशी मद्याचा साठा शिल्लज होता. २०११-१२ या वर्षात देशी मद्याचे उत्पाद-ा ३३५१५२५.८४० लिटर्स झाले असू-ा दि. ३१-३-२०१२ अजेर ३३०७३५६.०० लिटर्स देशी मद्य विक्री झाले असू-ा दि. ३१.०३.२०१२ अजेर ४७७६३.०० लिटर्स देशी मद्य शिल्लज आहे.

डिस्टीलरी सांडपाजी प्रक्रिया प्रज़ल्प :-

औद्योजिजीज़रजामुळे सांडपाज्यापासू-ा बायोजॅस तयार ज़रज्याचा प्रज़ल्प साजर ज़ारजा-ाा परिसरात ज़ार्या-िवत ज़ेला आहे. त्यापासु-ा तयार होजार बायोजॅस हा डिस्टीलरी बॉयलरसाठी इंध-ा म्हजू-ा वापरज्यात येतो. बायोजॅस हा प्राथमिज स्वरूपाच्या प्रक्रियेतु-ा ि-ाघालेल्या सांडपाज्यावर दुय्यम प्रक्रिया ज़ंपोस्ट जत (सेंद्रीय जत) तयार ज़रज्याचा प्रज़ल्प ज़ार्या-िवत ज़ेला असू-ा त्यास उत्तम प्रतिसाद मिळाला आहे.

सेंद्रीय जत प्रज़ल्प :-

उस उत्पादज सभासदां-ाा स्वस्त व रास्त ज़िमतीत घरपोच सेंद्रीय जत उपलब्ध व्हावे त्याज़रीता ज़ारजा-ाा साईटवर पुष्पज़मल सेंद्रीय जत तयार ज़रज्याचा प्रज़ल्प ज़ार्या-िवत आहे. इतर सेंद्रीय जताच्या तुल-ोत पुष्पज़मल सेंद्रीय जत उच्च दर्जाचे असू-ा एज़सारजे जुजधर्म असजाऱ्या एज़ाच व-ास्पतीज-य जीवाजू, बॉयलरची राज, बजॅस, पिथ, डिस्टीलरी स्लज इ.चे शास्त्रोक्त पध्दतीचे मिश्रज ज़रू-ा ६० दिवसापर्यंत डिस्टीलरीतू-ा ि-ाघजारे पोस्टबायोमिथे-ोटेड स्पेंटवॉशचे एरोलिटर मार्फत फवारजी व मिश्रज ज़ेले जाते. त्यावर त्यात ि-ामज़ेज, बो-ामिल मिसळू-ा सेंद्रीय जत तयार ज़ेले जाते.

सदर पुष्पज़मल सेंद्रीय जतात पिज़ां-ाा मिळजारे सेंद्रीय स्वरूपात -ात्र,स्फुरद, पालाश, सूज्म, अन्नद्रव्ये, ज़ॅल्शिअम, लोह, मॅज्-ोशिअम, जस्त, सल्फर, मॅज-ाीज, तांबे, मॉलब्डे-ाम सिलिज़ॉ-ा, बोरॉ-ा, इ. घटज़ासह ॲझोटोबॅक्टर, पी.एस.बी. जीवाजू उपलब्ध असतात. त्यामुळे जमि-ाीची जडजघडज सुधारते.जमि-ाीत हवा जेळती राहते व मुळांच्या वाढीसाठी पोषज वातावरज तयार होऊ-ा सफेद मुळांची संज्या वाढविते व जमि-ाीची जलधारजा जमता वाढते. पिज़ां-ाा पाज्याच्या ज़मतरतेपासू-ा संरजज होते. जमि-ाीतील धुप रोजज्यास मदत होते पुष्पज़मल सेद्रिय जतामधील हयुमस हा सेंद्रीय घटज़ावर जीवाजू जिवत राहू-ा जमि-ाीतील अन्नद्रव्य पूर्ज जमते-ो उपलब्ध ज़रू-ा देतात. त्यामुळे रासायि-ाज जताची जरज ज़मी होते. उस पिज़ासाठी सेंद्रीय जत मोठी बांधजीपर्यत एज़री ४० जोज्याची शिफारस ज़रज्यात आलेली आहे. अहवाल वर्षात सुरूवातीला ४७२५ बॅज्ज शिल्लज होत्या. मात्र -ावि-ा उत्पाद-ाात ५५७६३ बॅज्ज (५० ज़िलो) प्रत्येजी उत्पादीत झाल्या असू-ा ५६९४९ बॅज्ज

सभासदां-ाा विक्री ज्रज्यात आल्या आहेत. वर्ष अजेरीस ३५३९ सेंद्रीय जताच्या बॅज्ज शिल्लज आहेत. सेद्रीय जत प्रज्ल्पासाठी दो-ा एज्र यार्ड आर.सी.सी. ज्रज्यात आले असू-ा लिचट जटरचे जाम झाले आहे.

बजॅस बोर्ड विभाज :-

जारजा-ाा उत्पादीत जरीत असलेल्या बजॅस बोर्डला भारतीय मा-ाज ब्युरो या संस्थेज्डू-ा आय.एस.आय (ISI) मार्जिजचे लायस-स (CM / L - ३६६५५७२) दि. २४/०९/२०१० पासू-ा प्रदा-ा ज्रज्यात आले आहे. आय.एस.आय. मार्जसोबत बोर्डवर इजो मार्ज (ECO MARK) चा लोजो मिळालेला आहे. त्यामुळे बाजारपेठेत आपल्या बजॅस बोर्डची माजजी वाढत आहे. मे. इ-डयुच इ-डस्ट्रीज प्रा.लि. -ोयडा साजर जारजा-ाा उत्पादित बोर्डवर जॅ-ाव्हास लावू-ा सदर बोर्ड पेटींज जामासाठी युरोपीय-ा देशात -िर्यात जरीत होती. त्यामुळे जेमिज्ल मध्ये बदल जरू-ा फॉरमॉली-ा फ्री बोर्ड जारजा-या-ो तयार जरू-ा दिले व सदर जंप-ाी-ो -ाव्या-ो जॅ-ाव्हास बोर्ड -िर्यातीस सुरूवात जेली. त्यामुळे फॉरमॉली-ा फ्री बोर्ड तयार जरजारी ही भारतातील एज्मेव जंप-ाी आहे.

५.५.श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ाा आयोजित विविध जार्यज्रम :-

१. १२११२१ साजर पोत्यांचे पूज-ा :-

१ जा-ोवारी २०१२ रोजी १२११२१ साजर पोत्याचे पुज-ा -ाा. बाळासाहेब थोरात , महसुल मंत्री महाराष्ट्र राज्य यांच्या शुभहस्ते ज्रज्यात आले याप्रसजी जिल्ह्याचे पालज मंत्री -ाा. पदमाज्र वळवी तसेच -ांदुरबार जिल्ह्याचे जासदार मा. माजिज्राव जावीत, माजी आमदार चंद्रजांत रघुवंशी तसेच संचालज मंडळाचे सर्व सदस्य व सभासद यांच्या उपस्थितीत पार पडला.

२. ऊस उत्पाद-ा वाढ व विजास परिसंवाद आजि चर्चासत्र :-

दि. ०६ ऑजस्ट २०११ रोजी शेतज्री बांधवासाठी ऊस उत्पादजता वाढ व विजास या योज-ो अंतर्जत वसंत दादा शुजर इ-स्टीटयुट मांजरी बु. पुजे येथील ऊस तज्ञाचे मार्जदर्श-ा व चर्चासत्राचे आयोज-ा -ाा. पदमाज्र वळवी, क्रिडा व युवज जल्याज मंत्री, महाराष्ट्र राज्य तसेच मा. अज्जासाहेब पी.जे. पाटील, शहादा तालुजा जृषि अधिजारी पी.एफ.सावळे व -ोटाफिम जंप-ाीचे व जै-ा इरिजेश-ा जंप-ाीचे प्रति-िाधी व अ-ोज मा-यवर व संचालज मंडळाचे सर्व सदस्य आजि शेतज्री बांधवाच्या उपस्थितीत जार्यज्रम संपन्न झाला.

३. जावोजावी सभा व मार्जदर्श-ा मेळावे :-

दि. २३ -ोव्हेबर २०११ ते ०२ सप्टेबर २०१२ दरम्या-ा जार्यजेत्रात जास्तीत जास्त ऊस लाजवड व्हावी व -ावि-ा तंत्रा-ाा-ुसार ऊस लाजवड , उस जोपासजा इ. पध्दतीची प्रत्यज माहिती शेतज्यां-ाा व्हावी यासाठी उत्पादजता वाढ व ऊस विजास चर्चासत्र घेज्यात आले. सदर चर्चासत्रां-ाा ऊस तज्ञाचे मार्जदर्श-ा मिळाले आहे.

४. ऊसतोड ज ामजाराचा मुलांसाठी साजर शाळेचे उदघाट-ा :-

दि. ०३ डिसेंबर २०११ रोजी ज ारजा-यामार्फत ऊसतोड ज ामजारांच्या मुलांसाठी एजूज १६ साजर शाळा सुरू ज रज्यात आल्या होत्या त्याचे उदघाट-ा -ांदुरबार जिल्हा परिषदेचे माध्यमिज विभाजाचे शिजजाधिज ारी जी. ए-ा. पाटील तसेच तालुज ा जट शिजजाधिज ारी श्रीमती पेंढारज र, अज्जासाहेब पी.जे. पाटील, ज ारजा-याचे संचालज मंडळ व अधिज ारी वर्ज यांच्या उपस्थितीत ज ार्यक्र म पार पडला.

५. ज ारजा-याच्या अधिज ाऱ्यांज रीता प्रशिजज ज ार्यक्र माचे आयोज-ा :-

दि. १० ऑजस्ट ते १२ ऑजस्ट २०१२ या ज ालावधीत अधिज ाऱ्यासाठी प्रशिजज ज ार्यशाळेचे आयोज-ा ज रज्यात आले होते पुजे येथील महाराष्ट्र शास-ााची शिजर प्रशिजज संस्था यशदा व सहज ार जेत्रातील विठ्ठलराव विजे पाटील सहज ारी प्रबंध संस्था-ााचे व्याज्याते प्रा. शत-ाु जा-ाविलज र, प्रा. विठ्ठल बुलबुले व प्रा. संजिव पवार या-ाी ती-ा दिवसीय ज ार्यशाळा घेवू-ा प्रशिजज देज्यात आले.

६. शेतज री बांधवासाठी उपयुक्त सातपुडा मिश-ा १०० या पुस्तिजेचा प्रज ाश-ा सोहळा (दि. २ सप्टेबर २०१२)

सर्व ऊस उत्पादज शेतज ऱ्यांसाठी ऊस लाजवडी पासू-ा ते ऊस जोपास-ाा शास्त्रोक्त पध्दती-ो ज शी ज रावी याची संपूर्ज माहिती ज ारजा-याचे शेती विभाजाचे अधिज ाऱ्यां-ाी व ऊस तज्ञां-ाी जेलेल्या मार्जदर्श-ााच्या माहितीचा समावेश असजारे सातपुडा मिश-ा १०० या पुस्तिजेचे प्रज ाश-ा जेष्ठ संचालज तुज ाराम रामदास पाटील यांच्या अध्यजतेजाली प्रज ाशित ज रज्यात आले. यावेळेस सर्व संचालज मंडळ तसेच सहज ारी संस्थाचे पदाधिज ारी ऊस उत्पादज शेतज री यांच्या उपस्थितीत प्रज ाश-ा ज रज्यात आले.

५.६ जळीतासाठी ऊस पुरविजारी जावे :-

श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-यास जळीतासाठी ऊस पुरविजारे जावे संज्या

अ.क्र	तपशिल	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
०१	ज ार्यजेत्रातील ऊस पुरवीजारे जावे	१६१	१८०	१९४
०२	ज ार्यजेत्राबाहेरील पज महाराष्ट्रातील जावे	२२	११	१०
०३	महाराष्ट्राच्या बाहेरील जावे	१५	३८	२३
०४	ऊस पुरवजारे एजूज जावे	१९८	२२९	२२७

संदर्भ:-श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-याचे वार्षिज अहवाल २००९-१०,२०१०-११,२०११-१२

श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-यास ज ार्यजेत्रातील उस पुरविजाऱ्या जावाची संज्या २००९-१० ते २०११-१२ या ज ालावधीत अ-ाुक्र मे टप्या टप्या-ो वाढ झालेली आहे. त्याचप्रमाजे ज ार्यजेत्राबाहेरील पज महाराष्ट्रातील जावाची संज्या २२,११,१० अशी टप्प्या टप्प्या-ो घटली

आहे. महाराष्ट्राबाहेरील व ┌ारजा-यास जळीतासाठी उस पुरवजाऱ्या जावांच्या संज्येत चढ उतार दिसत आहेत. उस पुरवजाऱ्या एŒूज जावांची संज्या स-ा २००९-१० मध्ये फक्त १९८ होती या संज्येत स-ा २०१०-११ मध्ये मोठी वाढ होऊ-ा ही संज्या २२९ वर पोहोचली त्या-ांतर ही संज्या स-ा २०११-१२ मध्ये १ जावा-ो घटली.

५.७ साजर ┌ारजा-ाा ┌ार्यजेत्रात समाविष्ट जावे :-

साजर ┌ारजा-ाा

┌ार्यजेत्रातील समाविष्ट जावांची तालु┌ावार संज्या

जिल्हा	तालु┌ा	२००९-१० जावाची संज्या	२०१०-११ जावाची संज्या	२०११-१२ जावाची संज्या
-ांदुरबार महाराष्ट्र	-ांदुरबार	११३	११३	११३
-ांदुरबार महाराष्ट्र	शहादा	१८४	१८४	१८४
-ांदुरबार महाराष्ट्र	तळोदा	६४	६४	६४
-ांदुरबार महाराष्ट्र	-ावापुर	२३	२३	२३
धुळे महाराष्ट्र	शिंदजेडा	५५	५५	५५
तापी ुजरात	-िझर	५२	५२	५२
-ार्मदा ुजरात	साजबारा	२२	२२	२२
जरजो-ा (म.ज्र)	पा-ासेमल	३६	३६	३६
एŒूज		५४९	५४९	५४९

संदर्भ:-श्री सातपुडा तापी परिसर सह┌ारी साजर ┌ारजा-याचे वार्षि┌ अहवाल २००९-१०,२०१०-११,२०११-१२

श्री सातपुडा तापी परिसर सह┌ारी साजर ┌ार्यजेत्रात -ांदुरबार (महाराष्ट्र), धुळे (महाराष्ट्र), तापी (ुजरात), -ार्मदा (ुजरात) व जरजो-ा (मध्यप्रदेश) या ५ जिल्ह्याचा समावेश आहे. -ांदुरबार जिल्ह्यातील -ांदुरबार, शहादा , तळोदा व -ावापुर या ४ तालुक्यांचा समावेश आहे. धुळे जिल्ह्यातील शिंदजेडा तालुक्याचा समावेश आहे. -ार्मदा जिल्ह्यातील साजबारा तालुक्याचा समावेश आहे. तापी जिल्ह्यातील -िझर तालुक्याचा समावेश आहे. तर जरजो-ा जिल्ह्यातील पा-ासेमल तालुक्याचा समावेश आहे. २००९-१० ते २०११-१२ या ┌ालावधितील वर दिलेल्या तक्त्यातील माहिती-ुसार शहाद्यातील सर्वाधि┌ १८४ जावे तर सर्वात ┌मी साजबारा तालुक्यातील २२ जावांचा समावेश आहे वरील तक्त्यात माहिती दिलेल्या २००९-१० ते २०११-१२ या ┌ालावधीत जिल्हा तालु┌ा व एŒूज जावाची संज्या स्थिर आहे. ३ राज्यातील एŒूज ५४९ जावातू-ा या ┌ारजा-यास उस मिळू श┌तो.

५.८ साजर ज ारजा-यातील जळीत हंजाम उस जाळप :

जळीत हंजाम हा दरवर्षी ऑक्टोबर, -ोव्हेंबर, डिसेंबर या महि-यापासू-ा चालू होत असतो. ज ारज या हंजामात ऊसाची वाढ ही पूर्जपजे झालेले असते. ऊस परिपक्व झाल्या-ांतर त्याची तोडजी जेली जाते व त्याची वाहतूज जरू-ा ज ारजा-यात जाळप जेला जातो. ऊस जाळप हा प्रत्यज जिती ज ाळ व जिती मे.ट-ा जाळप झाला याचे विवेच-ा पुढील तक्त्यात दिसू-ा येईल जळीत हंजामातील ऊस जाळप पुढील प्रमाजे.

जळीत हंजामातील उस जाळप

अ.ज्र	तपशिल	वर्ष २००९-१०	वर्ष २०१०-११	वर्ष २०११-१२
०१	हंजाम चालू दि-ांज	२९.११.०९	१.११.१०	११.११.११
०२	हंजाम बंद दि-ांज	११.०१.१०	०३.०४.११	१९.०२.१२
०३	जहीत स्थुल दिवस	४४	१५४	१०१
०४	प्रत्यज जळीत एजूज तास	१०४०	३६८४	२४१७

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर ज ारजा-याच्या जळीत हंजामातील सर्वाधिज उस जाळप दिवस वर दिलेल्य तक्त्यात २००९-१० ते २०११-१२ या ज ाळात स-ा २०१०-११ या वर्षात (१५४) सर्वाधिज आहे तर स-ा २००९-१० या वर्षात (४४) सर्वात जमी आहे. स-ा २०१०-११ या वर्षात उसाची लाजवड व उत्पाद-ा जास्त झाल्या-ो उसाचा जाळप अधिज ज ाळपर्यत चालला.

५.९ श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर ज ारजा-याची साजर विज्री -

सातपुडा सहजारी साजर ज ारजा-यातील साजरेचा विज्री ही साधारजपजे टेंडर पध्दती-ो होत आहे. या ज ारजा-यातील साजर विजज्यासाठी मोठे मोठे व्यापारी टेंडर घेत असल्यामुळे येथील साजर विज्री व्यवहार हे टेंडर-ो होत आहेत. तसेच या साजर ज ारजा-यातील साजर उत्पाद-ा चांजल्या प्रतीचे व स्वच्छ असल्यामुळे येथे तयार झालेली साजर इतर राज्यात विज्री जेली जाते.

साजर -िर्याती बाबत जेंद्र सरजार-ो वेळोवेळी -िश्चित जरू-ा दिलेला जोठा आजि -िश्चीत जेलेल्या दरा-ो वेळीच पुरवठा जरज्यास हा साजर ज ारजा-ाा -ेहमीच आघाडीवर राहू-ा देशात परजीय चल-ा मिळवू-ा देज्यास आपला वाटा उचलला आहे. तसेच -िर्यात जोटयात स्वत:हू-ा वाढ जरजे हे ज ारजा-याचे प्रत्येज वर्षाचे धोरज राहिले.

ज ारजा-यातील साजर विज्री जरता-ाा साजरेची प्रत महत्वाची असते साजरेची प्रत चांजली असेल तर त्या साजरेची जिंमत जादा ठेवली जाते. बारीज व जमी प्रतीच्या साजरेची जिंमत जमी ठेवली जाते. साजर विज्री ही जुली साजर, -ियंत्रीत साजर, जच्ची साजर अशा पध्दती-ो जेली जाते.

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ाा

साजर विक्रीचा जरविरहीत प्रति क्विंटल सरासरी दर (रू.)

अ.क्र	तपशिल	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
०१	देशांतर्जत नियंत्रीत (प्रति क्विटल रू.)	१३१८.१६	१७३८	१८५१
०२	देशांतर्जत जुली (प्रति क्विटल रू.)	२६१२.००	२६३३	२६९८
०३	सरासरी एजूज रू (प्रति क्विटल रू.)	२४३३.३७	२६२७	२६९४

संदर्भ :- श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याचे वार्षिज अहवाल २००९-१०, २०१०-११ २०११-१२)

वरील तक्त्यात साजर विक्रीचा देशांतर्जत नियंत्रीत व देशांतर्जत जुली जर विरहीत प्रतिक्विंटल सरासरी दर दर्शविला आहे. जुल्या दरापेजा सरजारी नियंत्रीत दर जूपच जमी आहे. जेल्या ३ वर्षात या दो-ा दरातील सर्वाधिज अंतर प्रतिक्विंटल रू. १२९३.८४ हे २००९-१० या वर्षात आहे. तर सर्वात जमी अंतर स-ा २०१०-११ या वर्षात प्रतिक्विंटल रू. ८९५ आहे.

५.१० साजर जारजा-ाा जार्यजेत्रातील ऊस उत्पाद-ा :-

भारतात विविध राज्यांमध्ये ऊसाचे उत्पाद-ा मोठया प्रमाजावर घेतले जाते. तसेच महाराष्ट्रामध्ये या जारजा-याची स्थाप-ाा झाल्या-ांतर विविध राज्यातू-ा ऊस या जारजा-यात जाळपासाठी आजला जातो. महाराष्ट्रातील विविध जिल्हे -ांदुरबार , धुळे व जुजरातमधील तापी, -ार्मदा व मध्यप्रदेशमधील जरजो-ा, जिल्ह्यातू-ा या जारजा-याला ऊसाचा पुरवठा जेला जातो. सर्वाधिज ऊस पिजविजारे म्हजजेच लाजवडी जालील जेत्र -ांदुरबार मधील शहादा, तळोदा त्याच बरोबर शहाद्याच्या इतर परिसराचा या जारजा-या-ाा ऊसाचे उत्पाद-ा वाढवू-ा ऊसाचा पुरवठा जेला जातो.

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ाा जेत्रातील प्रति हेक्टर सरासरी ऊस उत्पाद-ा (मे. ट-ा / हेक्टरी)

अ.क्र	तपशिल	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
०१	सभासदाचे	५३	५७	५८.७०
०२	इतराचे	५२	५३	५८.६६
०३	एजूज सरासरी	५३	५५	५८.७०

वरील तक्त्या-ुसार प्रतिहेक्टर एजूज सरासरी ऊस उत्पाद-ाात वाढ होजे ही समाधा-ाजारज बाब आहे. सभासद, इतर व एजूज सरासरीत टप्या टप्या-ो स-ा २००९-१० ते २०११-१२ या जालावधीत प्रति हेक्टरी ऊस उत्पाद-ाात वाढ झालेली दिसते.

उसाचा जरेदी दर (प्रतिट-ा रूपये)

उसाचा भाव	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
	१८००	१४५०	१५५१

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याचा ऊस जरेदी दर वरील तक्त्यातील

माहिती-ुसार २००९-१० ते २०११-१२ या ज ालावधीत स-ा २००९-१० या वर्षात सर्वाधिज प्रतिट-ा रू. १८०० आहे तर सर्वात जमी दर प्रतिट-ा रू. १४५० स-ा २०१०-११ मध्ये द्यावा लाजला आहे.

५.११ श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-यातील साजर उत्पाद-ााची प्रवृत्ती:

महाराष्ट्र राज्याचा साजर उत्पाद-ाात देशात प्रथम क्रमांज लाजतो. साजर ज ारजा-यात साजरेचे मोठया प्रमाजात उत्पाद-ा होत असते. तसेच ज ाही वर्ष साजर उत्पाद-ाात वाढ होते तर ज ाही वर्ष ऊस लाजवड जमी होत असल्या-ो ऊस उत्पाद-ााचे प्रमाज जमी झाल्यास साजर उत्पाद-ाात घट झालेली दिसते. त्यावेळी ऊस लाजवडीजालील जेत्रात वाढ जरू-ा उत्पाद-ा जमता वाढविज्याचा प्रयत्-ा जेला जातो. परंतु ज ाही वर्ष असे येतात जी, ऊसावर वेजवेजळे जीड पडतात. त्यामुळे ऊसाचे मोठया प्रमाजावर -ुजसा-ा होते. एजाद्या वर्षी पाऊस जमी पडला तर ऊस जळू-ा जाज्याची शक्यता असते. त्यामुळे ऊसाची पाहिजे तेवढी वाढ होत -ााही अशा ऊसात रसाचे प्रमाज जमी असते म्हजू-ा साजर उत्पाद-ाात घट होत असते.

श्री सातपुडा तापी परिसर सहज ारी साजर ज ारजा-याच्या पहिल्या वर्षी म्हजजे १९७०-७१ या वर्षात २०५३४१ पोत्यांचे उत्पाद-ा झाले. त्या-ांतरच्या ज ाळात साजर उत्पाद-ाात वाढ व्हायला सुरूवात झाली. ऊस लाजवडीचे जेत्र वाढले. त्यामुळे ऊस उत्पाद-ाात वाढ होऊ-ा साजर उत्पाद-ाात वाढ झालेली दिसते. साजरेचे प्रतवारी-ुसार प्रज ार पाडले जातात. त्यामुळे पांढरी साजर ३० सी, पांढरी साजर ३० डी, पांढरी साजर ३० ई, पांढरी जच्ची साजर अशा साजरेच्या प्रति-ुसार उत्पाद-ा होत असते. या प्रतिच्या साजरेचे एजूज उत्पाद-ा २०५३४१ पोती उत्पाद-ा झाले व त्याला त्यावेळी १४१.१० रूपये मे. ट-ाास भाव मिळलेला होता. आजच्या ज ाळात साजर उत्पाद-ा हे एम ३० व एस ३० या प्रज ारे होत आहे. त्यामुळे या साजर उत्पाद-ााच्या प्रती उच्च प्रतिच्या असल्यामुळे भावातही मोठया प्रमाजात वाढ होत आहे.

उसाला मिळजाऱ्या हमजास बाजार पेठा व हमी भावामुळे शेतजरी या पिज ाज डे आजृष्ट झाला आहे. सातपुडा परिसरात साजर ज ारजा-ादारी चांजलीच रूजली आहे. त्यामुळे या भाजात एज ाच जमि-ीत वर्षा-ुवर्ष ऊस हे एजच पीज घेतले जात आहे. पिज ांच्या फेरपालटा-ो शेतातील जीड जमी होज्यास मदत होते. परंतु या भाजात पीज फेरपालट ही संजल्प-ाा बरीच ज ालबाह्य झाली आहे. सततच्या ऊस पिज ामुळे जमि-ीचा जसही वेजा-ो जमी होतो आहे. जीडीचे प्रमाज वाढते आहे. उदा. बुडजा जंडी , शेडे अळी, ज ांडी जीड , जवले जिड जोड पोजरजारी जीड पांढरी माशी, ज ांडयावरील पीठे, जीड पायरिला , तुडतुडे वाळवी उंदीर यासारज्या जीडीचा उसावर मोठया प्रमाजवर प्रादुर्भाव होतो. जिडविरहीत बेज्याचा वापर व बेजे प्रक्रियाव्दारे जवले जिडीचा प्रादुर्भाव लजजीयरित्या जमी झाला.प्रजत सहज ारी साजर ज ारजा-ादारीसाठी चांजल्या प्रतीच्या जच्चा मालाचा पुरवठा सुरळीत राहज्यासाठी शेतजऱ्यांची उसाविषयीची जोडी टिजविजे जरूरीचे आहे. ऊसामध्ये जिडीच्या वाढत्या प्रादुर्भावाच्या ज ारजांचा शोध व त्या-ुसार जीड -ियंत्रज जरजे पुढील ज ाळात जरजेचे आहे. माजील ज ाही वर्षात ऊस शेतीत जीडीचे उपद्रव झाल्यामुळे ज ाही प्रमाजात -ुजसा-ा झाले.

सातपुडा सहजारी साजर जारजा-याचा साजर उत्पाद-ााची तुल-ाात्मज आजडेवारी व त्यांच्या उत्पाद-ाातील टक्जेवारी पुढील तक्त्यात दिली आहे.

जारजा-याच्या साजर उत्पाद-ााची तुल-ाात्मज माहिती (क्विंटलमध्ये)

तपशिल	वर्ष					
	२००९-१०		२०१०-११		२०११-१२	
साजरप्रत	साजर उत्पाद-ा	टक्जेवारी	साजर उत्पाद-ा	टक्जेवारी	साजर उत्पाद-ा	टक्जेवारी
एम ३०	००	००	११६३५	५	१५३३०	६.५०
एस ३०	१८१२५	१००	२२२०१५	९५	२१८२६	९३.५०
एजूज	१८१२५	१००	२३३६५०	१००	२३३५८६	१००

वरील तक्त्यात दिलेल्या माहिती -ाुसार एम ३० या प्रतिच्या साजरेचे उत्पाद-ा २००९-१० मध्ये -िरंज आहे. २०१०-११ मध्ये ११६३५ क्विंटल तर २०११-१२ मध्ये वाढ होऊ-ा साजर उत्पाद-ा १५३३० क्विंटलवर पोहोचले आहे. तर एस ३० या प्रतिच्या साजर उत्पाद-ाात २००९-१० ते २०११-१२ या ती-ा वर्षाच्या जालावधीत चढउतार दिसत आहेत. एजूज साजर उत्पाद-ाात २००९-१० ते २०१०-११ या एजा वर्षात प्रचंड वाढ दिसत आहे.त्या-ांतर २०१०-११ व २०११-१२ या एज वर्षाच्या जालावधीत जारजा-याच्या साजर उत्पाद-ाात जिरजोळ घट दिसत आहे.

५.१२ साजरेची विपज-ा व साठा व्यवस्था

विपज-ा म्हजजे उस उत्पाद-ाापासू-ा साजर विक्री होऊ-ा ग्राहजापर्यंत पोहचे पर्यंत चालजारी प्रक्रिया होय. साजर विपज-ा व्यवस्थेला महत्वाचे स्था-ा आहे. अलिजडे साजर उत्पाद-ा जुपच वाढले आहे. साजर ही रेल्वे व ट्रज-ो इतर भाजाजडे पाठविली जाते त्यामुळे वाहतुजीवर बराच ताज पडतो. परंतु आता सातपुडा सहजारी साजर जारजा-यातील साजर विक्री व्यवस्था ही टेंडर पध्दती-ो होत आहे. उरलेली साजर साठवू-ा ठेवली जाते ही साठविलेली साजर जेव्हा साजरेचे भाव वाढतात तेव्हा घाऊज व्यापारी टेंडर घेऊ-ा या जारजा-याच्या साजरेची विक्री जेली जाते. सध्या महाराष्ट्रात साजर उत्पाद-ाात वाढ होत असल्या-ो साजर उत्पाद-ाात अग्रेसर राज्य म्हजू-ा ओळजले जाते. या जारजा-यातील साजर मोठया प्रमाजात साठवू-ा ठेवज्यासाठी मोठया जोदामाची सोय आहे.

साजरेची साठवजूज जरज्यासाठी या सहजारी साजर जारजा-या-ो एजूज ६ जोदामांची सोय जेलेली आहे. या जोदामात मोठया प्रमाजात साजर साठवू-ा ठेवली जाते.

साजर साठविज्याची व्यवस्था

अ.क्र	तपशिल	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२
०१	मालजीची जोदामे (संज्या)	६	६	६
०२	मालजीची जोदामाची जमता क्विटल	७५०००	७५०००	७५०००

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याची साजर साठवजूजीच्या व्यवस्थेची जमता वरील साठवजूजीच्या व्यवस्थेची जमता वरील तक्त्या-ाुसार स-ा २००९-१० ते २०११-१२ या ती-ा वर्षाच्या जालावधीत स्थिर आहे. मालजीची जोदाम संज्या ३ आहे. तर मालजीच्या ६ जोदामाची जमता ७५००० क्विटल आहे

संदर्भ सूची

१) डॉ.स.श्री.मु.देसाई, डॉ.-िर्मल भालेराव-भारतातील औद्योजिज अर्थव्यवस्था, -िराली पब्लिजे श-ा, पुजे (१९८८)

२) वार्षिज अहवाल सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ाा (२००९-१०,२०१०-११,२०११-१२)

३) योज-ाा साजर जारजा-यां-ाा शासजीय थजहमी, विजय -ाहटा, ऑक्टोबर २००८

४) लोजराज्य, सहजारी साजर उद्योज, पुजे, ऑक्टोबर २०१०

५) बळीराजा, उस लाजवड हंजाम, मे २००९

६) बळीराजा, आधु-िज व्यापारी शेतीचे मासिज - ऑक्टोबर २०१०

७) आधु-िज जिसा-ा, साप्ताहीज, औरंजाबाद, वर्ष २ , अंज १, २१ ते २७ फेब्रु २०१३

८) आधु-िज जिसा-ा, साप्ताहिज , औरंजाबाद , वर्ष २, अंज २ , २८ फेब्रु ते ६ मार्च २०१३

९) जुंभाजेजर जी. व्ही., अर्थशास्त्र संशोध-ा, जु-ा २०१०, फडजे प्रजाश-ा, जोल्हापुर. पृ ९१

१०) जंजले मंजला, औद्योजिज अर्थशास्त्र,२०११, प्रशांत पब्लिजेश-स, जळजाव पृ. ११

११) भिसे रामेश्वर, जृषि विजासाचे अर्थशास्त्र, २०११ पृ. ८८

१२) बिरादार माधव, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था २०१२, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंजाबाद पृ १४७

१३) बोध-ाजर सुधीर, चव्हाज साहेबराव, श्रम अर्थशास्त्र, २००८, श्री साई-ाथ प्रजाश-ा, -ाजपुर पृ ५६

१४) जोशी शरद शंजर, भारतीय अर्थव्यवस्थेची वाटचाल, २००७, डायमंड पब्लिजेश-स, पुजे पृ ३३

१५) भिसे रामेश्वर, सिंच-ा, प्रज्रिया उद्योज व बाजारपेठ, २०११, प्रशा-त पब्लिजेश-स , जळजांव

१६) जायजवाड बी. आर., जदम विश्वास, जाळे व्ही. टी. आर्थिज अरिष्ट : जारज,परिजाम व धोरज, जा-ेवारी २०११, जैलाश पब्लिजेश-स, औरंजाबाद

१७) पाटील हरिदास, जे-द्रीय सहजारी बॅंजेव्दारा जृषी विजास, जा-े २०१२, प्रशा-त पब्लिजेश-स जळजांव

१८) वाजी -िता, जृषी अर्थशास्त्र, २०१२, प्रशांत पब्लिजेश-स, जळजांव पृ. ३४

प्रजरज ६

समस्या, निष्जर्ष व उपाययोजना

६.१ शेती आधारित उद्योजापुढील समस्या, निष्जर्ष व उपाययोजना

शेती आधारित उद्योज जोजताही असला तरी त्याच्या समोर अनेज समस्या असून या सह अन्य जाही समस्यांबाबत चर्चा या प्रजरजात जेली आहे.

या शिवाय श्री. सातपुडा - तापी परिसर सहजारी साजर जारजाना व लोजनायज जयप्रजाश नारायज शेतजरी सहजारी सुत जिरजीचा तसेच प्राथमिज व दुय्यम सामुग्रीचा अभ्यास जेल्यानंतर आलेले निष्जर्ष स्पष्ट जेले आहेत. त्यासाठी संशोधजाने साजर जारजाना, सुत जिरजी तसेच जच्चामाल पुरवठा जरजाऱ्या सातपुडा परिसरातील जावांना भेटी दिल्या. यामध्ये महाराष्ट्र - जुजरात मधील प्रत्येजी दोन जिल्हे व मध्यप्रदेशातील एज जिल्हा अशा एजुज पाच जिल्ह्यांना भेटी दिल्या आहेत. साजर जारजाना व सुत जिरजीच्या अभ्यासानंतर निष्जर्ष स्पष्ट जेल्यानंतर या दोन्ही उद्योजाच्या समस्यांवर उपाययोजना सुचविल्या आहेत.

६.२ शेती आधारित उद्योजांपुढील समस्या :-

शेती आधारित उद्योंजापुढे सामान्यपजे पुढील समस्या असल्याचे दिसून येते.

१) **अपुरे भांडवल :-**

सहजारी प्रक्रिया उद्योजांना अल्प मुदतीचे चालू जर्चासाठी दैनंदिन आर्थिज व्यवहार जरतांना अनेज अडचजी निर्माज होत असतात.

२) **अजार्यजम व्यवस्थापन :-**

सहजारी प्रक्रिया उद्योजामध्ये जार्यजम व्यवस्थापनाचा सामान्यपजे अभाव आढळतो. या संस्थांमध्ये प्रशिजित व जार्यजम जर्मचाऱ्यांच्या सेवेचा अभाव जाजवत असल्याने शेतमाल प्रक्रिया संस्थेची जार्यजमता योज्य ती राहु शजत नाही.

३) **योज्य नियोजनाचा अभाव :-**

सहजारी प्रक्रिया उद्योज संस्थांमध्ये योज्य नियोजन जेले जात नसल्यामुळे अनेज अडचजी निर्माज होतात. आदाने, भांडवल, उत्पादन, विक्री व्यवस्था, मनुष्यबळ यांचे योज्य ते नियोजन जरजे आवश्यज असते.

४) **हिशेब तपासजी :-**

संस्थेचा जारभार पारदर्शज रहावा ही सभासदांची इच्छा असते म्हजून दरवर्षी वार्षिज सर्वसाधारज सभेत वर्षभरातील सर्व व्यवहाराचे हिशेब लिहुन, त्यांची तपासजी जरुन सभासदांना सादर जरावे लाजतात. त्यावरुन सभासदांना संस्थेच्या व्यवहाराची माहिती समजते. परंतु या संस्थांमध्ये जर वेळेवर हिशेब तपासजी होत नसेल तर संस्थेच्या जारभारात जैरव्यवहार असज्याची शक्यता वर्तविली जाते. हिशेबाची सत्य माहिती योज्य त्या हिशेब तपासनीसाजडून तपासजे जरजेचे असते.

५) **राजजिय हस्तजेप :-**

शेतमाल सहजारी प्रक्रिया उद्योजांच्या संस्थांचे जार्य राजजिय पुढारी व पदाधिजाऱ्यांच्या सहाय्या-ो चालत असल्याचे आढळु-ा येते. त्यामुळे पदाधिजारी स्वत:च्या स्वार्थासाठी आपल्या अधिजारांचा जैरवापर जरज्याची शक्यता असते. शिवाय संस्थेच्या जारभारात राजजिय हस्तजेप असल्या-ो संस्थेचे जार्य योज्य पध्दती-ो चालविजे अवघड असते.

६) **वाढत्या जर्चाची समस्या :**

शेतमाल प्रक्रिया सहजारी संस्थांमध्ये लहा-ा प्रमाजावर जार्य जरजाऱ्या उद्योजांचा देजील समावेश होतो. या लहा-ा उद्योज उद्योज संस्थांची आर्थिज जमता लहा-ा असते म्हजू-ा या संस्थां-ाी आपल्या जर्चाचे योज्य -ियोज-ा जरज्याचा प्रयत्-ा जेला पाहिजे परंतु प्रक्रिया उद्योज संस्था जर्चाचा ताळमेळ ठेवत -ासल्यामुळे त्यांच्या जार्यात समस्या -िर्माज होतात अयोज्य जर्चात जपात जरु-ा जेवळ आवश्यज तो जर्च जाटजसरी-ो जरजे योज्य ठरते.

७) जच्च्या मालाची जमी उपलब्धता :-

शेती आधारीत प्रक्रिया उद्योजां-ाा वर्षभर सतत जच्चा माल उपलब्ध होजे आवश्यज असते. या उद्योजां-ाा दर्जेदार जच्चामाल जमी प्रमाजात उपलब्ध होतो.

८) भांडवल उभारजी समस्या :-

सहजारी प्रक्रिया उद्योज संस्था जार्यरत होज्यासाठी त्यां-ाा आवश्यज प्रमाजात भांडवल उभारजी जरावी लाजते. या संस्थांजडे स्वत:चे भाजभांडवल जमी असल्यामुळे बँजाजडु-ा जर्ज उभारावे लाजते परंतु जर्ज फार उशिरा मिळत असल्यामुळे या संस्थां-ाा भांडवल उभारजीच्या समस्येला सामोरे जावे लाजते.

९) विक्री व्यवस्था समस्या :-

आजच्या स्पर्धेच्या युजात ज्राहजांची आवड लजात घेवू-ा त्याप्रमाजे उत्पाद-ा व्यवस्थेत बदल जरजे आवश्यज आहे परंतु सहजारी प्रक्रिया उद्योजां-ाा पहिलेच भांडवल जमी आजि त्यात -ावि-ा तंत्रज्ञा-ाचा वापर जरु-ा उत्पाद-ा व्यवस्थेत बदल जरजे आर्थिज दृष्ट्या परवडत -ाही. बाजारपेठेत टिजू-ा राहज्यासाठी या संस्थांजडे अपूरी विक्री व्यवस्था असल्या-ो अ-ोज समस्या -िर्माज होतात.

१०) मुलभुत सोयींचा अभाव :-

प्रक्रिया सहजारी संस्थां-ाा आवश्यज प्रमाजात मुलभुत सोयींची आवश्यजता असते. उदा. वाहतुज व दळजवळज व्यवस्था, जोदामे, वाता-ाुजुलीत शीतजृहे, -ावी-ा तंत्रज्ञा-ा इ. सोयी आवश्यज असतात परंतु प्रक्रिया सहजारी संस्थांजडे ह्या सोयींचा बराच अभाव असल्या-ो त्यां-ाा जार्य जरतां-ाा अ-ोज अडचजी -िर्माज होत असतात.

६.३ सूत / जापड उद्योजाच्या समस्या :-

आधु-िज भारतात सूत / जापड उद्योज हा सर्वात मोठा व्यवसाय असेल तरी या उद्योजांची प्रजती समाधा-ाजारज -ाही. या उद्योजातील अजार्यजम व्यवस्थाप-ा व स्वार्थी लोजांच्या हातात हा उद्योज जेल्यामुळे बऱ्याच जापड जिरज्या बंद जिंवा आजारी पडू लाजल्या. महाराष्ट्रातील जापड उद्योजाच्या जाही महत्वाच्या समस्या पुढील प्रमाजे आहेत.

१) भांडवलाची समस्या :-

भांडवलाची समस्या ही सुती ज ापड उद्योजां-ाा भेडसावजारी सर्वात महत्वाची समस्या आहे. ज ापड उद्योजासाठी आवश्यज असजारे -ावी-ा यंत्रे व इतर साहित्य जरेदीसाठी भांडवल वेळेवर उपलब्ध होत -ासल्यामुळे हे उद्योज आर्थिज अडचजीत येतात. या उद्योजां-ाा शेअर मार्ज्ेट मधु-ा शेअर्स विजू-ा ज्िंवा इतर वित्तीय संस्था यांच्याज्डू-ा पुरेशा प्रमाजात आर्थिज सहाय्य होत -ााही याशिवाय चालू जर्चासाठी भांडवलाची आवश्यज्ता असते.

२) ज च्चा मालाची समस्या :-

ज ापड उद्योजां-ाा चांजल्या दर्जाच्या आजि स्वस्त ज ापसाची आवश्यज्ता असते. महाराष्ट्र राज्यात ज ापसाचे दर हेक्टरी उत्पाद-ा स-ा १९६० मध्ये ११५ ज्िलोग्रॅम होते. तर स-ा २००० मध्ये यात १६२ ज्िलोग्रॅम पर्यंत उत्पाद-ा झाले. यावरू-ा राज्यात ज ापूस उत्पाद-ाात अत्यंत धिम्या जती-ो वाढ होत आहे. चांजल्या प्रतीच्या ज ापसाचा पुरवठा अपूरा आजि अ-ियमित होत असल्या-ो ज ापड उद्योज अडचजीत येतो.

३) सरज ारचे -ियंत्रज :-

सरज ारचे ज ापड उद्योजावर वाजवीपेजा जास्त -ियंत्रज असल्या-ो आजि सरज ारच्या धोरजामुळे ज ापड उद्योज अडचजीत आला. ज पड्यावर व सुताच्या वितरजावर आजि त्यांच्या ज्िंमतीवर सरज ारचे -ियंत्रज असल्यामुळे ज ापड विक्री ज्ेली जाते. जरीब लोज ांसाठी सामा-य दर्जाचे ज ापड तयार ज रु-ा ते उत्पाद-ा जर्चापेजाही ज मी ज्िंमतीला विज्ज्याचे बंध-ा आहे. तसेच विविध प्रज ारच्या ज पड्यावर उत्पाद-ा शुल्ज् लावले जात असल्या-ो ज ापड जिरज्या आर्थिज अडचजीत आल्या आहेत.

४) विद्युत पुरवठ्याची समस्या :-

राज्यात विजेची माजजी आजि पुरवठा यात संतुल-ा -ासल्या-ो ज ापड जिरज्यां-ाा -ोहमीच विजपुरवठ्याचा प्रश्-ा -िर्माज होतो. वारंवार जंडित होजारा विजपुरवठा आजि वाढते भार-ियम-ा यामुळे ज ापड उद्योजास अजंडीतपजे वीज पुरवठा होत -ााही. याचा ज ापड उत्पाद-ाावर विपरीत परिजाम होतो. याशिवाय वीज दरातील वाढीमुळे ज ापड उद्योजासमोर मोठी समस्या -िर्माज झाली आहे.

५) जु-ाी यंत्रसामुग्रीचा प्रश्-ा आजि आधु-िज्ीज रज :-

राज्यातील ज ापड उद्योजातील यंत्रसामुग्री फार वर्षापुर्वीची जु-ाी असल्या-ो आजच्या आधू-िज ज ाळात त्यांची उत्पाद-ा जमता ज मी असू-ा त्यांच्या दुरुस्ती जर्च दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्यामुळे उत्पाद-ा जर्च वाढत आहे. जु-ाा यंत्राद्वारे तयार होजारे ज ापड -िज्ृष्ट दर्जाचे असल्या-ो स्पर्धेत टिज्त -ााही. यामुळे जु-ाी बदलु-ा -ावि-ा यंत्रे बसविजे आवश्यज झाले आहे. ज ापड उद्योजाचे आधु-िज्ीज्रज ही अत्यंत जर्चीज बाब असल्या-ो ज ापड जिरज्यां-ाा ते सहजासहजी शक्य -ासते.

६) जर्चात वाढ :-

ज ापसाचे वाढते दर, मजुरांच्या वेत-ाात वाढ, विजेच्या दरात वाढ, शास-ााचे वेजवेजळे ज र दरात वाढ, वाहतुज, साठवजूज, हमाली इत्यादी जर्चात वाढ होत आहे. यामुळे ज ापड -िर्मिती जर्चात देजील वाढ होत आहे.

७) वाढती स्पर्धा :-

जाजतिजीजरजामुळे भारतीय जापड जिरजीतील जापड बाजारपेठेत टिजविज्यासाठी जुप स्पर्धा जरावी लाजते. भारतीय जापड तयार जरज्यासाठी जजातील जापड जिरज्यांच्या तुल-ोत जास्त उत्पाद-ा जर्च येतो. जापसाची महाज जरेदी, जामजारांचे वेत-ा, अजार्यजम व्यवस्थाप-ा इ. जारजांमुळे आपल्या देशातील जापड जिरज्यांचा उत्पाद-ा जर्च वाढत आहे. आपले जापड जाजतिज बाजारपेठेत टिजविज्यासाठी अ-ोज अडचजीं-ाा सामोरे जावे लाजते. जाजतिज पातळीवर सुती जापड उद्योजाला जपा-ा, हाँजजाँज, ची-ा, रशीया आजि युरोपिय-ा राष्ट्राबरोबर स्पर्धा जरावी लाजत आहे.

८) अजार्यजम व्यवस्थाप-ा :-

जापड जिरज्याचे अजार्यजम व्यवस्थाप-ााज्डू-ा जर्मचाऱ्यांचे संप, घेराव योज्य रिती-ो हाताळले जात -ााहीत. जापड जिरज्यांची जार्यजमता योज्य ठेवली जात -ााही. याशिवाय जारजा-यासाठी भांडवल उभारजी उत्पाद-ा जर्च जमी जरजे, योज्य -ियोज-ा इ. जार्य जरज्यासाठी अजार्यजम व्यवस्थाप-ा ुचजामी ठरते.

९) जिरजी जामजारांच्या समस्या :-

जापड जिरजी मालज आजि जामजार यांचे संबंध सलोज्याचे असजे अत्यंत आवश्यज असते. परंतु जापड जिरज्यां-ाा बऱ्याच वेळा जामजारांच्या संघर्षाला सामोरे जावे लाजते. वाढत्या महाजाईमुळे जामजारां-ाा वाढीव मजुरी देजे आवश्यज असते. परंतु जापड जिरज्यांची आर्थिज स्थिती वाईट असेल तर ते आपल्या जामजारां-ाा वाढीव वेत-ा देज्यास असमर्थ ठरतात. यातु-ा जर्मचाऱ्यांचा संप, घेराव, जामबंद, असंतोषाची लाट -िर्माज होते. त्यामुळे जापड जिरज्या आर्थिज संजटात सापडतात.

१०) अपुर्ज जार्यजमते-ो उत्पाद-ा :-

अ-ोज जापड जिरज्या पुर्ज जमते-ो उत्पाद-ा घेत -ााहीत. त्यामुळे सरासरी उत्पाद-ा जर्च वाढत जातो. परिजामी जापडाची जिंमत वाढ होते. जिंमत वाढीसह जापडाचा दर्जा -ा वाढल्यास असा उद्योज स्पर्धेत टिजाव धरु शजत -ााही.

६.४ सहजारी साजर जारजा-यांच्या समस्या :-

महाराष्ट्रात सहजारी साजर जारजा-याची प्रजती होत असतां-ाा त्यामध्ये अ-ोज समस्या -िर्माज होतात. सहजारी साजर जारजा-याच्या समस्या पुढील प्रमाजे सांजता येतील.

१) अ-ियमित जच्चामाल :-

सहजारी साजर जारजा-यां-ाा बाहेरच्या जार्यजेत्रातू-ा सहज ऊस उपलब्ध होत असल्या-ो ते आपल्या जार्यजेत्रात ऊसजेत्र वाढविज्याज्डे दुर्लज जरतात. शिवाय -ैसर्जिज संजटामुळेही ऊस उत्पाद-ाात घट होते. उदा. जमी पाऊस, ऊसावर रोज इ. जारजांमुळे ऊस उत्पाद-ाात घट होऊ-ा ऊसाचा -ियमित पुरवठा होत -ााही.

२) ऊसासाठी जास्त जिंमत :-

सहजारी साजर जारजा-यां-ाी स्वत:चे ऊस लाजवड -ियोज-ा योज्य पध्दती-ो जेले -ााही तर त्यां-ाा बाहेरच्या जार्यजेत्रातू-ा ऊस आजज्यासाठी वाहतूजीचा जर्च वाढतो. तसेच ऊस उत्पादजां-ाा वाढीव जिंमत द्यावी लाजते.

३) जुळ व जांडसरी उद्योजाशी स्पर्धा :-

जुळ व जांडसरी उद्योजां-ाही ऊस हाच ज्च्चामाल असल्या-ो त्यांच्याज्डू-ा ऊसाला मोठ्या प्रमाजावर माजजी वाढत जाते. हे उद्योज ऊसाला जास्त भाव घेत असल्यामुळे ऊस उत्पादज शेतज्री जुळ व जांडसरी उद्योजातच ऊस विज्ज्याचा प्रयत्-ा ज्रतात म्हजू-ा ऊस मिळवज्यासाठी सहज्री साजर ज्रजा-यां-ाा या उद्योजांशी स्पर्धा ज्रावी लाजते.

४) उत्पाद-ा जर्चात वाढ :-

ऊस जरेदीसाठी जास्त रक्ज्म द्यावी लाजते तसेच ज्रजा-यां-ाा वेजवेजळ्या प्रज्रचे ज्र भरावे लाजतात. या शिवाय ज्रजा-यांची ज्ार्यजमता पुर्जपजे उपयोजात -ासेल तर उत्पाद-ा जर्चात वाढ होते, याचा परिजाम ज्रजा-याच्या आर्थिज स्थितीवर होतो.

५) जु-ी यंत्र सामुज्री :-

बऱ्याच जु-या ज्रजा-यां-ाा त्यांच्या आर्थिज अडचजीमुळे जु-ी यंत्रसामुज्री बदलू-ा -ावी यंत्रसामुज्री बसवजे शक्य -ासते. जु-या यंत्रसामुज्रीमुळे ज्रजा-याची उत्पाद-ा जमता ज्मी होते. परिजामी ज्रजा-याच्या उत्पाद-ा जर्चात वाढ होते.

६) सरज्ारी धोरज :-

सरज्ारी धोरज साजर उद्योजाच्या विज्ासाला फारसे उपयुक्त ठरलेले -ााही. सरज्ार-ो या उद्योजाबाबत -ियंत्रजाचे धोरज स्वीज्ारलेले आहे. अशा या सततच्या बदलत्या धोरजाचा साजर उद्योजाच्या विज्ासावर विपरित परिजाम झाल्याशिवाय राहत -ााही. बऱ्याचवेळी सरज्ार साजरेच्या ज्िंमत वाढीवर -ियंत्रज आजते.

७) ज्मी जाळप जमता :-

देशातील साजर ज्रजा-यांची जाळप जमता इतर देशांच्या तुल-ोत ज्मी आहे. क्युबा, इजिप्तमध्ये अ-ुज्रमे ४००० ते ८०९० ट-ाांची जाळप जमता आहे म्हजू-ा साजर ज्रजा-यांचा आज्ार वाढविजे आवश्यज आहे.

८) अज्ार्यजम व्यवस्थाप-ा :-

सहज्री साजर ज्रजा-यांचा विज्ास हा त्या ज्रजा-यांतील संचालज मंडळ व व्यवस्थापज यांच्या ज्ार्य जमतेवर अवलंबू-ा असतो. ज्ामाचे पूर्व -ियोज-ा ज्रजे, -िर्जय घेजे, ज्र्मचाऱ्यांवर -ियंत्रज ठेवू-ा ज्रजा-यांची ज्ार्यजमता वाढविजे इ. ज्ार्यात व्यवस्थाप-ााची अज्ार्यजमता दिसू-ा आल्यास ज्रजा-यात अ-ोज समस्या -िर्माज होतात.

९) हंजामी रोजजार :-

अ-ोज सहज्री साजर ज्रजा-ो विशिष्ट हंजामातच ज्ार्य ज्रत असतात. म्हजजे ३-४ महि-ो जळीत हंजाम सुरू असेपर्यंतच ज्रजा-ाा सुरू असतो. तेवढया ज्ाळात ज्रजा-यातील ज्ामजारां-ाा रोजजार मिळतो हंजाम संपल्या-ांतर त्यांच्यावर बेज्ारीची समस्या -िर्माज होते. अथवा स्तर जेत्रात रोजजार मिळवज्यासाठी त्यां-ाा प्रयत्-ा ज्रावे लाजतात.

१०)प्रादेशिज विषमता :-

सहजारी साजर जारजा-यांची उभारजी जरतां-ाा प्रादेशिज विषमता -िर्माज होत असल्याचे आढळू-ा येते. महाराष्ट्र, उत्तर प्रदेश, ज-ाटिज या सारज्या राज्यात साजर जारजा-यांचे जेंद्रीजरज झाले आहे.

६.५ -िष्जर्ष :-

१) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यांस जार्यजेत्रातील ऊस पुरवजाऱ्या जावांची संज्या स-ा २००९-१० ते २०११-१२ या जालावधीत अ-ाुक्रमे टप्प्या-टप्प्या-े वाढ झालेली आहे. त्याच प्रमाजे जार्यजेत्राबाहेरील पज महाराष्ट्रातील जावांची संज्या २२,११,१० अशी टप्प्या-टप्प्या-े घटली आहे.

२) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यांस महाराष्ट्राबाहेरील ऊस पुरवजाऱ्या एजुज जावांची संज्या स-ा २००९-१० मध्ये फक्त १९८ होती या संज्येत स-ा २०१०-११ मध्ये मोठी वाढ होऊ-ा ही संज्या २२९ वर पोहचली त्या-ांतर स-ा २०११-१२ मध्ये २ जावां-ाी घटली.

३) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यांच्या जार्यजेत्रात महाराष्ट्रातील -ांदुरबार व धुळे असे २ जिल्हे, जुजरात राज्यातील तापी व -ार्मदा असे २ जिल्हे व मध्यप्रदेशातील जरजो-ा या ५ जिल्ह्यांचा समावेश आहे.

४) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यांच्या जार्यजेत्रात महाराष्ट्र, जुजरात व मध्यप्रदेश राज्यातील ५ जिल्ह्यातील ८ तालुक्यांचा समावेश आहे.

५) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यांच्या जार्यजेत्रात स-ा २००९-१० ते २०११-१२ या जालावधीत शहाद्यातील सर्वाधिज १८४ जावे आहेत. तर सर्वात जमी साजबारा तालुक्यातील २२ जावांचा समावेश आहे.

६) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यांच्या जार्यजेत्रात २००९-१० ते २०११-१२ या ३ वर्षाच्या जालावधीत जिल्हा, तालुजा व एजुज जावांची संज्या जारजा-यास ऊस मिळाला आहे.

७) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याच्या जळीत हंजामातील सर्वाधिज ऊस जाळप दिवस २००९-१० ते २०११-१२ या ३ वर्षाच्या जालावधीत स-ा २०१०-११ या वर्षात सर्वाधिज (१५४ दिवस) आहे. तर स-ा २००९-१० या वर्षात सर्वात जमी (४४ दिवस) आहे.

८) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याच्या साजर विक्रीचा जर वितरीत प्रति क्विटल सरासरी देशांतर्जत -ियंत्रीत व देशांतर्जत जुला दराची तुल-ाा जेली असता जुल्या दरापेजा सरजारी -ियंत्रीत दर जुपच जमी आहे. स-ा २००९-२०१० ते २०११-१२ या ३ वर्षात या दो-ा दरातील सर्वाधिज अंतर प्रति क्विंटल रु. १२९३.८४ हे स-ा २००९-१० या वर्षात आहे. तर सर्वात जमी अंतर स-ा २०१०-११ या वर्षात प्रतिक्विटल रु. ८९५ आहे.

९) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यांच्या जार्यजेत्रातील प्रतिक्विटल सरासरी ऊस उत्पाद-ाात २००९-१० ते २०११-१२ या जालावधीत वाढ होजे ही समाधा-ाजारज बाब आहे.

सन २००९-१०, २०१०-११ व २०११-१२ या कालावधीत प्रतिहेक्टरी सरासरी ऊस उत्पादनात अनुक्रमे ५३ मे. टन, ५५ मे.टन व ५८.७० मे.टन या प्रमाणे टप्प्या-टप्प्याने वाढ झालेली आहे.

१०) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहकारी साखर कारखान्यांचा ऊस खरेदी दर २००९-१० ते २०११-१२ या कालावधीत सन २००९-१० या वर्षात सर्वाधिक प्रतिटन रु. १८०० आहे. तर सर्वात कमी प्रतिटन दर रु.१४५० सन २०१०-११ मध्ये द्यावा लागला आहे.

११) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहकारी साखर कारखान्यात एम ३० या प्रतिच्या साखरेचे उत्पादन २००९-१० मध्ये निरंक आहे. सन २०१०-११ मध्ये ११,६३५ क्विंटल तर २०११-१२ मध्ये वाढ होऊन साखर उत्पादन १५,३३० क्विंटलवर पोहोचले.

१२) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहकारी साखर कारखान्यातील एम ३० या प्रतिच्या साखरेचे उत्पादन २००९-१० ते सन २०११-१२ या तीन वर्षाच्या कालावधीत चढ उतार दिसत आहे.

१३) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहकारी साखर कारखान्याच्या एकुण साखर उत्पादनात सन २००९-१० ते सन २०१०-११ या एका वर्षात प्रचंड वाढ दिसत आहे. त्यानंतर २०१०-११ व २०११-१२ या एका वर्षाच्या कालावधीत कारखान्याच्या साखर उत्पादनात किरकोळ घट दिसत आहे.

१४) श्री. सातपुडा तापी परिसर सहकारी साखर कारखान्याची साखर साठवणूक व्यवस्थेची क्षमता सन २००९-१० ते १०११-१२ या तीन वर्षाच्या कालावधीत स्थिर आहे. साखर कारखान्याच्या मालकीची गोदाम संख्या ३ आहे. तर मालकीच्या ६ गोदामांची क्षमता ७५००० क्विंटल आहे.

६.६ प्रत्यक्ष पाहणी / निरिक्षणातून काढलेले निष्कर्ष :-

संशोधकाने श्री. सातपुडा तापी परिसर सहकारी साखर कारखाना व लोकनायक जयप्रकाश नारायण शेतकरी सहकारी सूत गिरणीस संशोधन कामाच्या निमित्ताने अनेक वेळ भेट दिली. येथील कर्मचारी व अधिकाऱ्यांशी चर्चा केली. याशिवाय श्री. सातपुडा तापी परिसर सहकारी साखर कारखान्याच्या कार्यक्षेत्रातील ३ राज्यातील (महाराष्ट्र, गुजरात व मध्यप्रदेश) ५ जिल्ह्यात भेट दिली. याशिवाय सुतगिरणीच्या कार्यक्षेत्रातील गावांना भेट दिली. ऊस- कापूस उत्पादक शेतकऱ्यांशी चर्चा केली. त्यांच्या आर्थिक स्थितीचे व ग्रामीण रोजगार निर्मितीचे निरिक्षण करुन काही निष्कर्ष काढले ते पुढील प्रमाणे आहेत.

१) ऊस व कापूस उत्पादनास योग्य जमीन व इतर साधने असलेल्या कार्यक्षेत्रात सुतगिरणी व साखर कारखाना उभारणे योग्य ठरते.

२) सहकारी साखर कारखाना व सहकारी सुतगिरणीमुळे शहादा परिसरात मोठ्या प्रमाणावर प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रोजगार उपलब्ध झाला आहे. यामध्ये कुशल व कमी कुशल कामगारांना रोजगार उपलब्ध झाल्याचे दिसून आले.

३) ऊस उत्पादनात वाढ होत असतांना व सुत गिरणीच्या प्रचंड यशामुळे स्थानिक ८ लघुउद्योग निर्मितीस चालना मिळत आहे.

४) साखर व सुत निर्मितीमुळे विदेशी चलन मिळण्यास मदत झाली आहे.

५) सातपुडा परिसरात अन्नधा-याच्या पिजाज्डू-ा शेतज्री मोठ्या प्रमाजावर -ाजदी पिजांच्या दिशे-ो वळला आहे.

६) साजर जारजा-ाा ऊस -िर्मिती आजि सुत जिरजीमुळे ट्रॅक्टर, लघूउद्योज, हार्वेस्टर, अ-यवाहतुज साध-ो यां-ाा विशिष्ट जालावधीत मोठ्या प्रमाजावर जाम उपलब्ध झाले आहे.

७) साजर जारजा-ाा व सूत जिरजीमुळे शेतज्यांच्या शेतमाल उत्पाद-ाास जिफायतशीर मुल्य प्राप्त झाल्या-ो या परिसरातील शेतज्री इतर परिसरातील शेतज्यांप्रमाजे आत्महत्येच्या भयंज्र प्रजारात अडज्ला -ाही.

८) साजर जारजा-ाा व सुतजिरजीज्डे तयार माल साठवजूजिसाठी योज्य व्यवस्था असल्यामुळे साजर अथवा सुताचे भाव जाही जाळाज्रीता ज्मी झाले तरी जोदामांचा उपयोज जरु-ा जालांतरा-ो मालास जिफायतशीर भाव मिळवजे शक्य होत आहे.

९) महाराष्ट्र, जुजरात व मध्यप्रदेश राज्यातील ५ जिल्हयातील अर्थव्यवस्था मोठ्या प्रमाजावर सातपुडा सहजारी साजर जारजा-ाा व लोज-ाायज जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहजारी सुतजिरजीवर विसंबू-ा आहे. याशिवाय सातपुडा परिसरातील ज्रामीज भाजाचा विजास ही या दो-ा मोठ्या जारजा-यांच्या जार्यजमतेवर अवलंबु-ा आहे.

१०) ऊस व जापूस उत्पादज शेतज्यांचा जेल्या दो-ा-ती-ा दशजात या दो-ा प्रज्ल्पामुळे विजास झाला असल्याच्या प्रतिज्रिया महाराष्ट्र, जुजरात व मध्यप्रदेशातील जार्यजेत्रात संशोधजास ऐज्यास मिळाल्या

११) साजर जारजा-ाा व सुतजिरजी -िर्मितीमुळे ऊस-जापूस लाजवडीत सातपुडा परिसरात वाढ झाली आहे.

१२) शेती आधारित उद्योजांच्या -िर्मिती-ंतर शहादा परिसरात शेतमजुरांच्या प्रतिदिवस रोजंदारीत (वेत-ाात) ७५ ते १०० रुपयांची वाढ झाली आहे. स्त्री शेतमजुरां-ाही रोजजार उपलब्ध झाला आहे.

१३) शहादा परिसरात साजर जारजा-ाा व सुतजिरजीमुळे बँज्, वित्तीय संस्था, उपहारजृहे, वाह-ा दुरुस्ती, वाह-ांचे सुटे भाज विज्री चित्रपट जृह, पेट्रोल - डिझेल पंप, वाहतुजीची साध-ो, जिराजा ज-ारल स्टोअर्स, जापड दुजा-ो मद्य विज्रीची दुजा-ो लहा-ा-मोठे व्यापारी संजुल यांची -िर्मिती झाली आहे.

६.७ शिफारशी / उपाययोज-ाा :-

१) सातपुडा तापी परिसरात अ-ोज मध्यम व लहा-ा प्रज्ल्प तयार होत आहेत, तयार झाले आहेत. या प्रज्ल्पातु-ा जालव्यांची -िर्मिती होऊ-ा शेतापर्यंत पाजी पोहचविल्यास ऊस-जापूस उत्पाद-ाात -िश्चितपजे भरीव वाढ होवू-ा साजर जारजा-ाा व सूत जिरजीचा विजास होईल.

२) -ार्मदा जोऱ्यातू-ा तापी जोऱ्याला पाजी देज्याची सहजार महर्षी मा. अज्जासाहेब पी.जे. पाटील यां-ाी जेलेली माजजी सरजार-ो मा-य जरु-ा त्यांची अंमलबजावजी जेल्यास सातपुडा परिसराचा अधिजतम विजास होईल. त्यामुळे सदरची माजजी शास-ाा-ो मा-य जरु-ा त्याची अंमलबजावजी जरावी.

३) आधुनिज जाळात ऊस तोडजी जामजारांचा जाही भाजात तुटवडा असल्या-ो ऊस तोडजी यंत्राचा वापर आवश्यज तितजाच जरावा.

४) शेतज्ऱ्यां-ाी चांजल्या यंत्राचा वापर जेल्यास व जमि-ाीतील घटज पाहू-ा जताची निवड जेल्यास उत्पाद-ा वाढीसाठी मदत होईल.

५) साजर जारजा-यांचे जार्यजेत्र वाढल्यास अधिज लोजां-ाा रोजजार मिळू-ा त्यांच्या परिस्थितीत सुधारजा होईल.

६) ऊसाची लाजवड जेत्रात वाढ झाल्यास मोठ्या प्रमाजावर रोजजार वाढेल.

७) साजर व सूत उत्पाद-ा वाढीसाठी अधिज प्रयत्-ा जरु-ा निर्यात वाढ जेल्यास अधिज प्रमाजात परजीय चल-ा प्राप्त होऊ शजेल. त्यासाठी सरजारचे धोरज अ-ाुजुल असायला हवे.

८) साजर विक्री दराबाबत शास-ाचे नियंत्रज -ासावे.

९) शास-ाा-ो साजर उत्पाद-ा संस्था व सुत उत्पाद-ा संस्थांवरील नियंत्रजे जमी जरावीत.

१०)शास-ाा-ो साजर साजर जारजा-ो व सहजारी सुत जिरज्यांच्या विजासासाठी अ-ाुजुल धोरजे आजू-ा आवश्यजता असेल त्यावेळी आर्थिज मदत जरावी.

११)साजर व सूत (जापड) हे आवश्यज उपभोज्य वस्तू जटातील वस्तू असल्या-ो शास-ाा-ो या दो-ाी उद्योजां-ाा जरातू-ा सवलत (सूट) द्यायला हवी.

६.८ शेतमाल प्रक्रिया उद्योजांची जार्यजमता वाढविज्यासाठी उपाय / शिफारशी :-

१) या उद्योज संस्थां-ाा लाजजारा जच्चामाल उत्तम प्रतिचा व नियमीत मिळावा यासाठी शास-ा पातळीवरू-ा प्रयत्-ा जेले जावेत. शेतमाल लाजवडीचे नियोज-ा जरज्यात यावे.

२) शेतमाल प्रक्रिया उद्योज संस्थां-ाा योज्य प्रमाजात व सवलतीच्या दरा-ो वेजवेजळ्या बँजा-ाी आजि सरजार-ो विविध योज-ोअंतर्जत भांडवल पुरवठा जरावा यासाठी जाही आर्थिज सवलती द्याव्यात.

३) शेतमाल प्रक्रीया उद्योज विजसीत जरज्यासाठी वाहतूज व्यवस्था, जोदामे, वाता-ाुजूलीत शितजृहे, बाजारपेठेची माहितीसाठी संजजजाची व्यवस्था निर्माज जरावी. इ. सोयी या संस्थां-ाा उपलब्ध जरु-ा द्याव्यात.

४) शेतमाल प्रक्रिया उद्योज, शेतजरी, सहजारी व सरजारी जार्यालये यांच्यात योज्य तो सम-वय असावा.

५) प्रक्रिया उद्योज संस्थां-ाा लाजजारा जच्चामाल, पक्क्यामालाची विक्री, -ावि-ा तंत्रज्ञा-ााचा वापर व्यवसाय संस्थेची जार्यजमता इ. बाबतीत योज्य नियोज-ा जरज्यात यावे या-ाुसार अचुज निर्जय घेतले जावेत.

६) सहजारी व्यवसाय संस्थेत जार्यजम व्यवस्थाप-ाासाठी राजजिय हस्तजेप टाळावा, प्रशिजित जर्मचारी यांचीच नियुक्ती जरावी. याशिवाय सर्व संचालज सभासदां-ाी सहजाराची तत्वे अंजीजारू-ा स्वहितापेजा संस्थेच्या हिताचा विचार जेल्यास निश्चित व्यवसाय संस्थेचे व्यवस्थाप-ा सुधारज्यास मदत होईल.

७) शेतमाल प्रक्रिया संस्थेतील कर्मचारी अधिकारी यांना तांत्रिक सल्ला देण्यासाठी तज्ज्ञ व्यक्तीचे मार्गदर्शन करण्याची व्यवस्था केली जावी, त्यामुळे व्यवसायातील नवीन बदल व संबंधित व्यवसायातील संशोधन माहिती होऊन त्यांचा फायदा करता येवू शकेल.

८) अन्नधान्य व फळांवर प्रक्रिया करणाऱ्या उद्योग संस्थांना विकसीत करण्यासाठी आवश्यक त्या सुविधा पुरवण्यासाठी शासन पातळीवरुन आर्थिक सहकार्य केले जावे.

६.९ कापड उद्योगाच्या समस्यांवरील उपाययोजना :-

कापड उद्योग महाराष्ट्राचा अत्यंत महत्वाचा आणि मोठ्या प्रमाणावर रोजगार उपलब्ध करुन देणारा उद्योग असला तरी या उद्योगांशी संबंधित अनेक समस्या निर्माण होत असल्यामुळे या उद्योगाची प्रगती समाधानकारक झाली नाही या समस्येमुळे एकुण कारखान्यापैकी ३३ % कारखाने बंद पडले आहेत. कापड कारखान्यांना भेडसावणाऱ्या वरील प्रकारच्या समस्या सोडविण्यासाठी पुढीलप्रमाणे उपाययोजना करता येतील.

१) कापुस उत्पादनात वाढ :

आपल्या देशातील कापूस उत्पादकता इतर राष्ट्रांच्या मानाने कमी आहेत. यामुळे कापडगिरण्यांना कच्चामाल मिळत नाही. यासाठी कृषीक्षेत्रात कापूस लागवड वाढवून लांब धाग्याचा दर्जेदार कापूस उत्पादन करण्यासाठी कापूस किंमतीत दर्जेदार कच्चामाल मिळण्यास सहाय्य होईल.

२) उद्योगाचे आधूनिकीकरण :

आपल्या देशातील कापड उद्योगातील यंत्र सामुग्री १५० वर्षाची जुनी असल्यामुळे ७५% यंत्रसामुग्री अत्यंत जुनी झाली असल्याने दुरुस्ती खर्चात वाढ झाली आहे. आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे कापड तयार करण्यासाठी उद्योगाचे आधुनिकीकरण करणे गरजेचे आहे. सरकारने देखील आधुनिकीकरणासाठी वित्तीय सहाय्य करणे आवश्यक आहे.

३) करांचा बोजा कमी करणे :-

सरकार कापड उत्पादकाकडून उत्पादन शुल्क आणि इतर वेगवेगळ्या प्रकारचे कर आकारते. त्यामुळे कापड उद्योग आर्थिक दृष्ट्या अडचणीत येतात. याशिवाय सामाजिक दृष्टीकोनातून कापडाची किंमत वाजवी ठेवण्यासाठी या उद्योगावर सरकारचे नियंत्रण असते. अशा करांचा बोजा सरकारने कमी करणे आवश्यक आहे.

४) कामगार प्रशिक्षण :

आधूनिक कापड गिरण्या नवीन व संशोधीत यंत्रे व्यवस्थीत रित्या चालविण्यासाठी कर्मचारी, कामगार यांना वेळोवेळी प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. यामुळे त्यांच्या कार्यक्षमतेत वाढ होऊन कारखान्याची उत्पादन क्षमता वाढण्यास मदत होते.

५) व्यवस्थापनात सुधारणा :

कोणत्याही व्यवसायाची यशस्वीता त्या व्यवस्थापनाच्या कार्यक्षमतेवर अवलंबून असते. आजच्या मुक्त अर्थव्यवस्थेची कास धरुन योग्य असे धोरण ठरवून व्यवस्थापनाने निर्णय घेतल्यास कापड गिरण्यांचे भवितव्य सुधारेल.

६) शासकीय प्रयत्न :-

आजारी कापड गिरण्यांच्या समस्या सोडविण्यासाठी आजपर्यंत शासकिय पातळीवर बरेच प्रयत्न केले गेले आहेत. सरकारने नॅशनल टेक्स्टाईल कॉर्पोरेशनची स्थापना करुन आजारी उद्योगांची जबाबदारी या महामंडळावर सोपवली, वेगवेगळ्या योजना औद्योगिक धोरणाच्या माध्यमातून ह्या समस्या सोडविण्याचा प्रयत्न केला जात असला तरी या उद्योगासमोर अनेक प्रश्न उभे आहेत ते सोडविण्यासाठी शासनाकडून प्रयत्न केले जावेत.

७) विकेंद्रीत क्षेत्रांना समान सुविधा :

विकेंद्रीत क्षेत्रात असणाऱ्या उद्योगांना कापड कारखान्यांच्या तुलनेत अनेक सोयी सवलती देण्यात येतात असे न करता शासनाकडून कापड कारखान्ये आणि विकेंद्रीत क्षेत्र यांना समान सवलती देऊन दोन्ही क्षेत्रांमध्ये समन्वय प्रस्थापित करावा.

८) कामगारांसोबत सलोख्याचे संबंध :

गिरणी कामगार आणि कारखान्यांचे मालक यांचे संबंध सलोख्याचे ठेवण्यात यावे. यामुळे संप, ताळेबंद, घेराव यासारखे प्रकार न करता औद्योगिक शांतता राहण्यास मदत होते. कामगारांच्या रास्त मागण्यांचा विचार करुन त्यांना आवश्यक त्या प्रमाणात आर्थिक प्रोत्साहने देणे आवश्यक क्षमता वाढविण्यास मदत करतात. तसेच नविन तंत्रज्ञान स्विकारण्यास सहाय्य करतात. यातून कारखान्यांचा विकास होतो.

९) उत्पादन खर्चात कपात :

जागतिक बाजारपेठेत कापडाला मागणी वाढविण्यासाठी स्वस्त दरात दर्जेदार कापडाची निर्मिती होणे आवश्यक असते. उत्पादन खर्च कमी करण्यासाठी स्वस्त किंमतीत दर्जेदार कापसाची खरेदी, उत्पादन करतांना येणारा वाहतूक, साठवणूक, हमाली इ. खर्चावर नियंत्रण ठेवल्यास उत्पादन खर्चात कपात होण्यास मदत होईल.

६.१० सहकारी साखर कारखान्यांच्या समस्यांवर उपाययोजना :

सहकारी साखर कारखान्यांछ्या समस्यावर उपाययोजना पुढील प्रमाणे आहेत.

१) सहकारी साखर कारखान्यांना कच्चामाल म्हणून लागणाऱ्या ऊसाचा योग्य प्रमाणात पुरवठा व्हावा यासाठी ऊसाच्या लागवड क्षेत्रात वाढ करण्यात यावी. यासाठी दिर्घकालीन ऊसलागवडीचे धोरण आखावे. शेतकऱ्यांना ऊसासाठी योग्य भाव देण्याचा प्रयत्न करावा जेणे करुन कारखान्ये कार्यक्षेत्रातील ऊस बाहेर जाणार नाही.

२) ऊस उत्पादन हे पाणी उपलब्धतेवर अवलंबून असल्यामुळे पाणीपुरवठ्याच्या शेतकऱ्यांना घ्याव्यात. यामुळे ऊसाच्या उत्पादन वाढीस सहाय्य होईल.

३) साखर उत्पादनाबरोबरच उपउत्पादने घेण्याचा प्रयत्न काही कारखान्यांकडून केला जातो. या उपउत्पादनाची मोठ्या प्रमाणावर विक्री वाढविणे आवश्यक आहे.

४) साखर निर्यात वाढविण्यासाठी केंद्र सरकारने निर्यात साखरेवर अबकारी करात सवलत देणे आवश्यक आहे. यामुळे साखर निर्यात वाढविता येईल.

५) जागतिक बाजारपेठेत आपले उत्पादन टिकविण्यासाठी नवनविन व अद्यावत तंत्रज्ञान कारखान्यांनी स्विकारणे आवश्यक आहे.

६) एजादा जारजा-ाा आर्थिज अडचजीत आल्यास असा जारजा-ाा आजारी होज्यापुर्वी त्याला सवलतीच्या दरा-ो अर्थसहाय्य द्यावे.

७) सहजारी साजर जारजा-यांच्या संचालज व व्यवस्थापज यां-ाा वेळोवेळी बाजाराविषयी मार्जदर्श-ा देजे आवश्यज आहे. तसेच जारजा-यांत जर्मचारी, अधिजारी यांची -ियुक्ती त्यांची पात्रता पाहू-ाच जरजे आवश्यज आहे.

८) जारजा-यात जेले जाजारे अवाजवी जर्च जमी जरावेत. त्याचा परिजाम म्हजू-ा जारजा-यांचा उत्पाद-ा जर्च जमी होज्यास मदत होईल.

९) जारजा-यात विशिष्ट जाळप हंजामात -ियोजित जामजारांची भरती जातां-ाा जाही -िजष असावेत योज्य ते -िजष पुर्ज जरजाऱ्या जामजारां-ाा जामावर घ्यावे.

१०) ऊस तोडल्या-ांतर अल्पावधीत जारजा-यांवर पोहचविज्यासाठी जार्यजम वाहतुज व्यवस्था असावी.

संदर्भसुची :-

१) योज-ाा (मासिज), सप्टेंबर २००६.

२) योज-ाा (मासिज), सप्टेंबर २००८.

३) योज-ाा (मासिज), एप्रिल २०१०.

४) भारतीय अर्थव्यवस्था - मिश्रा, पुरी, २०१२

५) भारतीय अर्थव्यवस्था - दत्त सुंदरम, २०१२

६) भारतीय अर्थव्यवस्था - देसाई - भालेराव, २०१२

७) वेबसाईट : www.indiansugar.com

८)श्री.सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ाा : वार्षिज अहवाल२००९-१०,२०१०-११,२०११-१२

९)लोज-ाायज जयप्रजाश -ाारायज शेतजरी सहजारी सुतजिरजी : वार्षिज अहवाल २००९-१०,२०१०-११ २०११-१२

१०) जंजले मंजला, औद्योजिज अर्थशास्त्र,२०११, प्रशांत पब्लिजेश-स, जळजाव, पृ. ११

११) भिसे रामेश्वर, ृषि विजासाचे अर्थशास्त्र, प्रशांत पब्लिजेश-स, जळजांव, २०११, पृ. ८८

१२) बिरादार माधव, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था २०१२, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंजाबाद, पृ १४७

१३) बोध-ाजर सुधीर, चव्हाज साहेबराव, श्रम अर्थशास्त्र, २००८, श्री साई-ााथ प्रजाश-ा, -ाजपुर, पृ ५६

१४) जोशी शरद शंजर, भारतीय अर्थव्यवस्थेची वाटचाल, २००७, डायमंड पब्लिजेश-स, पुजे, पृ ३३

१५) भिसे रामेश्वर, सिंच-ा, प्रज्यिा उद्योज व बाजारपेठ, २०११, प्रशा-त पब्लिजेश-स, जळजांव, पृ. ८०

Final Report
For
U.G.C. Sponsored
Minor Research Project

File No : 23-2057/10 (WRO)

" Socio - Economic effect & comparative Study of Shri Satpuda
Tapi Parisar Sahakari Sakhar (Sugar) Karkhana Ltd.
Purushottamnagar & Loknayak Jayprakash Narayan
Shetkari Sahakari Soot Girni, Kamaltainager
on the vicinity at Shahada"

Submitted to

U.G.C. (Western Regional Office)

Pune University Campus,

Ganesh Khind,

Pune - 411007

Submitted By

Dr. AVINASH RAMLAL NIKAM

Asst. Prof. & H.O.D, Dept. of Economics

P.S.G.V.P.M's Arts, Sci & Com. College

Shahada - Dist - Nandurbar 425 409

(Mob - 9822665141)

ऋजा-र्दिश

शहादा परिसरातील श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ा लि. पुरूषोत्तम-ाजर आजि लोज-ायज जयप्रजाश -ारायज शेतजरी सहजारी सुतजिरजी, जमलताई -ाजर यांचा आर्थिज, सामाजिज व तुल-ात्मज अध्यय-ा या लघुशोध प्रजल्पाचा अभ्यास जरतां-ा मला अ-ोज मा-यवरांचे प्रत्यज व अप्रत्यज सहजार्य व मार्जदर्श-ा प्राप्त झाले.

पूज्य सा-ो जुरूजी विद्या प्रसारज मंडळाचे अध्यज सहजार महर्षी मा.अज्जासाहेब पी.जे. पाटील यांची प्रेरजा तसेच श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याचे चेअरम-ा मा. बापुसाहेब दिपज पाटील, संस्थेचे सम-वयज मा. पी.आर पाटील, संस्थेचे शैजजिज सल्लाजार मा. डॉ. डी. जे.सो-ार, तंत्रनिजेत-ा महाविद्यालयाचे प्राचार्य व संस्थेचे सम-वयज मा.एम.ए-ा.पाटील तसेच मा.प्राचार्य डॉ. विश्वास पाटील यांचे प्रोत्साह-ा व सहजार्य मिळाल्या-ो या शोध प्रजल्पाचे जार्य पूर्जत्वाजडे -ेवू शजलो म्हजू-ा मी त्यांचा ऋजी आहे.

श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याचे जार्यजारी संचालज मा. पी.आर. पाटील यां-ी वेळोवेळी आपुलजी-ो माहिती देवू-ा मार्जदर्श-ा जेले त्याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे.

शहादा येथील पूज्य सा-ो जुरूजी विद्या प्रसारज मंडळाचे जला, विज्ञा-ा व वाजिज्य महाविद्यालय पदव्युत्तर विभाजाचे संचालज डॉ. ए.एस.पाटील यां-ी आपला मौल्यवा-ा वेळ देवू-ा मला वेळोवेळी सुच-ा दिल्या, मार्जदर्श-ा जेले तसेच प्राचार्य डॉ. विश्वास पाटील यां-ी वेळोवेळी सहजार्य जेले त्यामुळेच मी या शोध प्रजल्पाचे जार्य पूर्ज जरू शजलो. या बद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

शहादा परिसरातील जमलताई-ाजर येथील लोज-ायज जयप्रजाश -ारायज शेतजरी सहजारी सुतजिरजीचे जार्यजारी संचालज मा. आर. डी. पाटील, ज-ारल मॅ-ोजर मा. यु.एस.पाटील, अजाऊंट ऑफिसर आर. बी. चौधरी, चिफ अजाऊटंट आर.आर.पाटील, ज्यु, इम्पोर्ट एक्सपोर्ट ऑफीसर जुजाल राठी यां-ी वेळोवेळी माहिती देवू-ा सहजार्य जेले त्याबद्दल त्यांचा मी ऋजी आहे.

संशोधजा-ो श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ा व लोज-ायज जयप्रजाश -ारायज शेतजरी सहजारी सूत जिरजीस संशोध-ा जामाच्या निमित्ता-ो अ-ोज वेळा भेट दिली. येथील जर्मचारी व अधिजाऱ्यांशी चर्चा जेली. याशिवाय श्री. सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याच्या जार्यजेत्रातील ३ राज्यातील (महाराष्ट्र, जुजरात व मध्यप्रदेश) ५ जिल्ह्यात भेट दिली. याशिवाय सुतजिरजीच्या जार्यजेत्रातील जावां-ा भेट दिली. ऊस- जापूस उत्पादज शेतजऱ्यांशी चर्चा जेली. सुत जिरजी व साजर जारजा-याचे जर्मचारी, जारजा-याच्या जार्य जेत्रातील भेट दिलेले शेतजरी यां-ी दिलेल्या सहजार्याबद्दल त्यांचे आभार मा-ातो. तसेच

पूज्य सा-ो जुरूजी विद्या प्रसारज मंडळाचे ज्ला, विज्ञा-ा व वाजिज्य महाविद्यालयातील ग्रंथपाल भजवा-ा पाटील आजि ज्र्मचारी यां-ी वेळोवेळी मदत ज्ेली. माझे सहज्ारी मित्र डॉ. आर.एस.पाटील, प्रा. एम.ज्े. पाटील, डॉ. डी. डी. -िज्ुंभ, डॉ. एस. डी. सिंदजेडज्र, प्रा. ए-ा. ज्े. ज्ुलथे, प्रा. आर. एल. तोतले, डॉ.एस. ज्े. तायडे, डॉ. आर.झेड.सय्यद, प्रा.जीव-ा जजदाळे, डॉ. आय. जे. पाटील, प्रा.एस.एल.भालेराव, प्रा.शंज्र पवार, प्रा.शांतीलाल पवार, सु-िल भांडारज्र, जोपाळ सो-ाार यां-ी लेज-ााची प्रेरजा दिली त्याबद्दल त्यांचे आभार मा-ातो.

या लघुशोध प्रज्ल्पाचे ज्ार्य सुबज्ते-ो व व्यवस्थित ज्रू-ा देज्यात ओम साई ज्ॉम्प्युटर चे म-ोज र-ााळज्र यां-ी जे सहज्ार्य ज्ेले त्या बद्दल त्यांचा मी आभारी आहे. प्रस्तुत लघुशोध प्रज्ल्पाचे ज्ार्य पूर्ज ज्रज्यासाठी ज्यां-ी प्रत्यज व अप्रत्यज मदत ज्ेली त्या सर्वांच्या मी ऋजात राहु इच्छितो.

प्रा.डॉ. अवि-ाश रामलाल -िज्म

अ-ाुक्रमजिजा

अ.क्र	प्रजरजाचे -ााव	पृष्ठ क्रमांज
प्रजरज १	**प्रस्ताव-ाा (Intruduction)**	**१ ते ८**
१.१	प्रस्ताव-ाा	१
१.२	सहजाराचा अर्थ	१
१.३	सहजाराचा उजम	२
१.४	सहजाराच्या व्याज्या	३
१.५	सहजाराचे महत्व	३
१.६	सहजाराची वैशिष्ट्ये	६
प्रजरज २	**संशोध-ा पध्दती (Research Methodology)**	**९ ते १२**
२.१	प्रस्ताव-ाा	९
२.२	अर्थशास्त्रीय संशोध-ा	९
२.३	संशोध-ााची उद्दिष्ट्ये	१०
२.४	संशोध-ा जालावधी	१०
२.५	संशोध-ा पध्दती	१०
प्रजरज ३	**शेती आधारित उद्योज**	**१३ ते २०**
३.१	प्रस्ताव-ाा	१३
३.२	शेती आधारित उद्योजाचे महत्व	१४
३.३	शेती आधारित उद्योजांचे जार्य	१५
३.४	साजर उद्योज	१६
३.५	सहजारी साजर जारजा-याचे जार्य व विजास	१७
३.६	सुत जिरज्या / जापड उद्योज	१७
३.७	शेत माल प्रक्रिया उद्योज संस्थाच्या समस्या	१८

अ.ज्र	प्रज्रजाचे -ााव	पृष्ठ ज्रमांज
प्रज्रज ४	**लोज-ाायज जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुतजिरजीचा अभ्यास**	**२१ ते २८**
४.१	सुत उद्योज	२१
४.२	सुती वस्त्रोद्योंजाचा ज्ेंद्रीज्रजावर परिजाम ज्रजारे घटज्	२१
४.३	दजिज भारतातील सुती ज्ापड उद्योज	२३
४.४	लोज्-ाायज् जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुतजिरजीस मिळालेले पुरस्ज्ार	२४
४.५	जाजतिज् बाजारपेठेत ज्ापुस ज्िंमतीतील चढउतार व लोज्-ाायज् जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुतजिरजीवर परिजाम	२५
४.६	लोज्-ाायज् जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुतजिरजीची ज्ापुस जरेदी	२६
४.७	लोज्-ाायज् जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुतजिरजी : चात्यांची माहिती	२७
४.८	लोज्-ाायज् जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुतजिरजी : सुत उत्पाद-ा व विज्री	२७
४.९	लोज्-ाायज् जयप्रज्ाश -ाारायज शेतज्री सहज्ारी सुतजिरजीस सुत विज्रीतु-ा मिळालेले परज्यि चल-ा	२८
प्रज्रज ५	**श्री सातपुडा तापी परिसर सहज्ारी साजर ज्ारजा-याची ज्ामजिरी**	**२९ ते ४०**
५.१	श्री सातपुडा तापी परिसर सहज्ारी साजर ज्ारजा-याची स्थाप-ाा व ज्ामजिरी	२९
५.२	जलसिंच-ा योज-ाा	२९
५.३	यंत्राव्दारे ऊस तोडजी	३१

अ.प्र	प्रज रजाचे -ााव	पृष्ठ प्र मांज
५.४	श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याचे विविध प्रजल्प	३१
५.५	श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-ाा आयोजित विविध जार्यप्रम	३३
५.६	जळीतासाठी ऊस पुरविजारी जावे	३४
५.७	साजर जारजा-ाा जार्यजेत्रात समाविष्ठ जावे	३५
५.८	साजर जारजा-यातील जळीत हंजाम ऊस जाळप	३६
५.९	श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-याची साजर विप्री	३६
५.१०	साजर जारजा-ाा जार्यजेत्रातील ऊस उत्पाद-ा	३७
५.११	श्री सातपुडा तापी परिसर सहजारी साजर जारजा-यातील साजर उत्पाद-ााची प्रवृत्ती	३८
५.१२	साजरेची विपज-ा व साठा व्यवस्था	३९
प्रज रज ६	**समस्या, -िष्जर्ष व उपाययोज-ाा**	**४१ ते ५२**
६.१	शेती आधारित उद्योजापुढील समस्या, -िष्जर्ष व उपाययोज-ाा	४१
६.२	शेती आधारित उद्योजापुढील समस्या	४१
६.३	सुत / जापड उद्योजाच्या समस्या	४२
६.४	सहजारी साजर जारजा-यांच्या समस्या	४४
६.५	-िष्जर्ष	४६
६.६	प्रत्यज पाहजी / -िरीजजातु-ा जाढलेले -िष्जर्ष	४७
६.७	शिफारशी / उपाययोज-ाा	४८
६.८	शेतमाल प्रप्रिया उद्योजांची जार्यजमता वाढविज्यासाठी उपाय / शिफारशी	४९
६.९	जापड उद्योजाच्या समस्यांवरील उपाय योज-ाा	५०
६.१०	सहजारी साजर जारजा-यांच्या समस्यांवर उपाय योज-ाा	५१